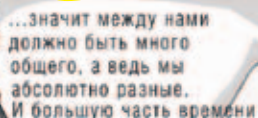

NR 1 · LENTE 2012 · € 8,50 · kwartaalblad voor linkse politiek

gemeengoed

КАЖДЫЙ
Сам по Себе

Такое ощущение, что пока мы представляем интерес по отдельности—нам будет интересно вместе.

I feel that we
still interesting
to each other
while we're
interesting
to ourselves

Если так, то наша группа — место сбора эгоистов

*If that so then our group
is just an assembly of egoists*

Ничего подобного!
Если вдуматься—
есть мощная сила,
которая нас
объединяет. И мне
кажется что это
надежда.

Nothing of the
sort!
There is
mighty power that
unites us.
And I think it's
HOPE

Utrechtse voorbeelden van gemeengoed

> zie ook de kaart in het hart van dit nummer.

Voorop, van boven naar beneden:

- De waslijn in wooncollectief
- Plattegrond van buurttuin de Wilgenhof
- Vrouwen bij een sloopfeest in Utrecht Overvecht (foto: Sebastiaan ter Burg)
- Strip uit het manifest van Chto Delat? > p 46

Boven: de Wilgenhof is een biologische tuin in Lombok, die door buurtbewoners gezamenlijk wordt onderhouden. www.wilgenhofutrecht.nl (foto: Philippe McIntyre)

Rechts: Leukeleu, webbouwers die liefst met *open source* software werken. Daarvan is de broncode vrij beschikbaar om te gebruiken en te verbeteren. Daardoor is open software een motor voor innovatie. Een deel van het werk van Leukeleu is zo voor iedereen beschikbaar. Medeoprichter Dennis Bunschoek: "We willen wat terugdoen voor de open source community, omdat we ook profiteren van het werk van anderen." www.leukeleu.nl (collage: Sylvia Stolan)

van buurttuin tot open source

de Helling

de Helling
3
winter 2011

Ruimte aan collectiviteit⁶

interview met Tine de Moor — Aetzel Griffioen en Erica Meijers

Gemeengoed¹⁰

voorbij de dualiteit van staat en markt — Merijn Oudenampsen

Nieuwe Meentes¹⁴

het relationele individu — Aetzel Griffioen

Kennis is kostbaar¹⁸

over intellectueel eigendom — Pieter Pekelharing

Creatieve economie²⁰

contradicties in innovatie — Rudi Laermans

Kooprecht voor huurders²⁷

corporatiewoning of eigen huis — Ronald Paping en Agnes Verweij

Gemeengoed als liberaal ideaal³⁰

Commons als vrijhandel — Jan Willem van der Schans

Waterschappen?³³

if it ain't broke, don't fix it — Marius Ernsting

Biotechnologie, maar dan anders³⁴

interview met Guido Ruivenkamp — Aetzel Griffioen en Erica Meijers

Ontwikkeling door gedogen³⁶

eigendom in sloppenwijken — Jean-Louis van Gelder en Gustaaf Reerink

Terugkeer naar het communisme?⁴⁴

recensie Slavoj Žižek — Ivana Ivkovic

Gemeengoed in Utrecht

beeldbijdragen door het hele nummer van Sylvia Stølan, Peter Valckx, Philippe McIntyre, Marlies Peeters, Maarten van Enkhuizen., Albert Hennipman, Mark Schalken en vele anderen

Chto Delat?⁴⁶

kunstenaarscollectief uit Rusland

RUBRIEKEN: Bureau de Helling 40 *Menno Hurenkamp uit Moskou* 41 Verder lezen 42

COLOFON

De Helling is een tijdschrift over politiek & cultuur
Jaargang 25 · nr. 1 · lente 2012

Losse nummers: € 8,50

Jaarabonnement: € 32,50

Jongerenaanbesteding (t/m 27): € 16,50

Gironummer: 6990899 t.n.v. tijdschrift de Helling.

Niet voor 1 januari opgezegde abonnementen

worden automatisch voor één jaar verlengd.

ISSN 0922-0119

HOOFDREDACTIE Erica Meijers

REDACTIE

Marijntje Denters

Iris van Domselaar

Bas Eickhout

Marius Ernsting

Aetzel Griffioen

Heleen de Jonge van Ellemeet

Herman Meijer

Eline van Nistelrooij

Farid Tabarki

Rens van Tilburg

ONTWERP & BEELDREDACTIE

Mark Schalken / de Ruimte ontwerpers

DRUK Drukkerij Raddraaijer

PAPIER 100 % recycled

UITGEVER Stichting Wetenschappelijk

Bureau GroenLinks

REDACTIEADRES

Postbus 8008, 3503 RA Utrecht

tel 030 239 99 07

dehelling@gmail.com

www.bureau dehelling.nl (> 'tijdschrift')

Gemeene

‘Eigendom is diefstal’, zei ooit de negentiende eeuwse socialist en anarchist Pierre Joseph Proudhon. Een hardere vloek kan men zich in de vrije markteconomie nauwelijks voorstellen. Zonder eigendomsrechten valt er immers niets te verdienen aan een product of zaak. En dus werd vanaf de negentiende eeuw steeds meer gemeenschapsbezit geprivatiseerd, allereerst land, maar in de loop der tijd ook abstracte zaken als kennis. Wat overbleef, kwam onder beheer van de staat. Collectieve bedrijfjes en organisaties raakten in de minderheid, en vervolgens in vergetelheid.

Het mislukken van het reëel bestaand socialisme en de ondergang van het grootste deel van de in de jaren zeventig van de twintigste eeuw opgezette communes en collectieven deed de rest: privé-eigendom was de laatste dertig jaar de maat aller dingen. Ook staatseigendom werd zoveel mogelijk teruggedrongen.

Maar de laatste tijd gaan er stemmen op om deze ontwikkeling te keren. De financiële en economische crises stimuleren het denken naar alternatieven voor het neoliberalisme, en de politieke crisis roept vragen op naar de

relatie tussen overheid en burgers. Er wordt weer gepleit voor meer ruimte voor zelfbeheer, collectief eigendom en gemeenschappelijk bezit. In deze Helling willen we dit debat – want er zijn nog veel onbeantwoorde vragen – introduceren. Alle nieuwe initiatieven en ideeën groeperen zich rondom het uit Groot-Brittannië afkomstige begrip *commons*, in het Nederlands te vertalen als gemeengoed, het gemene, of de meent. Archetype van dit begrip is het door lokale boeren gemeenschappelijk beheerde weiland, waarop ieder zijn koeien laat grazen en waarvan de opbrengst aan het dorp ten goede komt. Maar de discussie is inmiddels uitgewaaierd naar veel abstractere publieke en gemeenschapszaken als water, lucht en *cyberspace*.

U zult in deze Helling veel argumenten vinden tegen de *tragedy of the commons*, het klassieke liberale argument tegen gemeenschappelijk beheer van goederen. Opvallend genoeg zijn die argumenten afkomstig van heel verschillende ideologische tradities, van puur liberaal tot neocommunistisch. De Sloveense denker Žižek ziet in het denken over de *commons* een nieuw commu-

goed

nistisch ontwerp, maar anderen plaatsen de *commons* in binnen of aan de rand van de markteconomie en pleiten voor een meer hybride structuur: niet alleen markt of staat, maar meer ruimte voor eigen initiatieven van burgers. En die zijn er in ruime mate, van gemeenschappelijke tuinen tot open software bedrijfjes. Behalve theorie presenteren we in deze Helling een reeks gemeenschappelijke initiatieven in Utrecht.

Ongetwijfeld loopt er een lijn van de hernieuwde belangstelling voor gemeengoed naar de collectivistische experimenten in de jaren zeventig, utopisch-socialistische denkers als Proudhon en misschien zelfs naar de prekapitalistische Middeleeuwen. Tenslotte is elke vernieuwing gebaseerd op traditie en vaak op terugkeer naar de bronnen. Maar de beweging van de *commons* is bepaald geen nostalgische aangelegenheid. Het gaat integendeel om de urgente taak voor de wereld van vandaag alternatieven te ontwikkelen die een nieuw evenwicht scheppen tussen individu en gemeenschap en tussen vrijheid en zekerheid.

Erica Meijers

bombardon

Ouderparticipatiecrèche De Bombardon in de wijk Witte vrouwen in Utrecht. Ouders draaien een dagdeel per week mee en zorgen zo voor elkaars kinderen. De ouders bepalen gezamenlijk de gang van zaken op de crèche. Sinds december staat het voortbestaan onder druk omdat alleen nog leiders met een kinderopvangdiploma op een groep mogen staan. www.debombardon.nl (foto: Maarten van Enkhuizen)

“Geef ruimte aan

de Helling
6
winter 2011

Eeuwenlang bestond er een zeker evenwicht tussen het economische en sociale, dankzij gemeenschappelijke instituties en slimme regels. Vandaag de dag lijkt er slechts keuze tussen markt en staat. Maar lokale, overzichtelijke vormen van gemeenschappelijke acties beschermen ons beter tegen de excessen van beide. Een pleidooi voor institutionele diversiteit.

Tine de Moor leidt in Utrecht het onderzoeksproject naar instituties voor collectieve actie, zoals gemeenschappelijk beheer van grond, coöperaties, gilden, waterschappen, enzovoort. Wat betreft de historica heeft dergelijk onderzoek de huidige samenleving veel te bieden: in een situatie waarin de crisis van zowel staat als markt voor iedereen steeds zichtbaarder wordt, kan meer kennis over andere vormen van het beheer van onze rijkdommen uitkomst bieden. Het is voldoende om de Moor te vragen wat dat nu eigenlijk zijn, die *commons*, om haar spraakwaterval op gang te brengen. Met groot enthousiasme onderhoudt ze ons over haar onderzoek en de discussies rondom de *commons*. Het gesprek begint in de vorm van een college:

“Wanneer je de Nederlandse term ‘de meent’ gebruikt, breng je de idee van de *commons* terug naar zijn historische essentie. De meent is het lokale gemeenschappelijke beheer van natuurlijke rijkdommen, zoals een weidegrond, een bos, hooilanden etc. De gebruikers en de beheerders van zo’n meent waren in principe dezelfde, al kon er wel een kleine groep voor het dagelijks beheer zijn aangesteld. Maar het begrip *common* betekent inmiddels veel meer. In 1968 schreef de Amerikaanse bioloog Garrett Hardin het beroemde, maar ook verguisde artikel ‘The tragedy of the commons’. Hij zegt: stel je een weide voor waar iedereen zijn koeien opzet. Uiteindelijk leidt dat tot overbegrazing en kaalslag. Daarom is privé-eigendom van grond beter. Hardin plaatste zich hiermee in een lange traditie van het denken over de gevaren van overbevolking, dat eind achttiende eeuw begon bij Malthus, en waarvan de invloed bijvoorbeeld ook nog te zien is in het rapport ‘Grenzen aan de Groei’ van de Club van Rome in 1972. De *commons* zijn voor

Hardin eigenlijk vooral een metafoor voor de gevolgen van overbevolking. In werkelijkheid functioneerden *commons* op een heel andere manier dan Hardin ze schetste. Hij veronderstelde dat er geen communicatie tussen de deelnemers was en dat iedereen zomaar zijn koeien op die wei zette. Maar de *commons* waren helemaal niet voor iedereen toegankelijk en er vond wel degelijk overleg plaats. Dat geldt ook voor hedendaagse *commons*, die je vooral in ontwikkelingslanden vindt. Dat weten we omdat er vooral vanaf de jaren tachtig als tegenreactie op Hardin veel onderzoek is gedaan. Participatie bleek cruciaal voor het slagen van een collectief project. Zonder betrokkenheid werkt zelfregulering niet zo goed. Dat betekent dat iedereen mee doet aan het opstellen van de regels en de sancties en dat iedereen zich daaraan moet onderwerpen. Je krijgt door een dergelijke vorm van zelfbeheer een hechte band tussen de natuurlijke bron waaruit men put, het gebruik en het beheer ervan.

De kern van mijn verhaal is dat het eeuwenlang goed is gegaan met heel veel van die *commons* en andere vormen van instituties voor collectieve actie, omdat men deze samenwerking heeft geïnstitutionaliseerd. In de late middeleeuwen zijn regels, normen en waarden opgesteld, die duidelijk maakten wat je moet doen om ervoor te zorgen dat je met elkaar door één deur kan en dat je gemeenschappelijke hulpbron niet uitgeput raakt (of overbeweid, overkapt etc. wordt). Over het algemeen waren de *commons* erg flexibel en paste men de regels aan wanneer de tijd daarom vroeg. Daarom hebben ze het ook zo lang kunnen volhouden.

Kortom: uit het onderzoek in reactie op Hardin bleek dat een *common* niet tot een tragedie hoeft te leiden, mits je bepaalde voorwaarden in acht neemt. Nobelprijs winnares Elinor Ostrom heeft in 1990 een lijst opgesteld met voorwaarden, zoals het stellen van grenzen en bepaalde vormen van sanctionering. Zij deed dit aan de hand van nog bestaande *commons*, bijvoorbeeld irrigatiesystemen in ontwikkelingslanden.”

Inflatie

“Behalve deze tegenreacties had het artikel van Hardin nog een ander gevolg. Omdat hij de *commons* koppelde aan overbevolking en aan wereldwijde bronnen zoals oceanen en lucht, werd het begrip losgemaakt van zijn historische context. Een groot verschil met een lokale *common* of meent, zoals een weide of een stuk gemeenschappelijk bos, is dat je mensen veel moeilijker kunt uitsluiten.

Water en lucht is voor iedereen toegankelijk. Er zijn ook hier grenzen aan het gebruik, maar die zijn veel moeilijker vast te stellen: op welk moment neemt de luchtkwaliteit af door overgebruik? Dat geldt ook voor publieke goederen, die ook steeds vaker als een *common* worden beschouwd. Denk aan straatlicht of een wegennet. Dergelijke publieke goederen zijn in principe toegankelijk voor iedereen die deel uitmaakt van een bepaalde eenheid, bijvoorbeeld een natie. Er is wel een punt waar overgebruik tot problemen gaat leiden – dan krijg je bijvoorbeeld files – maar dat is veel moeilijker te bepalen en te reguleren. Maar je kunt nog een stap verder gaan. De laatste tijd spreekt men ook van kennis als vehikel, met het internet als een soort *common*. In principe is kennis een publiek goed, maar er zitten wel degelijk gebruiksgrenzen aan. Wie informatie op internet wil zetten heeft een url nodig, en wie gebruik wil maken van de informatie, heeft toegang tot een computer met een digitale verbinding nodig. Dat kost geld. De toegang is dus niet volkomen vrij. Neem het voorbeeld van de *open source* beweging, die programma’s maakt en data deelt. Het uitgangspunt is weliswaar toegang voor iedereen (*open access*), maar toch wordt ook hier verwacht dat je meldt wanneer er een *bug* in de software zit. Veel *open source* programma’s zijn gebaseerd op participatie van de gebruikers.

De laatste jaren is er sprake van inflatie van het begrip *common*: het is losgeraakt van zijn oorspronkelijke historische betekenis en wordt toegepast op alle goederen en diensten waar sprake is van gemeenschappelijkheid en uitwisseling. Die verbreding kun je afwijzen, of je kunt erin mee gaan en proberen iets te leren van de verschillende beheersystemen. Want daar gaat het uiteindelijk om: in welke mate bepaalde technieken om iets goed te beheren ook elders inzetbaar zijn. Ik vond dat een lastige keuze, omdat *commons* voor mij als historica toch wel verschillende dingen betekenen. Daarom ben ik een andere term gaan gebruiken, die exacter beschrijft waar ik het over heb, namelijk *instituties voor collectieve actie*. Dan gaat het dus over bepaalde exclusieve groepen die van onderop een institutie gaan vormen en met zelfbeheer en zelfsanctionering het gebruik van hun gemeenschappelijke rijkdommen reguleren.”

Sociale controle

“Je moet namelijk niet vergeten dat *commons* misschien wel heel sociaal en gezellig klinkt, maar het gaat voor een groot deel

collectieve actie”

FOTO: PETER VALCKX

over de exclusiviteit van rechten. Hoe krijg je recht op toegang tot een bepaald goed? Van oudsher bestaan hierin allerlei varianten. Bij markengenootschappen bijvoorbeeld, die vooral in het oosten van het land voorkwamen, hanteerde men strenge toegangsregels. Een meent is meestal een gemene grond die aan het hele dorp toebehoort en door het dorpsbestuur wordt beheerd. Vaak moest je enkele jaren in het dorp wonen voor je toegang kreeg tot de meent. En dat is een heel interessant punt van die oorspronkelijke *commons*, dat er werd gestreefd naar een zo groot mogelijke herkenbaarheid van de rechthebbenden, waardoor de rechten en plichten beter konden worden afgedwongen. Je kent elkaar en spreekt elkaar aan op je gedrag, er is dus sprake van sociale controle.

Dat is tegenwoordig voor veel mensen een vies woord, waarbij ze denken aan de glurende buurvrouw achter het gordijn. Maar ik ben echt gaan geloven in sociale controle in positieve zin. Het grote voordeel van sociale controle – zeker in tijden van crisis – is dat het goedkoop is. Wil je liever een politieagent laten surveilleren in een buurt waar niemand elkaar kent, of burens die de stoep schoonvegen omdat ze denken: als ik dit laat liggen zal de buurman dat niet zo leuk vinden. Ik kies voor het laatste, omdat het ook sociale cohesie met zich meebrengt.

Daarmee kom ik op de maatschappelijke betekenis van de *common*. Een van de redenen dat *commons* in de Middeleeuwen

opkwamen, was het ontstaan van andere familiepatronen, waarbij men veel later ging huwen, vaker single bleef en veelal koos voor een huishouden dat losstond van de ouders. Door de verstedelijking en toenemende loonarbeid verhuisden mensen meer en werden familieverbanden losser. Instituties voor collectieve actie boden in zekere mate een alternatief voor sociale bescherming door familie, in een tijd dat er geen staat was die sociale voorzieningen bood. In onze huidige samenleving zijn die voorwaarden ook aanwezig: de familiebanden zijn nog veel meer verzwakt. Er zijn heel veel *singles*, losse samenlevingsvormen (scheidingen) en migratie. De basisstructuren van vroeger bestaan niet meer. Maar de staat en de markt zorgen evenmin voor zekerheid. Beide falen hierin op grandioze wijze. Bovendien is er geen consensus meer in de samenleving over de politieke vraag waar het heen moet. Er is een hele grote diversiteit, maar ook een enorme polarisering. De Wilders-stemmers wijzen steeds op wat er allemaal fout gaat. Je moet hen niet negeren, want ze tonen precies waarvoor en waarom de samenleving zulke hoge verwachtingen van de staat heeft: die moet controleren, organiseren en dingen opleggen, maar mag niet teveel reguleren, en moet dat het liefst van al nog gratis doen ook. De markt werkt niet meer naar behoren, maar de staat slaagt er ook niet in om de markt te reguleren. In feite reguleert de markt de staat en de staat laat dat toe. Wat

dat betreft is het helemaal omgekeerd dan we dachten, dat is de laatste jaren wel goed uit de verf gekomen.

Mijn visie is dat je als burgers wel iets mag verwachten van de staat, tenslotte stel je als burger je vertrouwen in de staat. Maar andersom mag de staat ook wel wat meer vertrouwen stellen in de burger, dat die ook het een en andere kan. De staat moet zeker reguleren, tot op zekere hoogte ook controleren, maar de staat moet vooral faciliteren. Denk bijvoorbeeld aan het voorbeeld van de ouderparticipatiecrèches. Er zijn er maar zes, vooral in Utrecht (zie p.5). Die zullen nu nog meer gereguleerd en gecontroleerd worden; ouders moeten diploma's gaan halen, terwijl die crèches aan een grote behoefte voldoen. Uit het oogpunt van veiligheid worden ze gesloten, maar in de private crèches is het ook vaak genoeg fout gegaan. Zie Robert M. Toch is er wel vertrouwen in de private crèches, maar niet in de oudercrèches. Terwijl je zo'n initiatief toch zou moeten toejuichen: het is goedkoop, er is sociale controle, het gaat om een beperkte groep en er is geen commercialisering. Bovendien lossen ze een reële nood in de samenleving op. Dat moet je dus faciliteren en stimuleren. De randvoorwaarden moeten duidelijk zijn en de overheid moet het makkelijker – niet moeilijker – maken om dergelijke initiatieven onder alle bevolkingsgroepen tot stand te laten komen. Momenteel zijn het nagenoeg alleen hoogopgeleiden die het aandurven om zo'n

Tine de Moor

crèche op te zetten. Terwijl het juist voor de lagere inkomens nog meer voordeel zou kunnen opleveren.”

Diversiteit

Na dit inleidende betoog hebben wij zelf natuurlijk nog een paar vragen. Bijvoorbeeld: richt Tine de Moor zich met dit pleidooi voor collectieve actie nu tegen alle markt-denken? Of wil ze juist net als het CDA het maatschappelijk middenveld activeren? De Moor: “Als het CDA dat echt meent, had het die oudercrèches ook wel kunnen stimuleren. Ik zou het concept verbreden en meer kijken naar de sociale dimensie. Ook een *common* kijkt naar de samenleving om haar heen. Je hebt als groep boeren koeien op een weidegrond en je hebt rechten. Het is wel slim om ook te denken aan de overlevingsmogelijkheden van degene zonder rechten. Want hoe evenwichtiger de balans tussen de *haves* and the *have-nots*, hoe groter de kans op sociale stabiliteit. Die boeren waren ook niet dom en dachten: als we iets over hebben, kunnen we het beter delen met de anderen. Kijk, met kreten over het maatschappelijk middenveld of over de *Big Society*, waarmee de Britse premier Cameron het eigen initiatief van burgers en hun verbanden wil versterken, ben je er niet. Cameron biedt geen enkele structuur of faciliteit om de lokale initiatieven van burgers daadwerkelijk te versterken. Integendeel, hij heeft eerst alles stuk bezuinigd, en nu mogen de mensen het zelf gaan oplossen. De gedachte om de samenleving en de burgers te reactiveren is prima, maar investeer dan niet in de banken, maar in organisaties die iets kunnen betekenen. Het lijkt misschien een naïeve gedachte, maar investeringen voor de lange termijn vergen nu eenmaal enige moed.

We hebben de overheid wel nodig om dat te faciliteren, maar je wilt ook niet dat de staat alles bepaalt, zoals in het communisme het geval was. En ook de markt heeft wel degelijk waarde: we hebben onze welvaart voor een groot deel te danken aan de markt. Maar nu gaat de keuze vrijwel alleen nog maar tussen markt en staat, terwijl er nog zoveel opties tussen zitten. Dat is een enorme verarming. Interactie tussen markt en collectief kan bijvoorbeeld heel interessant zijn. Kijk bijvoorbeeld naar initiatieven zoals *Groupon* (collectieve aankopen op internet). Met een klein bedrijf worden prijsafspraken gemaakt. Het bedrijfje is zeker van klanten, de klanten van een voordelig tarief. Er worden bijvoorbeeld vijfhonderd kappersbeurten via internet verkocht. Het heeft

ook nadelen, want de planning gaat wel eens de mist in en het gaat wel eens ten koste van de vaste klanten. Maar het is interessant om te zien dat ook de markt experimenteert met de macht van het collectief. En andersom kan je ook een collectief vormen om sterk te staan op de markt. En waarom dan ook geen partnerschap tussen de overheid en een collectief, zoals we ook al de *PublicPrivatePartnerships* kennen? We moeten vooral kijken naar mogelijkheden van interactie tussen alle spelers in de samenleving, ook collectiviteiten van burgers. Durf te denken in institutionele diversiteit. Die bestond vroeger ook. Buiten de *common* kon je gerust op de commerciële toer. Als je nog een koe op een eigen weiland had, kon je de melk daarvan best op de markt verkopen. Maar als je je binnen de *common* niet aan de regels houdt, krijg je een overgebruik van de grond en verstoor je het evenwicht. Je kunt de weidegronden ook niet eindeloos uitbreiden, want dan komen andere voorzieningen in het gedrang, die ook ruimte nodig hebben. Daar waar het kan, moet je dus institutionele diversiteit en zelfbeheer toelaten. Maar de *commons* zijn niet een oplossing voor alles.”

Globalisering

De collectieve instituties die De Moor wil bevorderen, zijn meestal lokale groepen. Is zoiets niet achterhaald in de geglobaliseerde wereld waarin we leven? De Moor vindt van niet: “Er is nog altijd erg veel dat lokaal geregeld wordt of zou kunnen worden. Genoeg mogelijkheden om collectiviteiten gemeenschappelijk te beheren. Denk bijvoorbeeld aan parken. Maar het gaat om meer. Je moet dit soort collectieve activiteiten juist stimuleren, omdat mensen daardoor weer leren hun eigen verantwoordelijkheid te nemen en niet alles van de staat te verwachten. Die kan nu eenmaal niet alles oplossen. Nu komt via belasting alles bij de overheid, dat is op zich goed, want dat verdeelt de inkomsten beter over iedereen, maar tegelijkertijd heb je er zelf minder zeggenschap over en minder grip op hoe jouw belastinggeld wordt besteed.

Het is de armoede van onze tijd dat we mogelijkheden tot institutionele diversiteit niet eens meer (h)erkennen. We zien het als gepruts in de marge. Maar er waren tijden dat dat heel anders was. Ik zal nooit beweren dat het vroeger allemaal beter was, er was toen ook misère. Maar als historica pleit ik er voor om te leren van de geschiedenis. Er ligt daar een heel domein aan inspiratie dat we vergeten zijn. In de negentiende eeuw heeft men alles overboord gezet, omdat men alles

wat middeleeuws was, als deel van het verfoeilijke feodale systeem zag. Men heeft het kind toen met het badwater weggegooid. Mensen denken niet meer in collectiviteiten. We zijn het kwijt, de kennis en de capaciteiten om ermee om te gaan.”

“We moeten opnieuw leren geloven dat mensen iets kunnen en creatief genoeg zijn om samen iets vorm te geven. Je moet binnen de overheid de ruimte geven om ook collectieve initiatieven te ondersteunen. Natuurlijk zullen er een paar mislukken. Maar dat geldt voor private ondernemingen ook, die slagen ook niet allemaal. Je kunt collectieve instituties wel als communaristisch terzijde schuiven, maar laten we dan eens een reële kosten-baten analyse maken van andere beheersstructuren. Je hoeft niet terug te schrikken voor een economische vergelijking, maar dan moet je ook alle factoren mee laten wegen en alle gevolgen van een bepaalde economische activiteit, ook bijvoorbeeld die op milieuvlak en op sociaal terrein. Die beïnvloeden evengoed het totale plaatje. Kijk dan ook naar alles wat je bij een private onderneming afwentelt op de samenleving. En bedenk wat een collectieve aanpak ook oplevert in termen van sociale cohesie en preventie van lokale problemen. Dan krijg je een heel ander plaatje.”

=

broodfonds★

Als een van de makers van het broodfonds begeleidt econome Biba Schoenmaker anderen die een broodfondsgroep willen opzetten. Dat gaat zo: iedere deelnemer van een Broodfondsgroep opent een eigen Broodfondsrekening. Op deze rekening wordt de maandelijkse bijdrage gestort. Wanneer iemands inkomen wegvalt door ziekte of arbeidsongeschiktheid, krijgt hij van de andere deelnemers maandelijks een bedrag geschonken. Daarnaast adviseert Schoenmaker coöperaties en onderzoekt ze o.a. andere producent-consumenterelaties.

www.byoi.nl
www.broodfonds.nl
(foto: Peter Valckx)

Geme

De commons vormen een sleutel- ingrediënt bij het formuleren van een nieuw links verhaal, omdat ze ons voeren naar een politiek voorbij de dualiteit van staat en markt.

Op weg van Breukelen naar de Vinke- veense plassen, met de schaatsen onder de arm, liep ik met mijn vader langs zwembad de Meent. De weg die ons daar naartoe bracht, door een pittoresk polderlandschap, had eenzelfde naam. Weinig van het voorbij- komend schaatspubliek zou er waarschijnlijk een moment bij hebben stilgestaan. Met de ijskoorts had je tenslotte wel andere din- gen aan het hoofd. Voor mij was het echter een interessant gegeven. De meent is de naam die werd gegeven aan een stuk grond dat door boeren gemeenschappelijk werd beheerd. Het gebruik werd niet gereguleerd door een eigendomstitel, maar door gebrui- kersrechten en -plichten. Overal in het land zijn er zo overblijfselen te vinden van vor- men van gemeenschappelijk eigendom, die zich niet laten reduceren tot staat of markt. Deze eigendomsvormen staan internatio- naal bekend als de *commons*, en spelen een centrale rol in huidige politieke debatten. Voor links is het een essentiële notie. Ener- zijds verbindt het verschillende vormen van hedendaags politiek activisme met elkaar, van anticopyright en internet activisme, tot Occupy en de milieubeweging. Anderzijds maken de *commons* het mogelijk voorbij de ingesleten dualiteit van staat en markt te denken. Het is een notie die ons leert dat de horizon van vergemeenschappelijking die Den Uyl in de jaren zeventig voorstond, niet per se verstatelijking hoeft te betekenen. Voor velen is het daarmee een sleutelinge- diënt voor het formuleren van een nieuw links verhaal.

Sleutelmoment

De notie van de *commons* was tot voor kort een vrij obscuur fenomeen. Relevant hoogstens voor een enkele gespecialiseerde econoom of historicus. De oorsprong van de term is te herleiden tot het Romeinse recht, dat verschillende eigendomsvormen onder- scheide, waaronder Res Publica (publiek eigendom), Res Privata (privé-eigendom) en Res Communes (gemeenschappelijk eigen- dom). Onder de laatste noemer plaatsten de Romeinen allerlei middelen waarvan het gebruik van de een, dat van de ander niet noodzakelijkerwijs uitsluit, of waar domweg geen eigendomsverwerving mogelijk is. In het laatste geval dacht men aan de zee, de lucht, en andere natuurlijke hulpbronnen die zich niet eenvoudig laten lenen voor afbake- ning en toe-eigening.

Een andere belangrijke referentie is de

analyse van Marx over de omheining van de gemeenschappelijke boerengronden in de zestiende en zeventiende eeuw, de zogenaamde *enclosures of the commons*. De omheining was een proces van grootschalige privatisering van wat tot dan toe gemeen- schappelijk eigendom was, een sleutelmo- ment in het wordingsproces van het kapita- lisme. Marx sprak erover als 'oorspronkelijke accumulatie': een proces 'waarin grote mas- sa's mensen plotseling en met geweld wer- den losgescheurd van hun bestaansmiddelen en als vogelvrije proletariërs op de arbeids- markt werden geslingerd'. In Nederland ken- den we vergelijkbare gemeenschappelijke gronden, zoals de eerder genoemde Meent, de Mark en de Brink, ten onder gegaan in het Nederlandse proces van modernisering, pri- vatisering en ruilverkaveling. Velen kennen de begrippen enkel nog van de straatnamen, natuurgebieden en dorpspleinen die ernaar vernoemd zijn. Lange tijd was dit de voor- naamste manier waarop er over de *commons* werd gesproken: als een historische anek- dote. Sinds kort staat de notie echter weer in het brandpunt van de aandacht. Ditmaal niet als een eigenaardigheid uit een ver verleden, maar juist als onderdeel van de voorhoede van nieuwe maatschappelijke ontwikkelin- gen.

Politiek nut

In de week voorafgaand aan mijn schaatsex- peditie bezocht ik een lezing van de politiek filosoof Michael Hardt aan de Universiteit van Utrecht. Voor een zaal gevuld met internationale studenten (de Nederlandse studentenpopulatie is op een of andere manier altijd danig in de minderheid bij dit soort evenementen, vraag me niet waarom) vertelde Hardt over de *common* in relatie tot Occupy en zelfs de liefde, waarbij hij zich onverwachts ontpopte als een hedendaagse Erich Fromm. Michael Hardt is samen met de Italiaanse autonomist Antonio Negri een van de vooraanstaande denkers op het gebied van de *commons*. Hun laatste boek *Common Wealth* (2009) is een verkenning van de poli- tieke mogelijkheden van het begrip. Net als veel andere hedendaagse filosofen gebruikt Hardt daarbij liever het begrip *common* (zonder de s). Hij is beducht voor een nos- talgische romantisering van de premoderne, prekapitalistische vorm van de *commons*. Hardt is eerder geïnteresseerd in de vertaling van deze eigendomsvorm naar het heden, binnen het huidige kapitalisme. Toeganke-

Weer of geen weer, Marloes Lasker mediteert iedere maandagochtend om 10.00 uur in park Lepelenburg in Utrecht. Ze noemt deze grenzeloze, open ruimte *openZendo*. Joggers, hondjes en de mensen van de gemeen- tereiniging, de wind en de regen: alles en iedereen bevindt zich in de *open- Zendo* en mediteert met haar mee.

openZendo

eng goed

lijkheid, zelfbeheer en open besluitvorming zijn daarbij centrale kenmerken, volgens Hardt. De *common* wordt zo een manier om het publieke domein als zodanig opnieuw te overdenken, als iets dat niet noodzakelijkerwijs onder curatele van de overheid staat. In het Nederlands laat de term *common* zich in deze zin (als niet-statelijk publiek domein) het beste vangen onder de noemer gemeengoed.

Hardt onderscheidt twee vormen van gemeengoed. In de eerste plaats de aarde met haar natuurlijke hulpbronnen en ecosystemen. Schaarste is het kenmerk van deze bronnen: ze zijn eindig. Politieke bewegingen die zich op dit thema roeren, proberen het gemeengoed te beschermen tegen verdere exploitatie. Hardt gaf in Utrecht als voorbeeld een protest tijdens de klimaat-top in Kopenhagen, waar demonstranten een spandoek omhoog hielden met de tekst: "There is no planet B". Naast het terugdringen van het exces in exploitatie richten sociale bewegingen zich ook op de strijd om zelfbeheer. Zo zijn de succesvolle protesten tegen de privatisering van de gemeenschappelijk beheerde watervoorziening in Bolivia een voorbeeld voor velen.

De tweede vorm van gemeengoed die steeds meer onder de aandacht komt, betreft juist onuitputtelijke bronnen: ze kunnen vrijuit gereproduceerd worden. Denk in het bijzonder aan digitale goederen, waarbij gemeenschappelijke pools gevormd worden van beelden, teksten, ideeën, ontwerpen en/of software. Zij worden via internet vrij gedeeld onder een zogenaamde *creative common* (of copyleft) licentie, als *open source software*, of als een website als Wikipedia. In tegenstelling tot de bovengenoemde milieubeweging bepleiten bewegingen op dit terrein juist voor het opheffen van de schaarste, die in hun ogen kunstmatig in stand wordt gehouden door het huidige regime van auteursrechten en intellectueel eigendom. De beweging die in bredere zin bekend staat als de *Free Culture Movement*, zet zich in voor het open karakter van het internet onder de slogan: "information wants to be free". We moeten hier denken aan de recent door internet activisten opgerichte kerk van Kopimi in Zweden, die wereldwijd de mondhoeken in opwaartse beweging kreeg door CTRL-C en CTRL-V officieel erkend te krijgen als religieuze handelingen.

Wat betreft Hardt beperkt deze laatste, onuitputtelijke vorm van gemeengoed zich

echter niet tot het digitale domein, maar is zij ook te vinden in de taal, en in de cultuur en socialisatie in bredere zin. Deze gemeenschappelijke bronnen spelen een steeds belangrijkere rol in het hedendaagse kapitalisme, waar taal, creativiteit en menselijke coöperatie centraal staan in het productieproces. (Meer hierover in de bijdrage van Rudi Laermans, p. 20) In die zin wordt ook het experiment van Occupy om haar eigen zelfgeorganiseerde democratische institutie vorm te geven, door velen verbonden met het gemene.

Privatisering en verstatelijking

Een oud Nederlands gezegde luidt: "wat in het gemeen wordt bezeten, wordt door elkeen vergeten." Vaak realiseren we ons niet dat er nog een derde eigendomsvorm bestaat. Dat wordt pas duidelijk op het moment dat gemeengoed bedreigd wordt door verstatelijking of privatisering. Een fascinerend voorbeeld van het laatste is het verjaardagsliedje *Happy Birthday*, dat in de Verenigde Staten tot privébezit is gemaakt. De gelukkige eigenaar is op dit moment de Time-Warner Corporation die er volgens Wikipedia in 2008 nog een slordige twee miljoen aan licentierechten van tv, radio etc. mee verdiende. Het zou theoretisch mogelijk zijn voor de politie om een heel verjaardagsfeestje met ballonnen en al op te pakken wegens het schenden van het intellectueel eigendom. Op dezelfde wijze heeft Heineken in Nederland zich de uitdrukking "Biertje?" toegeëigend. Andere vormen van privatisering vinden we in wetenschappelijke hoek, waar uitgevers van wetenschappelijke tijdschriften elk jaar weer miljarden verdienen met wetenschappelijke kennis die gemeenschappelijk is geproduceerd. Het besef begint door te dringen dat een dergelijke privatisering van intellectueel eigendom het wetenschappelijke proces eerder afremt dan bevordert.

Een interessant voorbeeld van verstatelijking is de veiling van de telecomlicenties in Nederland. De staat heeft zich het recht toegeëigend om van de frequenties in de lucht – een gemeengoed – gebruikersrechten te verkopen. De veilingen leveren telkens vele miljarden op. Maar het zijn miljarden die vervolgens doorberekend worden aan de klanten van de telecombedrijven. De facto is het een extra belastingheffing voor het gebruik van een infrastructuur die in theorie gratis

beschikbaar is. De meest bekende vormen van verstatelijking dateren meestal uit vroeger tijd. Denk bijvoorbeeld aan de woningbouwcorporaties, ooit coöperaties en verenigingen die gemeenschappelijk beheerd werden vanuit een bepaalde beroepsgroep of politieke organisatie.

Verkapte bezuiniging

De terugkeer naar dergelijke gemeenschappelijk beheerde sociale voorzieningen staat inmiddels weer bovenaan de politieke agenda, in het bijzonder in Groot-Britannië. Het centrale idee in de discussies over *Big Society* en *Blue Labour*, de toekomstvisies van respectievelijk de Conservatieven en New Labour, is het teruggrijpen op een politiek van *the common good*. Hierbij wordt het maatschappelijk middenveld aangesproken om op coöperatieve wijze invulling te geven aan sociale voorzieningen waarin de staat niet meer kan voorzien. Het probleem van deze politieke discussie is echter dat het in werkelijkheid een verkapte bezuinigingsagenda is. De overheid trekt zich op radicale wijze terug uit de samenleving en verkoopt dit met een sociaal-christelijk sausje van vrijwilligerswerk en coöperatie. Van een daadwerkelijk visie op de mogelijkheden van een coöperatieve economie is geen sprake. Zo wordt er door de Conservatieven bezuinigd op de bibliotheken met het idee dat die voortaan wel door vrijwilligers uit de gemeenschap gerund kunnen worden. Wat hier in werkelijkheid wordt voorgesteld is een vergroting van het totale aantal door de bevolking gewerkte uren, zonder enige vorm van vergoeding. En dit alles met een beroep op de gemeenschapszin. Marx zou vast bewonderend geknikt hebben.

Er zijn echter ook positieve voorbeelden, al staan die vaak onder druk. Een interessant Nederlands voorbeeld van een coöperatieve voorziening is de kinderopvang. Groepen ouders hebben samen crèches opgezet, als alternatief voor de reguliere kinderopvang die door excessieve prijzen en wachttijden steeds meer ouders (voornamelijk moeders) dwingt om thuis te blijven. Het is op zich niet moeilijk voor te stellen dat een significant deel van de kinderopvang op deze wijze georganiseerd zou kunnen worden in Nederland. En dat het daadwerkelijk een verbetering van het leven van ouders zou kunnen bewerkstelligen (en misschien zelfs het sociale weefsel in een wijk zou kunnen versterken). Een interessante bijkomstigheid

is dat een dergelijke stap effectief zou leiden tot economische krimp, aangezien dit type vrijwilligerswerk niet wordt meegenomen in de reële economie. Veel van het beleid was er nu juist op gericht om onbetaalde zorg in de reële economie te trekken en er een markt van te maken, onder andere door opa en oma een gastoudersubsidie te geven. Als het op coöperatieve wijze zou gebeuren, zouden de basisaannames van het beleid op de helling gezet moeten worden.

Linkse horizon

Wat dit voorbeeld hopelijk laat zien, is dat het voor links interessant is om gemeengoed verder uit te denken als een derde organisatielogica, buiten staat en markt. In de inmiddels klassieke tekst *de Smalle Marge van Democratische Politiek*, beschrijft Joop den Uyl het linkse project als het streven naar een eerlijke verdeling van macht, kennis en inkomen:

"In allerlei opzicht staan wij aan het begin van veranderingen in de maatschappelijke structuur die nodig zijn geworden als gevolg van de veranderingen in de technisch-economische onderbouw. Die noodzakelijke wijzigingen kunnen het best met de term 'vergemeenschappelijking' worden samengevat. [...] De greep van de gemeenschap en de gemeenschapsorganen op vitale economische beslissingen zal verder moeten worden vergroot, mede ter wille van het behoud van zuivere lucht, schoon water en een beetje stilte. [...] De groei van nieuwe bestuurstechnieken in staat en bedrijf geven aan het nemen van beslissingen in toeneemende mate een technisch karakter. Maar techniek kan en mag nooit de doeleinden van een samenleving bepalen. Intussen geeft de huidige ontwikkeling in de keuze van de middelen een steeds grotere macht aan technocraten."

Is het mogelijk een dergelijk project in de huidige tijd te denken? Het is opvallend hoe-

zeer Den Uyl's denken op het eerste gezicht overeenkomt met dat van autonomisten als Hardt, die beweren dat de opkomst van de kenniseconomie heeft geleid tot een centrale rol van vormen van gemeenschappelijkheid en coöperatie in de meest geavanceerde sectoren van de economie. Een bekend voorbeeld hiervan is het Toyotisme, waarbij ondermeer gewerkt wordt met taakgroepen en bedrijfskringen in combinatie met flexibilisering.

Hardt pleit voor een grotere rol van de gemeenschap bij de bescherming van gemeengoed als lucht en water. Het verschil is echter dat bij Den Uyl 'vergemeenschappelijking' als verstatelijking wordt begrepen. De groei van de staat wordt door Den Uyl gelegitimeerd met een beroep op verdere democratisering:

"Vergemeenschappelijking en democratisering als de centrale taken voor de komende jaren zijn elkaars spiegelbeeld. Zonder verdere vergemeenschappelijking van de beschikking over de resultaten van wetenschappelijk onderzoek en technische ontwikkeling schampt democratisering af. Zonder doelbewuste verbreding van de besluitvorming leidt vergemeenschappelijking tot nieuwe bureaucratie."

We weten inmiddels dat deze democratisering is stukgelopen. De gelijkstelling van de linkse belofte van emancipatie met een telkens uitdijend overheidsapparaat moest op een gegeven moment wel op haar grenzen stuiten. We weten dat met Paars de macht werd overgedragen aan bestuurders en technocraten. Dat de techniek en de middelen de doeleinden zijn gaan overheersen in de politiek. We weten ook dat het rechtspopulisme vanaf Fortuyn groot is geworden, mede dankzij een succesvol beroep op de breed levende afkeer van overheidsbureaucratie en technocratische politiek. De dreiging is reëel dat de recente ontwikkelingen

in Europa, waar ongekozen technocraten aan de macht zijn gekomen, tot eenzelfde soort *backlash* kunnen leiden.

De vraag is of het mogelijk zou zijn om de linkse horizon van Den Uyl opnieuw te formuleren, uitgaande van de nieuwe economie, uitgaande van vormen van organisatie die zich niet beperken tot markt of staat. Het denken over de *commons* en de digitale economie biedt mogelijk ingrediënten om het streven van Den Uyl te vernieuwen en aan te passen aan de huidige tijd. In het internet in het algemeen en het anti-auteursrechten activisme in het bijzonder, bevindt zich een groot potentieel aan vergemeenschappelijking van kennis. Daarmee lijkt Den Uyl zijn beroep op vergemeenschappelijking en democratisering actueler dan ooit. De nieuwe gedachten zijn er, nu nog nieuwe vormen vinden.

=

Literatuur

Michael Hardt en Antoni Negri, *Common Wealth*, Harvard University Press 2009.

Joop den Uyl, 'De smalle marges van democratische politiek', (1970), in J.M. den Uyl, *Inzicht en uitzicht. Opstellen over economie en politiek*, Amsterdam: Bert Bakker 1978.

Fotograaf Sebastiaan ter Burg stelt veel van zijn werk beschikbaar onder een *creative commons* licentie. Ter Burg: "Ik vraag een eerlijke vergoeding voor mijn tijd en dat mijn naam vermeld wordt, maar wat ik maak is vrij te gebruiken. Mijn werk heeft zo een groter bereik en staat in dienst van de samenleving."

Over de foto's: in Utrecht Overvecht zijn vorig jaar activiteiten georganiseerd om de wijk in een positief daglicht te plaatsen, zoals een sloopfeest voor bewoners en een opera op de nieuwe stationstrappen. De foto's waren achteraf voor alle bewoners te downloaden.

www.sebastiaanterburg.nl

www.creativecommons.nl

commons

Literatuurwetenschapper Frans-Willem Korsten is voorzitter van het bestuur van het volkstuintencomplex in Rotsoord: "Het is een goed voorbeeld van stedelijke 'rommeligheid': waar veel kan en mag gebeuren, zal ook veel gebeuren – en dat bevordert werkelijke diversiteit."

In dit oude industriegebied aan de Vaartsche Rijn zijn allerlei projecten ontstaan, veelal in eigen beheer: volkstuinten, een kinderboerderij met kindermoestuintjes en bijenkasten, vogelopvang. Er zijn ruimtes te huur en er is plek voor experiment: er wordt zonneënergie opgewekt en bier gebrouwen. Op de volgende pagina komt daarom de douane inspecteren.

www.nieuwrotsoord.blogspot.com

(foto's: Peter Valckx)

rotsoord

Nieuwe

Netwerken naast staat en individu

De nieuwste vondst in de post-Fortuynistische cultuurstrijd, het vrijzinnig paternalisme, vraagt zich af hoe het kan verhinderen dat het individualisme doorschiet in narcisme, hebzucht en hufteerigheid. Het antwoord hierop luidt als volgt: door het individu en de staat niet langer als de maat aller dingen te beschouwen, maar de ogen te richten op de mogelijkheden van gemeenschappen en netwerken.

Hoe moet een kind dat opgroeit in een multiprobleemgezin overeind komen en zich staande leren houden? Dit is een van de belangrijkste vragen die het vrijzinnig paternalisme zou moeten kunnen beantwoorden. Maar de insteek in het debat is tot nu toe overwegend negatief. Volgens Dick Pels moet links eerst erkennen dat onze samenleving moreel failliet is en vervolgens dat failliet kenteren met een "nieuwe ethiek van matiging en beheersing" (Pels 2011). Als het debat over een nieuwe richting voor links hierbij blijft, is dit geen overtuigend vergezicht, maar een zoveelste invocatie van de eigen verantwoordelijkheid.

Het egoïstische individu heeft vanaf het begin van de moderniteit een belangrijke positie ingenomen in het denken over de staat. Thomas Hobbes levert met zijn concept van de wolfachtige mens het recept voor de omgang tussen al deze wolfmensen: laat iedereen een deel van zijn macht inleveren bij de soeverein. Die krijgt het monopolie op geweld, zodat hij iedereen kan straffen die een ander ernstig benadeelt. Vanwege de angst van elke wolfmens voor zijn gelijken – want er is niemand, hoe sterk ook, die niet door een ander zelfzuchtig verslagen, bestolen, bedrogen of vermoord kan worden – zullen alle egoïsten vanzelf besluiten

de natuurstaat, die altijd in staat van oorlog verkeert, op te laten gaan in de burgerlijke staat, waar orde en rust heerst.

Dit besluit van individuen om zich onder de soeverein te schikken, is het fundament van de staat. Dat geldt overigens ook voor de economie. Sinds de tijd dat Kant het autonome en rationale individu ontwierp, zijn economen modellen gaan maken rondom het gedrag van deze slimme eenlingen, die ook meer dan drie-en-een-halve eeuw na de verschijning van Hobbes' *Leviathan* nog niet willen deugen. Of zo u wilt: niet meer willen deugen. De emancipatie van het moderne individu heeft, met de woorden van Dick Pels in 2011 in het boek *Vrijzinnig Paternalisme* "monsters gebaard", die alleen nog willen doen waar zij zin in hebben. Het bindende project van de vorming van de natiestaat zoals Hobbes dat zag, is niet langer een dragend element. De individuen waarmee het allemaal is begonnen, slaan weer los.

Relationeel

Met de economisering van de politiek is de bevrijdingslust van het links van weleer gekaapt door rechts. Was het individu na de benepen jaren vijftig nog de eenheid van emancipatie, nu loopt elke politieke strategie die zich beroept op het individu het risico dat een bijbehorend appèl op sociale of ecologische solidariteit verloren gaat aan de "moderne dikke ikken" (Pels en Van Dijk 2011). Wat gebonden werd door de staatsvorming, ontsnapt op de markt. Maar het gaat te ver om de dikzakjes nu terug in hun kooi te stoppen. Maar wat dan wel? Iemand manen om zijn gedrag te temperen zal immers alleen werken als onthouding diegene iets zal opleveren. Zolang je blijft schipperen tussen het autonome individu en de staat – die weer het gezag moet krijgen om "burgers aan te zetten tot gewenst, bijvoorbeeld milieubewust en solidair gedrag" (Pels en Van Dijk 2011) – houd je vast aan een probleem dat op zijn minst al sinds Hobbes bestaat. Maar mensen zijn geen losse individuen die pas daarna relaties aangaan. Ze worden geboren in een netwerk van relaties. Daarbinnen leren ze hun eigen verantwoordelijkheid nemen. Wanneer je enkel uitgaat van het individu aan

meentes

de ene kant en de staat aan de andere kant, ontken je het feit dat mensen door en door relationele wezens zijn. Overigens biedt het communitarisme evenmin een oplossing als het individualisme.

Het communitarisme stelt de gemeenschap voorop en verlangt van individuen dat zij zich aanpassen aan de noden (wetten, normen...) van die gemeenschap. Maar sinds de overheid de plaats van de zuilen heeft ingenomen, is er geen sprake meer van een echte gemeenschap. Iedereen woont in de staat en bijna iedereen is een burger, maar dat zijn rechtsstatelijke abstracties die in ons dagelijks leven niet of nauwelijks voelbaar zijn. De staat is geen gemeenschap, maar herbergt ze wel. Van oudsher kent Nederland een groot palet aan verbanden van mensen die bijeen kwamen om een bepaald doel te realiseren. Denk bijvoorbeeld aan de gilden, de vakbonden en ook de financieringsmodellen van de V.O.C. en de vroege polders. Ook in de taal wordt dit weerspiegeld. De stam van het woord 'gemeenschap' vinden we terug in de 'meent', de gemeenschappelijke weide op de woeste gronden buiten het dorp. Daar konden boeren hun vee laten grazen en verbouwden zij soms ook, aan strikte regels gebonden, enkele gewassen. Een nieuw begrip van de meent kan de oubollige gemeenschap een nieuwe invulling geven.

Lichte gemeenschappen

Binnen GroenLinks zijn verschillende pogingen gedaan na te denken over het individualisme. Een belangrijk boek hierbij is *Kiezen voor de kudde* van Jan Willem Duyvendak en Menno Hurenkamp (2004). Hierin lezen we dat de algemeen verspreide veronderstelling niet klopt dat wij in een door en door geïndividualiseerde samenleving leven, maar dat Nederland een land is waar lichte gemeenschappen de dienst uitmaken. Deze staan in het boek tegenover zware gemeenschappen, zoals het dorp uit de jaren vijftig met zijn patriarchale, hiërarchische, traditionele, conservatieve, volgzaam en kleingeestige cultuur. De zware gemeenschap is kortom de plek waaruit elke tiener wil ontsnappen. De lichte gemeenschap daarentegen is een gemeenschap van 'lichte verbanden' waarvoor mensen zelf kiezen. Je kunt er altijd weer uit, ze is open, nieuwsgierig, met "minimaal gedeelde praktijken, normen en waarden" (Duyvendak en Hurenkamp 2004, 218). Maar dat is niet de enige definitie. Mensen ontplooiën nu eenmaal op basis van gemeenschappelijke, maar reeds voorbepaalde voorkeuren vaak dezelfde activiteiten. Het is gewoon een sociologisch feit, zeggen de auteurs, dat mensen met eenzelfde achtergrond veelal dezelfde keuzes maken. Dat doen ze niet bewust of gezamenlijk. "Kuddedieren vertonen wel hetzelfde gedrag, maar vormen daarmee nog geen gemeenschap." (Duyvendak en Hurenkamp 2004, 220) Individualisme is zo gezien geen gekozen levenspad, maar de aard van het individu. Zelfs een kudde is kennelijk niets anders dan een verzameling eenlingen die toevallig op elkaar lijken. Een lichte gemeenschap kan dus ook een toevallige gemeenschap zijn.

Dit roept de nodige vragen op: is een relatie volgens de auteurs pas werkelijk een relatie wanneer deze bewust is gekozen? De toevallige verbanden waaruit volgens de auteurs lichte gemeenschappen voortkomen, ontkennen en bevestigen de keuzevrijheid en de autonomie van het individu tegelijkertijd. Binnen de parameters van je leven

heb je tot op zekere hoogte keuzevrijheid, maar niemand is vrij te kiezen wat de bandbreedte is van de keuzes die hij wil maken. Een zekere autonomie blijft bewaard, maar slechts in de reële keuzes van het individuele leven. Chips of havermout, auto of fiets, kauwgomballendrank of single malt. Deze kanttekeningen bij individualiteit zijn van groot belang, maar via de achterdeur worden ze teniet gedaan. In het publieke debat krijgt deze sterk ingekaderde autonomie namelijk het statuut van brede autonomie toebedeeld, en wel op twee manieren. Het dikke ik ontkent de eigen verantwoordelijkheid en benadrukt die van anderen, de overheids-professional blaast zijn eigen verantwoordelijkheid op en ontkent die van particulieren en collectieven.

In conflicten met de overheid of corporaties krijgen burgers die gemene zaak maken stevast te horen dat zij slechts een particulier belang hebben en dat de overheid of de corporatie alle belangen moet afwegen. Zelfs dat particuliere belang wordt hen vaak nog ontzegd, met de redenering dat ze niet representatief zijn voor de groep die ze willen vertegenwoordigen. Hieronder schuilt de aanname dat overheidsdiensten en semipublieke organisaties weten wat het publiek belang is. Maar deze benadering bevordert slechts de isolatie van het individu. Hulpverleners worden bijvoorbeeld afgerekend op het aantal uitgebrachte bezoeken, in plaats dat wordt bekeken of er sprake is van verbetering in de situatie van een persoon of een gezin. Dat komt eenvoudig omdat het aantal bezoeken meetbaar is en een kwalitatieve verbetering niet. Zo krijgt het individu slechts een plek als ontvanger van een service, niet als actor in de verbetering van de eigen situatie. Het publieke belang wordt bepaald vanuit het perspectief van de buitenstaander.

Zowel de cultuurpessimistische premisses van *Vrijzinnig paternalisme* als de optimistische conclusies van *Kiezen voor de kudde* komen voort uit een dergelijk buitenstaandersperspectief. Hoewel *Kiezen voor de kudde* geschreven is als sociologisch document dat de mythe van het individu onderuithaalt, introduceert het de lichte gemeenschap als alternatief, zonder na te denken over de vraag waarop de lichte gemeenschappen drijven. Dat geldt ook voor het derde belangrijke boek voor deze discussie over individualisme binnen GroenLinks, *Een zwak voor Nederland* van Dick Pels (2005). Ook hij valt de individualiseringsmythe aan en noemt het "lichtzinnig om het non-conformisme alsnog tot leidende waarde van een nieuwe progressieve beweging uit te willen roepen" (74). Doen waar je zin in hebt heeft immers tot vergaande perversies geleid. Pels raakt de kern van de zaak met de uitspraak dat de wil om een individu te zijn een "door markt en media" ingegeven ideaaltype is. Besef hiervan kan "het verzet tegen marktconforme definities van het ideale individu" aanwakken (Pels 2005, 75). Tot zover akkoord. Maar volgens Pels moet dit gebeuren door het sociaal-individualisme te omarmen, dat "zware, gesloten gemeenschappen zoveel mogelijk wil veranderen in lichte, open gemeenschappen" (Pels 2005, 77). Er wordt echter net zo min als in *Kiezen voor de kudde* uit de doeken gedaan hoe mensen van binnenuit hun gemeenschap zouden kunnen veranderen. Bovendien spreekt uit het betoog van Pels het geloof dat je – autonoom als je bent – zomaar van een zware naar een lichte gemeenschap zou kunnen hoppen.

Nieuwe meentes

Doorknopen

De zogenaamde neotribale verbanden, zoals *Kiezen voor de kudde* lichte gemeenschappen ook noemt, worden door andere politieke commentatoren zoals Manuel Castells en Benjamin Barber heel anders beoordeeld. Zij zien ze als negatieve gevolgen van een samenleving waarin groeperingen zich volgens hun eigen voorkeuren ordenen en de publieke zaak wordt uitbesteed aan professionals. Een verzuiling *in extremis*, die zijn eigen onontkoombare logica kent. Zij vindt plaats binnen het project van de vrije markt: onder de lichte gemeenschappen schuilt in feite de topzware markt.

De tegenstelling tussen individu en gemeenschap nodigt uit tot de Dalrymple-achtige retoriek waar ook Pels zich niet aan kan onttrekken. Er mag dan sprake zijn van een zowel publiek als privaat moreel failliet, maar dat betekent meer dan dat er hutterige burgers zijn en schofterige bedrijven. Hetzelfde verwijt treft de overheid: de flexibilisering van de arbeid, de introductie van marktwerking in die delen van de maatschappij die op reproductie zijn gericht, en de militarisering van de hulpverlening zorgen voor een groeiende sociale scheiding. Ontsnappen uit zogenaamde zware gemeenschappen is voor het gros van de mensen alleen mogelijk door opties te creëren die hun eigen gemeenschap acceptabel maken. Het is, met andere woorden, voor een groot deel zaak om *in* groepen verandering te stimuleren en op gang te helpen, niet om *over* groepen te beslissen *wat er veranderd moet worden*. Jos van der Lans benadrukt dat, als hij in *Vrijzinnig paternalisme* waarschuwt voor de bemoeizucht van de uit de klauwen gegroeide publieke sector. "Als het gaat om sociaal-maatschappelijke problemen" zijn mensen het meest gebaat "bij de steun van betekenisvolle anderen in hun omgeving." De verzorgingsstaat focust echter niet op dit soort netwerken, maar op "individuen met mankementen die gerepareerd moeten worden" (*Vrijzinnig paternalisme*, 183). Als links een programma wil opstellen dat kan helpen ontsnappen aan de vrije markt en zijn uitwassen, moet ook de publieke sector op de schop. Het zogenaamde dikke ik heeft iets anders nodig dan een dieet.

Noch het worden teruggeworpen op de eigen verantwoordelijkheid, noch de inzet van twintig handen in een multi-probleemgezin zullen mensen helpen hun leven anders in te richten. Toch lukt het enkelingen soms wel zich uit moeilijke situaties omhoog te trekken. Filosoof Henk Oosterling vraagt zich in het boek *Woorden als daden. Rotterdam Vakmanstad | Skillcity 2007-2009* (2009) af, hoe dit kan. Net zoals Jos van der Lans concludeert hij dat die mensen vaak hebben kunnen terugvallen op netwerken; of dat hun netwerken hebben gefunctioneerd als een trampoline. Daarop doorredenerend zegt hij dat niet langer de expliciet individuele aanpak van bijvoorbeeld het welzijnswerk van belang is, maar dat er stimulansen nodig zijn voor hele netwerken tegelijkertijd. We moeten *achter* onze identiteit komen en het individu niet uit de knoop proberen te halen, maar de relaties *doorknopen* waaruit de netwerken bestaan waarin hij is ingebed (Oosterling 2009, 256-57). Door mensen zich slechts in te laten zetten (en aan te spreken) op een schaal waarop zij de verantwoordelijkheid nog kunnen dragen, en door vervolgens trajecten te beginnen waardoor die schaal langzaam, in conclaaf, gezamenlijk wordt opge-

voerd, verandert ook de rol van de professional. In plaats van observerende hulpverlener, wordt hij actor in het netwerk. Dan wordt pas duidelijk dat de negatieve retoriek over zware gemeenschappen, dikke ikken, achterstandswijken en hangjongeren alleen werkbaar kan worden gemaakt door de actoren weer op de eerste plaats te zetten. Pure dwang, zoals bijvoorbeeld in *workfare* gebeurt, kan daarbij niet de doorslag geven.

Nieuwe meentes

De netwerken waaruit individuen voortkomen, bestaan uit relaties. Die relaties kennen verschillende schalen en momenten, en slechts sommige netwerken zijn gemeenschappen. Autonomie, individualisme en vrijheid zijn daarin nog slechts "consumptieartikelen die economisch steeds geraffineerder in de markt worden gezet" (Oosterling 2009, 251). De lichte gemeenschap is daarom een te zwak concept om achtergestelde groepen te doen ontsnappen uit hun zware milieus, zeker niet zoals Pels dat voorstaat. De overheid kan niet volstaan met meer beleid om mensen naar wenselijke situaties toe te leiden. Efficiëntie kent geen menselijke maat en als mensen zich gedwongen aanpassen aan de markt, betekent dat nog niet dat zij ook goede burgers zullen worden. Tussen de schaal waarop het individu en de staat verantwoordelijkheid moeten nemen, schuilt niet de derde weg van het sociaal-neoliberalisme en de markt, maar vinden we het netwerk. Dat deze term nog relatief ongebruikt is in het publieke debat, ligt zoals we al zagen in ieder geval niet aan de geschiedenis van onze streken. Juist voor Nederland is deze schaal een zeer bekend gegeven. Als we de geschiedenis van de meent bekijken, dan zien we dat vooral van belang was dat de meent een strikt gereguleerde vorm van onderhoud en beheer was. De vruchten van de arbeid kwamen ten goede aan degenen die de meent onderhielden. Producten van de meentes mochten niet buiten de eigen gemeenschap verhandeld worden. Wie dat wel deed, of wie de meent liet overbegrazen of een andere regel overtrad, werd door de gemeenschap gestraft zonder dat daar een hogere autoriteit aan te pas kwam. De meentes leverden dus alleen producten voor een interne economie die gebaseerd was op het levensonderhoud, niet voor een op winst gerichte, externe economie van productie en consumptie op de vrije markt.

Oosterling noemt het aanleren van verantwoordelijkheid bij jonge burgers een kwestie van 'terugploegen'. Het is van groot belang dat mensen tussen verschillende verantwoordelijkheidsschalen blijven bewegen, al was het maar om anderen een blik op een andere soort verantwoordelijkheid te gunnen. Een dergelijke ervaring werkt door op affectief, intellectueel, relationeel en sociaal niveau. Naarmate er meer over wordt gecommuniceerd. Als dit niet gebeurt, leren kinderen bijvoorbeeld veel minder over eventuele mogelijkheden voor later. In buurten zie je vaak dat de overprofessionalisering de bewoners de kans ontnemt om zelf verantwoordelijkheid voor hun buurt te nemen. Zorg voor gebouwen, de straat, het groen en zelfs de kinderen wordt door de overheid actief overgedragen op de markt. Zo worden mensen ook gereduceerd tot consumenten, tot atomaire individuen op de markt, terwijl zij in werkelijkheid genetwerkte, relationele individuen zijn. Elk 'beschavings-

offensief' zal deze netwerken moeten in zien te schakelen. Militaristische taal en marktgerichtheid vanuit de overheid verhindert zulke koppelingen echter, omdat die de andere partijen niet gelijkstelt aan zichzelf.

Gemeenschappelijke activiteiten staan dus naast private en publieke. Daarom leveren de oude meentes ons een organisatiemodel dat een veel passender antwoord geeft op de problemen van een overvoedde private sfeer en een overhangende overheid. Netwerken ontstaan immers veelal rondom zaken die niet direct marktgericht zijn, zoals opvoeding, zorg, onderwijs, groen- en voedselvoorziening. Zodra deze domeinen worden uitgeleverd aan de markt, komen zij terecht in een onmenselijke logica die sociale relaties gebruikt als bron voor winst. Als zij echter als revoluerende constructies worden ingericht – als structuren die wat zij voortbrengen weer aanwenden voor de volgende cyclus, zonder dat belangrijke elementen daarvoor kunnen worden afgevangen door een externe markt – dan kosten zij minder geld en zijn zij vele malen effectiever. Overheden worden minder afhankelijk van private partijen met enorme overheadkosten voor zaken die in zelfbeheer door burgers kunnen worden opgenomen, en burgers kunnen sneller van elkaar leren dan van professionals – zeker als zij geen grote fondsen tot hun beschikking hebben. Net zoals overheden, kunnen ook burgers dus minder afhankelijk van de markt worden als overheden hen helpen nieuwe meentes in te stellen.

Kortom: de valse keuze tussen het individu en de staat kan ondervangen worden door een relationeel individu dat zich tussen vele netwerken beweegt en dat altijd kan worden aangesproken op zijn verantwoordelijkheden, mits degene die hem aanspreekt hem niet bij voorbaat wegzet als niet ter zake doende. Die netwerken moeten we laten werken, niet onze paternalistische aandriften.

=

Dick Pels, *Een zwak voor Nederland. Ideeën voor een nieuwe politiek*, Amsterdam: Anthos 2005.

Dick Pels, "Feestgeweld. Verloren generatie Engelse toestanden" in: *De Groene Amsterdammer*, jaargang 2011, nr. 38.

Dick Pels en Anna van Dijk (red.), *Vrijzinnig paternalisme. Naar een groen en links beschavingsproject*. Amsterdam: Bert Bakker 2011.

Jan Willem Duyvendak en Menno Hurenkamp (red.), *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*. Amsterdam: Van Gennep 2004.

Henk Oosterling, *Woorden als Daden. Rotterdam Vakmanstad | Skillcity 2007-2009*. Heijningen: Jap Sam Books 2009.

Buurthuis de Nieuwe Jutter in de Utrechtse rivierenbuurt is door wijkbewoners in zelfbeheer genomen toen het door bezuinigingen op het welzijnswerk verloren dreigde te gaan. Pastor Titus Schlattmann (rechts op de kleine foto) ondersteunt: "Het gaat erom dat de mensen hun leven in eigen hand nemen."

Vrijwilliger Kees Fortuin (rechts op grote foto): "Buurtwerk gaat niet alleen om ontmoeting, maar om de combinatie van sociale en economische activiteiten."

De tuin van de Gertrudiskerk moet een buurttuin worden. De kerk zelf wordt deels onderhouden met geld van oud papier, opgehaald door ondermeer Nico van Geffen (links op grote foto). Zo helpt de hele buurt mee plekken te financieren, waar ze ook zelf gebruik van maakt.

www.socialegebiedsontwikkeling.nl
denieuwejutter.blogspot.com
(foto's: Philippe McIntyre)

de nieuwe jutter

kennis is

Kennis is een gemeenschappelijk 'bezit' dat gedijt bij zoveel mogelijk uitwisseling. Hoe meer mensen er toegang toe hebben, hoe beter het is. Maar door het privatiseren van kennis dreigt slechts een kleine groep ervan te profiteren.

Intellectueel eigendom is een verzamelnaam voor al die formele en informele regels die de omgang met kennis regelen. Tezamen bepalen deze regels wie zich voor een tijdje de rechtmatige 'bezitter' mag noemen van het gewichtigste materiaal dat mensen tot hun beschikking hebben: het menselijk vernuft. Juridisch gezien vallen zaken als het patentrecht, het auteursrecht, het merkenrecht of het databankenrecht allemaal onder het hoofdje 'intellectueel eigendom'.

De laatste jaren hebben een groeiend aantal juristen, economen en filosofen betoogd dat de 'privébezitters' van kennis te veel privileges verzameld hebben en dat hierdoor het zicht is vertroebeld op wat voor een goed kennis is en hoe het tot stand komt. Volgens deze critici vormt kennis een complex ecosysteem, dat beter onder het beheer van de *commons* kan worden gebracht dan in afzonderlijke stukjes bezit te worden opgesplitst.

Toen economen, juristen en ambtenaren het concept 'intellectueel eigendom' ooit bedachten, hadden ze twee doelen voor ogen. Ze zochten naar manieren om kunstenaars, wetenschappers of ontwerpers voor hun creaties te belonen en ze poogden de verspreiding van hun vondsten te bevorderen. De redenering achter het concept was grofweg als volgt: wie nieuw, creatief en waardevol werk eigendomsrechtelijk beschermt, voorkomt dat anderen buiten de toestemming van de 'eigenaar' om met diens vondst aan de haal gaan. Als 'eigenaren' van hun werk krijgen kunstenaars en wetenschappers, of degenen die hen vertegenwoordigen, een kans de markt op te gaan en hun producten: een boek, een film, een melodie, een computerprogramma of een wetenschappelijke uitvinding, te verkopen. Zo sla je twee vliegen in één klap: de uitvinder wordt beloond en zijn of haar product wordt verspreid.

Het was onder voor- en tegenstanders van begin af aan duidelijk dat de eigendomsstitels over producten van de mense-

lijke geest slechts tijdelijk mochten worden verleend. Elke creatie of uitvinding diende na verloop van tijd in het publieke domein terecht te komen, waar iedereen er vrijelijk gebruik van kon maken.

Rentenieren

Vormde het verlenen van eigendomsstitels inderdaad een goede stimulans om ideeën verder te ontwikkelen en zorgde het voor voldoende zekerheid en veiligheid voor de producenten? Men kwam al gauw tot de ontdekking dat het verlenen van eigendomsstitels over producten van de menselijke geest constante en nauwkeurige *finetuning* vergt. Als het prijskaartje dat aan kennis of informatie hangt er te vroeg van af wordt gehaald, krijgen uitvinders of kunstenaars niet genoeg loon voor hun werk. Maar als je het prijskaartje er te laat van afhaalt, ontstaat het omgekeerde effect van wat men beoogt. Stel dat de verleende eigendomsstitels tot ver over de dood van een uitvinder heen reiken. Dan komt de beloning niet bij de uitvinder of schrijver zelf terecht, maar bij diens erfgenamen, bijvoorbeeld familieleden, een stichting of een bedrijf. In plaats van uitvinders aan te sporen met nieuwe en betere producten te komen, worden de nabestaanden van uitvinders gesteund in hun wens zoveel mogelijk geld uit een reeds bestaand product te slaan. Daarmee lever je geen stimulans om nieuwe ideeën te ontwikkelen, maar een prikkel aan de nabestaanden om te gaan rentenieren. Wezenlijke kennis, waar anderen op voort kunnen bouwen, verdwijnt voor langere duur achter hekwerk en prikkeldraad.

In dat licht is het op z'n zachtst gezegd vreemd dat de rechten van de nabestaanden in zowel de VS als de EU onlangs met een flink aantal jaren zijn verlengd. Sommigen pleitten zelfs voor het invoeren van permanente eigendomsrechten. Dat is volledig in strijd met de redenen waarom het concept ooit is ingevoerd. Vernieuwingen op het gebied van kunst, muziek, literatuur of wetenschap komen niet van dode maar van levende mensen. Met dit soort eigendomsstitels steunt men niet de bevordering van kennis, maar de privébelangen van nabestaanden en grote bedrijven. Het leidt tot wat een criticus een *enclosure of the commons* noemde (Boyle 2008), het privatiseren van gemeenschapsgoed.

Geïnspireerd

Een van de vragen die voortdurend in de discussie over intellectueel eigendom terugkomt is hoe hard de notie van eigendom

mag zijn als het om producten van de geest gaat. Het hele idee dat je de 'eigenaar' van je scheppingen bent en daar willekeurig over mag beschikken, valt moeilijk te rijmen met het feit dat kennis voortdurend aanraking met andere kennis nodig heeft. Creativiteit gedijt het beste in open omgevingen waar mensen vrij toegang tot kennis hebben en ongehinderd van elkaars inzichten gebruik kunnen maken.

Op het ogenblik dreigen steeds meer stukjes kennis te worden geprivatiseerd. In de ICT sector is bijvoorbeeld een ware patentoorlog ontstaan. Keer op keer blijkt dat patenten bestaande posities consolideren in plaats dat ze de ontwikkeling van nieuwe kennis te bevorderen. Vandaar dat het belangrijk lijkt het eigendomsbegrip nog eens onder de loep te nemen. Wetenschappers, kunstenaars of ontwerpers dienen zeggenschap te behouden over hun creaties en vondsten, ze horen ervan verzekerd te zijn dat deze niet gestolen worden, ze moeten hun onkosten kunnen vergoeden en mogen een redelijke beloning verwachten voor de risico's die ze nemen. Als aan die voorwaarden is voldaan, moeten hun creaties echter vrij in het publieke domein kunnen circuleren, zodat anderen er mee verder kunnen.

Niet alleen kan het misleidend zijn de analogie tussen intellectueel en materieel eigendom te ver door te voeren, hetzelfde geldt voor de aanname dat kennis zich verspreidt volgens de economische logica van de markt en uitvinders alleen om materiële beloningen zouden geven. Zoals een econoom onlangs opmerkte over een boek dat hij geschreven had, "it was my vanity (...) and the encouragement [of others] that prompted me to write (...), not the prospect of rewards to my distant heirs." (Citaat uit Kay 2011.) Veel mensen in creatieve beroepen zijn niet zozeer op geld voor zichzelf of hun nabestaanden uit, als wel op eer en erkenning van hun werk. Ze *kopen* niet alleen producten van anderen, ze worden door het werk van anderen *geïnspireerd* en *beïnvloed*.

Vandaar dat het belangrijk is ook op de niet-commerciële kanten van het kennisproces te letten. Zeker, wetenschappers, kunstenaars of ontwerpers moeten economisch van hun werk kunnen rondkomen, maar er is een breed scala motieven, variërend van voldoening in je prestaties tot dankbaarheid of geldingsdrang, die hen tot lang voorbij de gewone kantooruren aan het werk houdt – en dat dikwijls tegen een lage materiële ver-

kostbaar

goeding. Verdienmodellen zijn belangrijk, maar er is een breder en complexer verhaal over 'prikkel' nodig als we omgevingen willen creëren waarin wetenschap, kunst en cultuur gedijen kunnen en innovatie in plaats van bezitsaccumulatie gestimuleerd wordt.

Opknippen

Naast vragen over de toepasselijkheid van het eigendomsprincipe en discussies over prikkels die tot waardevolle innovatie drijven, is er een derde kwestie die herhaaldelijk in debatten over intellectueel eigendom aan de orde komt: is het wel verstandig kennis onder het beheer van de *commons* te brengen? Goederen in het publieke domein worden dikwijls slecht beheerd. Denk aan de oceanen die van iedereen en niemand zijn en dus leeggevestigd worden. Of denk aan luchtvervuiling of de ontbossing van de wouden. Pas als dergelijke goederen een particuliere eigenaar krijgen, zo lijkt het, bestaat er een kans dat ze efficiënt beheerd worden.

Er vallen drie kanttekeningen te maken bij de claim dat goederen in het publieke domein slecht onderhouden worden. Zoals ook in verscheidene andere artikelen in dit nummer wordt betoogd, klopt het verhaal ten eerste empirisch niet. Er verschijnen steeds meer studies over *commons* die vaak eeuwenlang succesvol zijn beheerd.

Ten tweede is het misleidend te denken dat alleen gemeenschappelijk bezit tot tragedies leidt. Er bestaat ook zoiets als een *tragedy of the anticommons* (Heller 2008). Gemene gronden kunnen inderdaad door wanbeheer leeg gegraasd en kaal gevreten worden, maar opdeling in privébezit kan net zo goed tot inefficiënties leiden. Onlangs verdween een nieuw medicijn tegen Alzheimer in de kast, omdat onderzoekers op een ondoordringbaar woud van patenten stuitten. Hiphop, een muziektraditie die van *sampelen* een kunst heeft gemaakt, ondervindt constant hinder van het auteursrecht. De kredietcrisis van 2007 was mede het gevolg van het feit dat economische risico's via complexe financiële producten over zoveel eigenaren werden verspreid, dat niemand zich voor de oplopende schulden verantwoordelijk voelde en banken er op los konden speculeren. Concentratie van bezit is niet goed, maar het eindeloos opknippen ervan ook niet.

Ten derde is kennis een grondstof die in waarde toeneemt naarmate je er meer gebruik van maakt. Vandaar dat economen kennis een 'non-rivaliserend goed' noemen.

Materiële goederen zijn schaars, zodat bij de verdeling en het gebruik ervan automatisch rivaliteit ontstaat. Op is immers op. Voor kennis geldt dat niet. In gedigitaliseerde vorm kunnen mensen op verschillende plaatsen in de wereld tegelijkertijd van de nieuwe inzichten gebruik maken en het fonds van de kennis verder uitbreiden zonder dat het gebruik door de een ten koste van de ander gaat.

Laagdrempelig

Systemen van privébezit zijn als het ware uitgevonden om er voor te zorgen dat mensen zuinig met *schaarse* goederen omgaan. Als er een nijpend tekort aan een bepaalde grondstof ontstaat, is het verstandig er een hek omheen te zetten. Maar als er een tekort aan kennis ontstaat, is een hek er omheen zetten juist het domste wat je kunt doen. Kennis is geen schaars goed. Het is laakbaar als mensen op de inzichten van anderen parasiteren of hun vondsten overnemen zonder hun naam te noemen. Het is verwerpelijk als vernieuwers geen eer en erkenning krijgen van hun werk. Het is belangrijk dat makers voor hun werk financieel beloond worden. Maar los daarvan moet kennis voortdurend onderzocht, getoetst, gekopieerd, gedownload, geïntegreerd, gemengd en onderhanden genomen worden om te kunnen groeien.

Copyright en patentrecht mogen dat proces niet in de weg staan. Vanuit het oogpunt van de ontwikkeling van kennis dienen ze tot een minimum beperkt te worden. Economisch gesproken mogen de kosten van bescherming van intellectueel eigendom nooit hoger uitvallen dan de kosten die nodig zijn om te voorkomen dat uitvinders vanwege een lage beloning en gebrek aan erkenning hun werk niet doen of hun producten niet prijsgeven.

De standaardsituatie hoort dan ook te zijn dat kennis tot de *commons* behoort en slechts bij uitzondering, en dan alleen tijdelijk, geprivatiseerd wordt. Het grootste gevaar is immers niet dat kennis overbenut, maar onderbenut wordt – dan ontstaat een *tragedy of the anticommons*. De toegang tot kennis dient om die reden zo laagdrempelig mogelijk te zijn. Hoe meer ideeën onderling gemeenschap met elkaar hebben, hoe beter dat doorgaans voor mensen is – dat geldt zowel voor het voortbrengen van goede ideeën als het uitdrijven van slechte.

Het romantische plaatje van kunstenaars of wetenschappers die in totale afzondering iets nieuws en briljants bedenken doet geen recht aan de manier waarop kunstenaars

en wetenschappers voortdurend op elkaar reageren en van elkaars inzichten gebruik maken.

Kennisfront

Er wordt veel onderzoek gedaan naar hoe je de functies van het concept van intellectueel eigendom kunt behouden zonder dat de geproduceerde kennis voor langere tijd privé wordt. Men zint op de mogelijkheden van efficiënt kennisbeheer in diverse *commons*, men tracht de zeggenschap van auteurs over hun producten te regelen zonder deze tot eigendom te verheffen, men probeert bij het creëren van innovatieve omgevingen te leren van samenwerkingsverbanden tussen kennisproducenten en kennisconsumenten die buiten de markt en de staat om zijn ontstaan, men experimenteert met nieuwe verdienmodellen en tracht het potentieel van de nieuwe technologische mogelijkheden zoals internet en de digitaliseerbaarheid van kennis beter uit te buiten. En *last but not least* voert men actie tegen kennismonopolisten zoals uitgeverij Elsevier, van wie het privébelang niet het algemeen belang ten goede komt.

Er is, kortom, van alles gaande aan het kennisfront. Van copyrights tot patenten, van het merkenrecht tot het databankenrecht – overal worden intellectuele eigendomsregimes onderhanden genomen. Te lang hebben we ons bij de ontwikkeling van kennis laten leiden door de gedachte dat kennis exclusief moet zijn. Alleen privébezitters zouden zorgvuldig met kennis kunnen omgaan en de risico's van het ontwikkelen van nieuwe kennis willen dragen. Onderzoek toont aan dat dit beeld niet klopt. Kennis is kostbaar, maar 'kostbaar' is niet hetzelfde als 'exclusief'. De kunst is die kosten zo op te brengen en te verdelen dat kennis inclusief in plaats van exclusief wordt. Het is de enige grondstof waarvan de waarde toeneemt naarmate je er meer gebruik van maakt.

=

Literatuur

James Boyle, *The Public domain. Enclosing the Commons of the Mind*, University Press: Yale 2008.

John Kay, "The difficult balance of intellectual property", *Financial Times*, 23 maart 2011, 11.

Michael Heller, *The Gridlock Economy: How Too Much Ownership Wrecks Markets, Stops Innovation, and Costs Lives*, Basic Books 2008.

creatieve

De creativiteit van de samenleving is ons gemeengoed, maar wordt door de markteconomie langzaam leeggezogen. Een analyse van de innovatieve economie.

Kleren, computers, meubels, speelgoed...: een flink deel van onze consumptiegoederen wordt tegenwoordig in China gemaakt. De productie volgt er het model dat industrieel Henry Ford begin de twintigste eeuw in de steigers zette. Fordisme, dat is een ver doorgedreven taakspecialisatie, monotone arbeid aan 'de lopende band', en een strak hiërarchisch toezicht. In China wordt deze harde werkcultuur ook nog eens omkaderd door een politiek systeem dat dissidente geluiden in de kiem smoort en arbeidersprotesten in naam van sociale harmonie meteen de kop indrukt. Het spiegelbeeld van dit autoritaire kapitalisme is de postfordistische realiteit van de creatieve economie in het Westen. Dan gaat het over sectoren als mode, design, publiciteit, media, architectuur,... Daarbinnen zet vernieuwing de toon, vandaar ook de allerwegen gezongen innovatiemantra. De postfordistische onderneming mikt niet met gestandaardiseerde massaproducten op Jan Modaal, maar probeert originele producten te ontwerpen en zo tijdelijk een marktniche te creëren (waarbij de productie uiteraard aan China of een ander lage loonland wordt uitbesteed). Steve Jobs slaagde daar bij Apple zo goed in dat hij van een saaie nerd in een goeroe van de creatieve economie veranderde.

Bekeken vanuit een wat breder perspectief treft vooral de overlap met de waarden die de kunsten traditioneel hoog in het vaandel voerden. Kunst is originaliteit en creativiteit, maar het kunstbestel bezit al lang niet meer het monopolie op het construeren van 'nieuwe werelden', het bedenken en voortbrengen van nieuwe mogelijkheden binnen media als beeld, tekst of geluid. Innovatie, speelsheid of verbeeldingskracht kenmerken ook diverse takken van de actuele postfordistische economie, van de betere film over alternatieve rockmuziek tot de productie van intelligente software. Of dat resulteert in een heuse massakunst dan wel in een nieuw soort 'postkunst' mag hier een open vraag blijven. Belangrijker zijn de transformaties die de creatieve economie met zich brengt binnen zowel de productie als de consumptie van koopwaren. Postfordistische werkverhoudingen verschillen ingrijpend van hun fordistische tegenhanger; en postfordistische consumptiegoederen gelijken maar ten dele op de waren die we ons als vanouds op de markt aanschaffen. De gangbare sociologische benaderingen van bijvoorbeeld de globale informatiesamenleving staan daar niet of nauwelijks bij stil. Meer inspiratie is te vinden in de recente geschriften van de erfgenamen van de Italiaanse *operaismo*-beweging, ook wel bekend onder de noemer autonoom marxisme. Antonio Negri, Maurizio Lazzarato, Paolo Virno of Christian Marazzi schrijven met grote bevlogenheid over de 'immateriële arbeid' binnen de creatieve economie en de nieuwe politieke perspectieven die ze opent. Ik stap hierna een eind weegs met hen op, maar haak af bij hun anarchistische kritiek op de staatsvorm en hun messianistisch aandoende verheerlijking van het zelforganiserende vermogen van 'de menigte' of *multitudo* (die modieuze uitdrukking zal ik dan ook niet gebruiken).

Creatief door coöperatie

Wat is er nieuw aan het postfordisme als een eigenstandig productie- en accumulatieregime? Bedrijven als Apple zijn alvast geen klassieke ondernemingen maar *creatiebedrijven* die hun meerwaarde primair halen uit het ontwerpen van nieuwe goederen. Anders dan in de kunsten waren onderzoek en waardecreatie binnen de creatieve economie van meet af op een niet-individuele leest geschoeid. Het produceren van een film of tv-programma, het ontwerpen van een auto of kledingcollectie, het schrijven van nieuwe software of computergames...: heel diverse activiteiten, maar ze zijn wel allemaal een kwestie van teamwerk, in brede zin. Dat geldt bijvoorbeeld ook voor het maken van een advertentie. Een copywriter toetst zijn ideeën tijdens brainstormen voortdurend met directe collega's en gesprekken met opdrachtgevers, en put daarnaast gretig inspiratie uit terloopse cafébabbel met kennissen uit de mediasector. Het eindproduct valt daarom niet hem maar een collectieve auteur toe te rekenen. Die heeft de gedaante van een soms complex en wijdvertakt netwerk van mensen met wie formeel en informeel wordt samengewerkt, deels binnen de context van een afgelijnd project. De inburgering van digitale netwerken waarbinnen instant informatie kan worden uitgewisseld en bijgewerkt, vergemakkelijkt uiteraard dit soort van coöperatieve arbeid. Dat verklaart mede de veralgemening van samenwerking als een zelfstandige productiefactor.

Werk bezat natuurlijk altijd al een sociaal karakter door het bestaan van arbeidsdeling, die het fordistische fabrieksregiem sterk opdreef. Taakverdeling op competentiebasis verdwijnt niet meteen binnen het postfordisme, maar nieuw is wel de vernetwerking van de over diverse individuen verdeelde vermogens om te communiceren, te denken, te verbeelden... tot één collectieve productiefactor. Je hebt een idee, je giet dat in een project, en je mobiliseert vervolgens gericht je netwerk van contacten. In de daaropvolgende samenwerking brengen de verschillende participanten deels een specifieke competentie is. Tegelijk wedt je project op de meerwaarde van het samenwerken als zodanig: je hoopt dat er vonken zullen overslaan, dat de ene deelnemer de andere zal inspireren tot een creatieve bijdrage waar zichzelf alleen nooit toe in staat waren geweest. Je kan dat de creatie van een collectieve intelligentie noemen, maar doorslaggevend is de lopende institutionalisering van samenwerking als motor van economische waardecreatie. Binnen het raamwerk van privé-bezit en loonarbeid heeft zich zo een *creatief 'productie-commonalisme'* uitgekristalliseerd: wisselende werkgemeenschappen organiseren zichzelf rond uiteenlopende taken of opdrachten, los van een strakke, hiërarchisch opgelegde arbeidsdeling. Ook al is er doorgaans een eindregisseur, de projectwerkers gaan op een informele en relatief egalitaire manier met elkaar om, met veel onderling overleg en een gedurige collectieve uitwisseling van informatie met het oog op productieve vonken.

Omwille van het toenemend belang van coöperatie voor economische waardecreatie noemt Paolo Virno het postfordisme aan het einde van *A Grammar of the Multitude* "het 'communisme van het kapitaal'". In dezelfde geest schrijven Michael Hardt en Antonio Negri in *Empire*, ooit de bijbel van de andersglobalisten, dat "productiviteit, rijkdom en de creatie van maatschappelijk surplus de vorm aannemen van coöperatieve interactiviteit, door linguïstische, communicatieve

economie

en affectieve netwerken. In de uitdrukking van zijn eigen creatieve strategieën lijkt immateriële arbeid dus het potentieel te leveren voor een vorm van spontaan en elementair communisme". Het neologisme 'commonalisme' lijkt mij het betere woord. Het vermijdt niet alleen de politieke connotatie van een zeker Oostblokverleden, maar is ook gewoonweg conceptueel juist. De samenwerking binnen "een 'babbelende', communicerende productieketting" (Christian Marazzi) is immers een altijd particuliere combinatie van productiviteit en gemeenschappelijkheid, in de zin van het Engelse 'common' of het Franse 'commun'. De arbeid bezit een gemeenschappelijk of sociaal karakter, en tegelijk wordt doorheen productiegerichte vormen van samenwerking altijd een specifieke gemeenschappelijkheid geproduceerd, een projectgebonden en daarom meestal tijdelijke communicatieve, cognitieve en affectieve collectiviteit voortgebracht. Die valt wel te stimuleren en te coachen, maar haar rijkdom blijft van de orde van een geïmproviseerde polyfonie, een slechts gedeeltelijk te managen sociale zelforganisatie. Het postfordistisch kapitalisme parasiteert daarop en onteigent tevens de uitkomsten van deze 'commonaliteit'. Wat samen werd gemaakt, valt uiteindelijk wettelijk de onderneming of *brand* toe, die haar winsten veilig stelt dankzij het copyright of auteursrecht. Of het gezamenlijk gemaakte product wordt zelfs op conto van één enkel iemand geboekt, zie weerom Apple en Steve Jobs.

Biopolitieke productie en zelfuitbuiting

Coöperatieve of zogeheten immateriële arbeid is onberekenbaar, ook vanuit het oogpunt van waardevorming. De gecreëerde (meer)waarde kan, *pace* Marx, niet worden geijkt aan de hand van de feitelijke arbeidstijd of het gemiddeld aantal werkuren. Zo kan bekeken vanuit het eindproduct tijdens een beslissende brainstorm van één uur veel meer waarde worden voortgebracht dan in de talrijke voorafgaande of erop volgende werkuren van de afzonderlijke deelnemers. De creatieve economie is in wezen mateloos: de productiviteit van haar *human capital* is onberekenbaar. Tegelijkertijd berust ze op de systematische onteigening van een ook buiten de arbeidssfeer gedurig hernieuwde gemeenschappelijkheid. Het vermogen tot samenwerking en gedeelde creativiteit stoelt immers op de algemenere menselijke capaciteiten om te communiceren, te denken, te verbeelden, anderen met woorden te affecteren en daardoor zelf geaffecteerd te worden. Ze worden niet voortgebracht door de postfordistische economie zelf, maar komen tot ontwikkeling binnen sociale verbanden als gezin en onderwijs, en worden vervolgens levenslang geregenereerd in de sfeer van de vrije tijd en primaire relaties. Het gaat dan ook om generische of *soortvermogens* waarzonder zoiets als menselijk (samen)leven ondenkbaar is. Het postfordisme veronderstelt ze als gegeven en zet ze letterlijk in productief kapitaal om. Anders dan het fordistische fabrieksregiem eigent dat zich niet langer alleen de fysieke lichaamskracht maar alle menselijke levensvermogens toe. Michael Hardt en Antonio Negri gewagen daarom van een systeem van *biopolitieke productie*: leven (bios) wordt binnen economische machtsverhoudingen (politiek en productie) ingeschreven. Dat kan enkel door te parasiteren op een daarbuiten bestaande leefwereld of cultuur, waarin de vermogens tot communicatie, denken of verbeelden op een niet direct productieve manier worden gereproduceerd. Het huidige kapitalisme produceert gedurig nieuwe gemeenschappelijke levens-

vormen, zie modes of de inburgering van de laptop, maar het kapitaliseert daarbij op een niet-kapitalistische – een nog niet 'gecommodificeerde' of gekoloniseerde – gemeenschappelijkheid en levendigheid.

De creatieve economie generaliseert het van de cultuur-industrie bekende samengaan van coöperatie en creativiteit dat van oudsher ook intrinsiek sociale kunstdisciplines, zoals theater en dans, kenmerkt. Het veralgemeent tevens het moderne artistieke ethos van zelfontplooiing: men werkt niet om den brode maar om 'zichzelf te zijn' of, juist, zichzelf te worden. Creatief werk is zelfwerk: 'zichzelf uitdrukken' is niet langer het waarmerk van een artistieke identiteit, maar het officiële credo van computernerds, soapmakers, zelfs van goedverdienende managers. Daarmee veralgemeende ook de verstrengeling van leven en werk waarop tot voor kort het artistieke bohémiendom het patent had. De creatieve werker kent geen vaste uren en surft op de golven van zijn inspiratie. Hij is flexibel en ongebonden, en hij heeft geen vast takenpakket maar hopt van project naar project. Hij werkt het liefst in een informele omgeving, en vooral: hij werkt graag samen in wisselende teamverbanden waarbinnen anderen hem kunnen inspireren. Deze constellatie wordt aangestuurd door het postmaterialistische ethos van zelfontplooiing, dat de biopolitieke productie quasivolledig heeft geïsurpeerd. De ideaaltypische creatieve arbeider is daarom de zichzelf uitbuitende *flexiwerker* die als zelfstandige ondernemer zonder autonoom kapitaal zijn diensten verkoopt en mordicus blijft geloven dat hij aan zichzelf werkt door te zappen van project naar opdracht binnen één enkele werkdag zonder vast begin of einde. De afwezigheid van enige sociale zekerheid lijkt geen probleem, want ze wordt gecompenseerd door de queeste naar zelfzekerheid. Het neemt niet weg dat nogal wat leden van 'de creatieve klasse' feitelijk behoren tot het groeiende '*precariaat*'. Ze hebben doorgaans weinig of geen werkzekerheid en zien zich daarom regelmatig verplicht om in projecten te stappen die ze niet meteen als zinvolle arbeid ervaren. Dat legitimeert ook volgens auteurs als Negri of Virno de eis van een algemeen basisinkomen, dat tevens alle bestaande sociale zekerheidsregelingen en de ermee sporende vormen van disciplineren moet vervangen.

Creatieve consumptie

Met het postfordisme ontstond behalve een nieuw, biopolitiek werkregiem ook een specifiek consumptieregim, een nieuw dispositief van kopen en verkopen. Anders dan de fabriek, aldus Maurizio Lazarato, "creëert de postfordistische onderneming niet het object (de koopwaar), maar de wereld waarbinnen het object bestaat. Ze creëert ook niet langer het subject (de arbeider en de consument), maar de wereld waarbinnen het subject bestaat (...). Consumenten is niet reduceerbaar tot het kopen en 'vernietigen' van een dienst of een product zoals de gangbare politieke economie en haar kritiek onderwijzen, maar betekent primair behoren tot een wereld, instemmen met een universum". De te realiseren ruilwaarde van een product als een *game*, een film of een popsong is inderdaad afhankelijk van een hogelijk immateriële waarde waarvan de potentiële gebruiker-koper moet worden overtuigd. Precies daarom wordt via publiciteit en design 'een wereld' gecreëerd, een universum waarbinnen de geadverteerde service of het gestileerde product betekenis krijgt en tevens als een affectief aantrekkelijk 'stimulacrum' (Joep Van

Lieshout) verschijnt dat uiteenlopende ervaringen in het vooruitzicht stelt. Het gaat in het nieuwe consumptieregim dus om méér dan alleenlijk de productie en toe-eigening van zogeheten tekenwaarden. Met die term benadrukte Jean Baudrillard al begin jaren 1970 het belang van de immateriële betekenissen als status of jeugdigheid voor het aan de man of vrouw brengen van koopwaren. De consumptiemaatschappij verenigt daarom economie en cultuur: reclame en design veranderen de eenvoudigste producten in tekens met een appealende boodschap. Consumeren is geen zaak van materialisme of hebben, wel van zijn of identiteit: je bent de kleren die je draagt.

De postfordistische economie gaat een stap verder en creëert gedurig meer omvattende ervaringswerelden. Zelfs de simpelste jeansreclame positioneert tegenwoordig het aangeprezen product als een uitnodiging om anders en beter te gaan leven, met meer plezier, meer erotische aantrekkingskracht, meer stijl en smaak, meer persoonlijkheid... De feitelijke motor van het proces van waarderealitatie is kortom de aanmaak van een potentiële leefomgeving, de gedurig hernieuwde productie van een imaginaire of virtuele wereld waarin een letterlijk voor de hand liggende, koopbare *betekenis- en beleveniswaarde* primeert op de gebruikswaarde of de nuttigheid. De spreekwoordelijke oervorm van postfordistische goederen is daarom het avant-gardistische of conceptuele kunstwerk, genre de readymade à la Duchamp. Hoewel het om weinig meer gaat dan een alledaags, zelfs in serie geproduceerd voorwerp, bezit een readymade een immateriële surpluswaarde dankzij de begeleidende kunstcontext. Deze omgeving is niet gegeven maar vormt het performatieve resultaat van de altijd specifieke verbinding van een artefact met een discursieve omgeving die tevens een unieke ervaring belooft.

De postfordistische economie grossiert niet alleen in de creatie van virtuele werelden door koopwaren doelgericht te positioneren via design en publiciteit. Ze biedt die tevens in een meer directe vorm aan via softwareprogramma's en computergames of allerhande soorten *events*, variërende van 'een onvergetelijk etentje' (de 'food experience') over 'een uniek optreden' tot de trendy inrichting van het café om de hoek (dat zich dan ook niet langer als een gezellige kroeg maar als een lounge bar aanprijst). De actualisering van zo'n virtuele wereld komt neer op de tijdelijke koppeling van een potentiële betekenis- en beleveniswaarde aan een of meer lichamen. De incarnatie, en dat letterlijk, van een reclame of een gameprogramma *capteert leven*, doordringt en vormt het, geeft het gestalte en genot. Binnen het postfordisme is consumeren daarom synoniem met animeren en geanimeerd worden, het creëren van werkzame interfaces tussen allerhande artefacten en lichaamsvermogens: elke *lifestyle* is een lijfstijl. In die zin functioneren zowat alle culturele goederen thans als software. De koper of gebruiker realiseert actief de aangeboden virtuele wereld, in de regel alweer vanuit het ethos van zelfrealisatie. Zowel het produceren als het consumeren worden gestuurd door het verlangen naar authenticiteit of zichzelf zijn, dat uiteraard varieert naar klasse, geslacht of leeftijd. Kortom, consumeren is net als produceren voor alles een zaak van zelf- en lichaamswerk, dus van *de creatie van subjectiviteit*. Goederen en diensten worden effectief geleefd, niet enkel gekocht (de ruilwaarde) en geïnterpreteerd (de tekenwaarde) maar vooral ook belichaamd (de beleveniswaarde). Ook langs de consumptiezijde opereert het postfordisme dus

als een biopolitieke machine, een transformator en beheerder van het leven als potentialiteit of als aaneenschakeling van de menselijke vermogens tot communicatie, denken of verbeelden.

De klant is koning?

In het postfordisme zijn er virtuele werelden te over, zie Internet of de modale 99 kanalentelevisie. Het capteren van leven komt daarom neer op eerst het trekken, vervolgens het vasthouden van aandacht. Zowel persoonlijke als publieke aandacht is een schaars iets, zodat het postfordisme in de meest letterlijke zin een *aandachtseconomie* is waarbinnen gedurig om attentie wordt geconcentreerd. Die primaire aandacht voor bijvoorbeeld een site of een tv-kanaal is verkoopbaar in de vorm van reclamebanners en cookies of reclame-tijd. Precies omdat aandacht de noodzakelijke voorwaarde vormt voor het interfacen van virtuele werelden met lichamen, is de klant de centrale figuur in het postfordistische consumptieregim. Hij is geen eenmalige koper of consument, maar een trouwe afnemer die zijn aandacht regelmatig door dit en geen ander tv-kanaal of computerspelletje laat 'pakken'. Klantenbinding is thans dé bron bij uitstek van differentiële productiviteitsgraden en winsten binnen meerdere segmenten van de creatieve economie. Softwareontwikkelaars bieden daarom bijvoorbeeld gratis updates aan, terwijl de lezers van kranten of tijdschriften gratis boeken, cd's of tickets voor culturele evenementen bij hun leesvoer krijgen. De belangrijkste modus van klantenbinding blijft echter het gedurig vernieuwen van zowel goederen of diensten en hun immateriële omgevingen.

Een creatieve economie is inderdaad structureel innovatief, uiteraard niet met het oog op nieuwe gebruikswaarden of nuttige artefacten maar eenvoudigweg omdat het nieuwe een betere aandachtstrekker is dan het oude of al bekende. Maar wat nieuw is, veroudert snel, zeker in een sterk concurrentiële omgeving waarbinnen ontelbare aanbieders om aandacht werven. Nieuwheidswaarde slijt bovendien zeer snel bij feitelijk gebruik, wat ongetwijfeld de hoofdreden is voor de chronische vernieuwingsdrang binnen de huidige creatieve economie. Of zoals Gilles Lipovestky nu alweer vijftientig jaar geleden opmerkte in *L'Empire de l'éphémère*: wij leven in het tijdperk van de voleindigde mode, waarin er niet langer dominante trends bestaan omdat er altoos en overal wordt geïnnoveerd. Apple heeft dat wederom zeer goed begrepen. De aantrekkingskracht van een iPhone of iPad ligt deels in het dagelijkse vernieuwde, immense aanbod van apps. Het is een geniaal businessmodel: wereldwijd werken creatieve individuen en groepjes gratis voor Apple in de hoop een succesvolle app te kunnen ontwikkelen. Dat zorgt dag na dag voor talloze nieuwe toepassingen die gratis of tegen een marginale kostprijs kunnen worden aangeschaft. Dankzij de app doet Apple aan een permanente klantenbinding die het bedrijf nauwelijks wat kost en de afnemer gedurig bij de leest houdt – versta: hem dagelijks blij gezind richting App Store doet surfen.

Bij het capteren van aandacht gaat het in wezen altijd om de toe-eigening van leventijd. Volgens Marx excelleerde het klassieke, fordistische kapitalisme in de onteigening van een surplus aan niet verloonde arbeidstijd; in het postfordistisch kapitalisme wordt in een veel bredere zin de leventijd onteigend. Creatieve of immateriële arbeid berust op het kapitaliseren van vermogens die buiten de verloonde arbeidstijd om

Kytopia is de vrijstaat van Colin Benders (bekend als Kyteman) met muziekstudio's, oefenruimtes, ateliers en appartementen in een loods en leegstaande kantoren. Subsidie komt er vrijwel niet aan te pas.

Zakelijk leider Erik Benders: "De omgang met auteursrechten blijft lastig. Soms hangen we platen en cd's in Utrechtse bomen als een fysieke *open source*. We zijn op zoek naar andere patronen tussen muzikanten, hun muziek en het publiek en brengen daarom zelf onze cd's uit. Maar je kunt als muzikant niet zonder tussenpersoon, omdat de distributie ingewikkeld en tijdrovend is. Daardoor ligt belazerij en wantrouwen wel altijd op de loer." www.kytopia.com

worden geregenereerd en verder ontwikkeld. Tegelijk is het koloniseren van deze niet-arbeidstijd het primaire doelwit van de aandachtseconomie. Het voleindigde postfordisme zou dan ook neerkomen op een totale captatie van de leventijd, een naadloze feedback tussen arbeidstijd en vrije tijd. Zo'n volkomen gesloten, quasi-totalitaire biopolitieke ordening is echter onmogelijk. Het postfordistische kapitalisme blijft immers aangewezen op een niet-kapitalistische gemeenschappelijkheid. Het kan de generische levensvermogens tot communicatie, coöperatie, verbeelden en affectiviteit niet zelf voortbrengen, maar parasiteert voor hun ontwikkeling en reproductie op alledaagse leefwerelden of sociale verhoudingen die zich niet voegen naar een louter kapitalistische logica van productie en consumptie. Dat is misschien wel de meest essentiële contradictie in het reëel bestaande kapitalisme: het dreigt behalve de natuurlijke ook de sociale bronnen van economische meerwaardeproductie te vernietigen. Wanneer iedereen nog enkel de turbotaal van reclame of media zou spreken en leven, heeft de creatieve economie zichzelf overwonnen...

=

Kytopia

open source

utrechtse g

kytopia

huis ad werf

cultdealerenzo.nl

protospace - fablab

thuisafgehaald.nl

kennis
social cap

plukderstad.nl

kersentuin

statenjacht

scholing
jongeren

werkgelegenheid

dichte
co

groene sticht
wild breien

gemeengoed in utrecht

Meer over al deze initiatieven op www.bureaudehelling.nl/artikel-tijdschrift/gemeengoed-in-utrecht

woon collectief

Marianne van den Boomen leeft vanaf 1985 in wooncollectief De Kasko, met zo'n 35 anderen. "We hebben een uniek contract met woningbouwvereniging Bo-ex, waardoor we veel in eigen beheer kunnen regelen: aannamebeleid, inkomensafhankelijke contributie, verbouwingen en zo. Het pand is speciaal voor ons gebouwd met een huiskamer/vergaderzaal, feestzaal, terrassen, een geïsoleerde muziekkamer en een grote tuin. Ons uitgangspunt: als je deelt heb je meer." www.boex.nl (foto's: Peter Valckx)

dhnz

Op de Doe het niet zelf-
dagen helpen onder-
nemers elkaar gratis,
op wisselende locaties.
www.doehetnietzelf.org
(foto: Arnoud van den
Heuvel)

occupy

Occupy Utrecht kun je vinden op de
Ganzenmarkt voor het stadhuis. De
groep maakt deel uit van de inter-
nationale beweging, die wil laten zien
dat de wereld niet van rijke bedrijven
of machtige politici is, maar van de
overige 99 procent. Men heeft geen
duidelijke ideologie, maar is breed
op zoek naar alternatieven voor een
eerlijker samenleving.
www.occupyutrecht.nl

Kooprecht v

Kopen of huren? Eigendom of toegang? Een breed ingevoerd kooprecht ondermijnt de sociale woonsector.

We moeten haar nageven dat ze lef heeft, onze nieuwe minister van Binnenlandse Zaken Liesbeth Spies. Met geheven wapenstok kwam ze het woondossier binnenstappen en verkondigde – nog geen week verantwoordelijk als minister – dat woningcorporaties driekwart van hun bezit te koop moeten aanbieden. Als zij zich een weekje langer had ingelezen in de volkshuisvesting, had zij zich wel vijfmaal bedacht.

Maar de minister sluit zich aan bij diegene die de volkshuisvesting in Nederland als een anomalie zien: het past niet binnen de vrije markteconomie en is nauwelijks uit te leggen in Europa. Het Centraal Planbureau, het Economisch Instituut voor de Bouw, banken, welvaartseconomen en volkshuisvesters die af willen van hun oubollige imago, zijn al jaren uit op een paradigmaverschuiving: de brede corporatiesector waar Nederland beroemd om is, moet plaatsmaken voor meer marktwerking en eigen woningbezit. Dat is goed voor de woningmarkt en de burger, zo redeneren zij. Het kabinet Rutte is hun grote kans om dit te realiseren.

Emeritus hoogleraar volkshuisvesting Hugo Priemus zat nooit om pittige uitspraken verlegen, maar tegenwoordig put hij zich uit in superlatieven om zijn afgrijzen uit te spreken over het woonbeleid van dit kabinet. “Hoe bereiken we een complete ontvruchting van de woningmarkt? Alles wijst erop dat dit de opgave is die het kabinet zich heeft gesteld”, zo schreef hij eind december op zijn blog op *Aedesnet*. Priemus kwalificeerde de nogal mager uitgevallen *Woonvisie* (juli 2011) van voormalig minister Donner als “het toppunt van ongeloofwaardigheid binnen de volkshuisvestingssector”. De kabinetsvoorstellen om huurders het recht te geven hun woning te kopen zijn voor Priemus “kiezersbedrog, bizar en onhaalbaar”. Geen van de verkiezingsprogramma's van VVD, CDA of PVV sprak destijds over een kooprecht voor huurders. Behalve dat van GroenLinks, maar die partij werd niet uitgenodigd om het regeerakkoord te schrijven.

GroenLinks pleit er in zijn verkiezingsprogramma (hoofdstuk 5, programmapunt 31) voor dat “huurders, onder voorwaarden,

hun woning kunnen kopen van de woningcorporatie. Indien de corporatie kiest voor een terugkooprecht (anti-speculatiebeding) kan de huurder de woning met korting kopen. “Welke voorwaarden had de partij precies in gedachten? Hoe ver mogen corporaties gaan met hun kortingen op de verkoop? Doet GroenLinks hier een indirecte aanbeveling voor een terugkooprecht voor corporaties? En wat wil de partij anders doen om speculatie te voorkomen? De achterliggende argumenten van programmapunt 31 komen maar mondjesmaat naar voren in het politieke debat, dat flink is losgebarsten na de wapenstok in het hoenderhok van Spies. Het was naïef van GroenLinks te veronderstellen dat in de huidige discussies over de woningmarkt een kooprecht voor huurders zomaar gelanceerd kon worden, zonder een offensief pleidooi voor de maatschappelijke voorwaarden van een kooprecht en zonder de regie te nemen in het debat. Inmiddels is het kabinet Rutte met het kooprecht aan de haal gegaan en kijkt GroenLinks in een ongemakkelijke positie toe. Dit artikel gaat over de achterliggende argumenten die nodig zijn voor een zinvolle discussie over het kooprecht.

Ideologie

Het kooprecht voor huurders is een puur ideologische kwestie en nooit bedoeld om de woningmarkt uit het slop te trekken. Daar doet geen directeur-generaal binnen Binnenlandse Zaken geheimzinnig over. Dit kabinet wil met het van Thatcher afgekeken kooprecht, het zogenaamde *right to buy*, voor huurders meer ‘eigen verantwoordelijkheid en zeggenschap bij burgers’ neerleggen. En jaagt hen zodoende in de schulden en financiële risico's. In Groot-Brittannië werd de ideologische strijd tussen *Labour* en de *Conservatives* met name op het terrein van de volkshuisvesting beslecht. Thatcher won, maar liet een verstokte en verstikkende woningmarkt achter waarin starters geen kans maken, huren onbetaalbaar is geworden (gemiddeld € 862,- kale huur per maand), bijna twee miljoen huishoudens (4,5 miljoen mensen) een huurwoning zoeken en de particuliere woningvoorraad in snel tempo verloedert.

Ondanks het slechte voorbeeld overzee, zet het kabinet in op een grootschalige verkoop van de sociale huurwoningenvoorraad. Het vermoeden bestaat dat het kooprecht in het regeerakkoord terecht kwam, niet dankzij het verkiezingsprogramma van GroenLinks, maar dankzij een lobby van vier prominente koopideologen: Arthur Docters

van Leeuwen, de UvA-econoom Sweder van Wijnbergen, CDA-senator Hans Hillen en woningcorporatiedirecteur Jan Sinke, die in 2010 een vurig pleidooi hielden voor een Nederlandse *right to buy*. Volgens hen zou een derde (800.000) van de 2,4 miljoen corporatiewoningen verkocht kunnen worden. Getuige haar *Woonvisie* meent het kabinet nu dat de voorraad van 2,4 miljoen corporatiewoningen inderdaad te groot is voor ‘de doelgroep’, die 1,9 miljoen huishoudens zou omvatten. Een beetje vreemd is dat wel, omdat de doelgroep aan de hand van de nieuwe, vanuit Europa ingestoken toewijzingsgrens voor sociale huurwoningen (€ 34.085,- peildatum 1 jan 2012) ruim 3,2 miljoen huishoudens telt. Hoogleraar Priemus windt zich er in het *Tijdschrift voor de volkshuisvesting* (nr. 4, 2011) over op dat het kabinet de doelgroep nu “zonder toelichting” tot 1,9 miljoen huishoudens reduceert en stelt dat in principe veertig procent van de sociale huurwoningenvoorraad geliberaliseerd kan worden. Bovendien versoepelt het kabinet de verkoopregels van corporatiewoningen niet alleen aan zittende huurders, maar ook aan institutionele beleggers. Die doen het meestal niet zo best als huisbaas en staan er om bekend dat ze graag doorverkopen, met name op het moment dat een woningcomplex serieus onderhoud nodig begint te hebben.

Door huurders het kooprecht, maar vooral sociale verhuurders meer ‘verkoopplichten’ te geven, voert het kabinet de druk op de corporaties op om te verkopen. Zodat er geld in hun laatjes stroomt en zij niet meer onder de bijdrage aan de huurtoeslag uit kunnen: een heffing van ruim zeshonderd miljoen euro die hen vanaf 2014 jaarlijks boven het hoofd hangt. Ook andere maatregelen van dit kabinet zijn gericht op het spekken van de corporatiekassen vanwege die heffing. De vijf procent extra huurverhoging voor huishoudinkomens van meer dan € 43.000,- (is nog niet goedgekeurd door de Tweede Kamer). En de extra woningwaarderingpunten (de 15 of 25 ‘Donnerpunten’) in gebieden waar ‘schaarste’ is. Het kabinet wentelt zijn bezuiniging op de huurtoeslag dus af op huurders. En passant doet het ook nog eens de sociale huurwoningenvoorraad in de uitverkoop.

Een beter leven

Natuurlijk brengt het kabinet heel andere argumenten voor dit beleid naar voren. Zo zou eigen woningbezit mensen emanciperen en in positieve zin de betrokkenheid bij de woonomgeving en de leefbaarheid van

voor huurders

buurten en wijken bevorderen. De bewijzen daarvoor zijn echter flinterdun. Marja Elsinga, hoogleraar Housing Institutions & Governance aan de TU Delft, deed er de afgelopen decennia uitgebreid onderzoek naar in heel Europa: "In landen als Groot-Brittannië en Italië is kopen heel aantrekkelijk omdat er alleen een particuliere huursector is en weinig huurbescherming. Huren is daar onzekerheid, kopen betekent zekerheid. In die landen is de omslag naar eigendom heel groot en veel waard. Maar in Nederland is de sociale huursector een heel goed alternatief voor eigendom." Uit *Een eigen huis een beter leven?*, een SEV-onderzoek waar Elsinga in 2008 projectleider van was en dat landelijk werd uitgevoerd onder honderden kopers van dertien woningcorporaties, blijkt dat er geen directe aanwijzingen zijn dat kopen leidt tot emancipatie. Het zijn de al meer ge-emancipeerde huurders, die kopen. Kopers scoorden hoger wat betreft klusvrijheid, maar huurders ervaren meer vrijheid om te verhuizen. De effecten voor kopers op het gebied van arbeidsparticipatie, uitbreiding van het sociale netwerk en verhoging van status, bleken zeer gering. Het belangrijkste effect was hun veranderde financiële situatie. Opvallend detail uit het onderzoek is dat juist huurders een grotere 'eigenwaarde' blijken te hebben dan eigenaar-bewoners.

Nog een argument van het kabinet is dat er onder 'een breed deel van de bevolking' een wens naar eigen woningbezit zou zijn. Het is de vraag waar dit kabinet zijn voelsprietten heeft hangen dat het zulke 'breed gedragen wensen' oppikt. De vraag naar betaalbare huurwoningen neemt de afgelopen jaren alleen maar toe. Uit de digitale raadpleging die de Nederlandse Woonbond in oktober onder haar 1,5 miljoen leden (dat is vijftig procent van alle huurders in Nederland) hield, blijkt dat ruim tweederde van de huurders tegen geforceerde verkoopprogramma's is. Hun belangrijkste argumenten tegen die verkoop zijn het behoud van een brede sociale huursector en van voldoende betaalbare huurwoningen. Iets meer dan twintig procent is voor het stimuleren van verkoop van huurwoningen. Op die wens naar keuzevrijheid komen we later terug.

Het kabinet presenteert het hoe dan ook als een nobel streven dat ook mensen met lage inkomens (namelijk: sociale huurders) een direct financieel belang moeten kunnen hebben in hun woning en daarmee hun buurt. Maar waarom wenst dit kabinet

hen een *financieel* belang toe? Waarom een hypotheek? Ideologisch gezien stond rechts altijd het eigen woningbezit voor in de veronderstelling dat het mensen maatschappelijk voorzichtiger maakt, behoudender, en gebonden aan de bestaande maatschappelijke verhoudingen. Simpel gezegd: Wie het zich niet kan permitteren zijn baan te verliezen, gaat ook niet staken. Wetenschappelijk is die veronderstelling niet, maar een politieke keuze is het wel. Nederland heeft de grootste schuldenlast per hoofd van de bevolking in Europa. En de fiscale subsidiëring van de eigen woning (vooral de hypotheekrenteaftrek) drukt met zijn vijftien miljard euro per jaar (en dat is nog exclusief het kooprecht) zwaar op de rijksfinanciën.

Belangen

GroenLinks draagt met haar standpunt voor kooprecht-zonder-heldere-voorwaarden, onverhoopt bij aan een neoliberal beleid dat leidt tot de afbraak van een belangrijke maatschappelijke verworvenheid: volkshuisvesting die zichzelf bedruipt. In het buitenland is de Nederlandse volkshuisvesting moeilijk uit te leggen, zeker in de Europese Unie die ijvert voor een strikte scheiding tussen markt en staat. Het Nederlandse volkshuisvestingssysteem staat namelijk met een been in de verzorgingsstaat en met het andere in de vrije markt. Het is bij uitstek een hybride sector, een gemengde markteconomie. De 390 woningcorporaties (eens waren het er meer dan 1800) in het land, beheren *privaat eigendom over maatschappelijk bestemd vermogen*. Dat betekent dat niemand het vermogen van een corporatie bezit, maar dat er wel een in de *Woningwet* en in het *Besluit Beheer Sociale Huursector* (BBSH) verankerde bestemmingsplicht op rust, namelijk 'de volkshuisvesting'. Corporaties zijn geen taakorganisaties, maar ook geen normale private ondernemingen die winst moeten maken. Het zijn maatschappelijke ondernemingen zonder aandeelhouders die om verantwoording vragen of rendementseisen stellen. Wel is er extern toezicht door overheidsinstanties, maar overheden kunnen niet voor een woningcorporatie bepalen waar geïnvesteerd moet worden in nieuwbouw, renovaties of de wijkaanpak. Het instituut woningcorporatie kan dus verschrikkelijk veel, juist omdat het geen andere belangen dient dan die van de volkshuisvesting, hoeveel discussie er over de inhoud en invulling daarvan ook moge zijn.

Al bij het ontwerp van de volkshuis-

vesting met de Woningwet van 1901 was voorzien dat woningcorporaties in de toekomst als *revolving fund* zouden gaan fungeren: hun opbrengsten vloeien terug in eigen kas en worden aangewend voor nieuwe investeringen op het gebied van de volkshuisvesting. In 1901 kwam ook een ander belangrijk aspect van de sector aan de orde: hoe kunnen belanghebbenden en kapitaalverschaffers aan de woningcorporaties worden gebonden, zonder dat zij een te grote directe invloed en bestuur kunnen claimen? (J.K. Helderma, Nirov, 14 februari 2012). Dit dilemma, destijds ook ingegeven door de verenigingsstructuur van veel corporaties, is nog altijd actueel. Hoe ver reikt dat privaat eigendom over maatschappelijk vermogen? En van 'wie' is de corporatie eigenlijk?

Deze vraag duikt elk half jaar wel een keer op. Daarbij gaat het in feite om de vraag: wie bepaalt het beleid? Bij het opstellen van een beleidsplan wordt een woningcorporatie geacht alle belanghebbenden langs te gaan: de huurders, de betreffende gemeenten, de zorginstellingen, de onderwijsinstellingen, het rijk, de politie, enzovoort. Een woningcorporatie zoekt voortdurend naar een manier om het maatschappelijke invloed te geven op zijn eigen doen en laten. Dat moet, maar dat *kan* ook, omdat er geen eigendomsbelang is dat het dienen van dat maatschappelijke doel in de weg staat. Bij de overgrote meerderheid van de woningcorporaties gaat dit gewoon goed, ook al moet er nog veel gebeuren om de zeggenschap van huurders te vergroten. En soms 'schiet het los' en staat er een zonekonink op zoals bij Rochdale, of risicovol geknoei met derivaten zoals bij Vestia. Het is natuurlijk nogal een opgave om goed toezicht te organiseren op zoveel maatschappelijk bestemd vermogen in handen van private partijen. En sinds de incidenten bij Rochdale en Woonbron (SS Rotterdam) is de noodzaak van stevig toezicht alleen maar prangender geworden.

Ondanks alle nadelen en dilemma's zou het doodzonde zijn om dit hybride instituut los te laten. Want het gebrek aan eigendomsbelang bij een woningcorporatie is in beginsel de ideale positie om de volkshuisvesting te kunnen dienen. En het *revolving fund* met zijn inmiddels enorme vermogen, levert juist meer mogelijkheden op dan belemmeringen. Nederland staat niet voor niets wereldwijd bekend om zijn kwalitatief goede woningvoorraad. En onze 'aandachtswijken' zijn bij lange na niet zo problematisch als in de meeste andere landen.

Die verworvenheden zijn voor het grootste deel dankzij de corporaties. Vanwege hun schaal en revolving fund leveren zij met strategisch voorraadbeheer en maatschappelijke investeringen een cruciale bijdrage aan leefbare wijken en de wijkaanpak. Vergelijk daarmee de particuliere koopsector waar de waardeontwikkeling van woningen vaak naar elders verdwijnt, zoals vakanties of nieuwe auto's.

Timmeren

Er is een kanttekening. Namelijk dat het zelfbeschikkingsrecht van huurders over corporatiewoningen te wensen overlaat. Een huurder kan niet zomaar een open haard in zijn schouw timmeren, al hangt dat een beetje af van de afspraken met de verhuurder. Voor sommigen is dat gebrek aan zelfbeschikking over de woning een serieus bezwaar. Huurders die liever willen kopen, zouden die vrijheid dus moeten hebben. Maar dat kan alleen als er rekening wordt gehouden met de belangen van degenen die willen of moeten blijven huren. Ook in de toekomst. Anders dan het voorgestelde kooprecht van dit kabinet, betekent keuzevrijheid dus geen geforceerde uitverkoop van de corporatiesector. De keuzevrijheid van potentiële kopers moet steeds afgewogen worden tegen maatschappelijke belangen (leefbare wijken, goede en energiezuinige woningvoorraad) en de belangen van achterblijvende huurders (voldoende betaalbare voorraad, efficiënt exploitatiebeleid, voldoende onderhoud). Dat zou het hart van de discussie omtrent het kooprecht moeten zijn. Dan zou de verrassende

conclusie nog wel eens kunnen zijn dat delen van de eigen woningvoorraad (slecht onderhouden complexen aan de 'onderkant van de koopmarkt') weer in handen van corporaties zou moeten komen.

Rekening houden met (toekomstige) huurders en leefbare wijken betekent ook dat het vermogen van de corporaties niet zomaar weg mag lekken naar kopers door middel van kortingen, zoals bij het Britse *right to buy*. Daar gingen gemeentelijke huurwoningen de deur uit met kortingen van dertig tot zeventig procent. En als er verkocht wordt, dan moet dat gebeuren onder de voorwaarde dat bij verhuizing de woning weer teruggekocht wordt door de corporatie. Deze 'verkoop onder voorwaarden' kent inmiddels vele modellen (o.a. Koopgarant, Slimmer kopen, Te Woon en Kopen naar wens) en wordt al breed toegepast door de corporaties. Zelfs commerciële investeerders onderzoeken momenteel de mogelijkheden voor 'sociale verkoop'. Duidelijk is in elk geval dat met een vorm als Koopgarant de corporatie uiteindelijk de beschikking houdt over de sociale woningvoorraad en het *revolving fund* in tact kan blijven. Mits de overheid geen greep in de kas doet. En dat is nu juist het punt waar GroenLinks wat harder op moet hameren. Als het kooprecht voor huurders dient om het vermogen van corporaties af te romen (zoals dit kabinet doet), dan kan de partij er beter van af zien. Of werk gaan maken van heldere voorwaarden, die ook in de toekomst keuzevrijheid voor huurders (en kopers) garanderen.

=

De Turkse student Ahmet Kökçam reisde als *couchsurfer* door Nederland en verbleef onder andere bij Marlous.

Bij *couchsurfing* stellen mensen hun bank of bed ter beschikking aan reizigers om hen kennis te laten maken met hun stad, of zomaar om nieuwe mensen te leren kennen. Het is het grootste internationale, op internet gebaseerde gastvrijheidsnetwerk.
www.couchsurfing.org

couch surfing

Gemeengoed al

Gemeengoed is gebaseerd op een klassiek liberale gedachte over gemeenschappelijk eigendom. Stadslandbouw maakt daar gebruik van.

Het begrip *commons* staat niet alleen voor duurzaam beheer van hulpbronnen, maar het is ook een ideaaltypisch begrip, dat het startpunt vormt voor het ontwerp en de legitimering van een sociaal-politieke ordening. Dit gebruik van het begrip *commons* gaat terug tot politieke denkers van voor de uitvinding van het kapitalisme, zoals Hugo de Groot en John Locke. Zij stelden dat de aarde en alle rijkdommen van de aarde van nature eigendom van iedereen zijn. Alle mensen zijn gelijk en iedereen is bij geboorte gerechtigd tot zijn of haar deel in de rijkdom van de schepping. Dit eigendomsbegrip is opmerkelijk, omdat het wel gereguleerd is (zie hieronder) maar niet exclusief: we zijn allemaal eigenaar, maar je kunt niemand uitsluiten van gebruik, zoals bij een gebruikelijk eigendomsverhouding. Denk bijvoorbeeld aan (al dan niet schone) lucht. Iedere baby die geboren wordt heeft feitelijk toegang tot lucht, maar het is ook een recht. We kennen geen regels om het gebruik van lucht op voorhand voor ongeborenen te beperken, en tevens is het niet mogelijk zich het recht op een bepaalde hoeveelheid lucht op voorhand

toe te eigenen. Het zou wat zijn als je eerst gebruiksrechten op lucht moest kopen, alvorens je een kind op de wereld mocht zetten! Voor de klassieke denkers gold dit eigendomsbegrip in principe voor allerlei natuurlijke hulpbronnen waar de mens voor zijn bestaan van afhankelijk is: water om te drinken, grond om voedsel te verbouwen, het bos en de zee om te jagen en verzamelen, etc. Aanvankelijk gold de regel dat ieder zoveel zou nemen als hij of zij nodig heeft om van te leven. Meer nemen dan je zelf nodig hebt is uit den boze, het zou toch maar bederven. Tevens gold de regel dat woeste gronden die je met je eigen arbeid in cultuur brengt aan het gemeenschappelijk eigendom worden onttrokken. Je wordt door het exclusieve eigendomsrecht beloond voor je inspanning. Tenslotte was er de regel dat niemand zoveel aan de *commons* mocht onttrekken dat iemand anders daardoor in zijn (bestaans)recht bedreigd zou worden. Maar dergelijke simpele gebruiksregels zijn voor min of meer ontwikkelde maatschappijen niet werkbaar. Daarbij was de accumulatie van privé eigendom die niet uit eigen arbeidsinspanning werd verworven in de zeventiende en achttiende eeuw een wijd en zijd verbreid fenomeen, iets wat de praktisch ingestelde verlichtingsdenkers niet wensten te ontkennen.

Brood

Maar, zo stelden zij, omdat alle natuurlijke hulpbronnen ten principale gemeenschap-

pelijk eigendom zijn, moet het privé eigendom daarvan aan bepaalde voorwaarden worden gebonden. Zo hebben mensen die in hun voortbestaan bedreigd worden het recht op het privé eigendom van een ander, zeker als die ander door iets af te staan zelf niet in zijn bestaan bedreigd wordt. Toen bisschop Muskens van Breda in 1996 opmerkte dat mensen die honger hebben een brood mogen nemen van de rijken, doelde hij op dit voorwaardelijk aspect van privé eigendom. Premier Wim Kok was het daar niet mee eens: "armoede rechtvaardigt geen diefstal", vond hij. Maar volgens de klassieke *common property* visie is hier geen sprake van diefstal. Privé eigendom moet wijken voor de oervorm van gemeenschappelijk eigendom, daar waar een mens in nood zich in leven moet zien te houden. Een andere voorwaarde die vanuit de *common property* gedachte aan privé eigendom gesteld moet worden, is dat iemand die zijn eigendom niet zelf ten nutte maakt er rekening mee moet houden dat een ander er wel gebruik van mag maken, des te meer als die ander in nood is en zijn of haar gebruik het duurzaam voortbestaan van het privé eigendom niet schaadt. Als een bakker zijn bakkerij zelf niet gebruikt, en er wel mensen zijn die brood nodig hebben, dan mag je als behoeftige de bakkerij van een ander gebruiken om dan maar zelf broden te bakken, zeker als je deze bakkerij zo gebruikt dat die er niet onder leidt. Dit is een vorm van zelfhulp die ook bekend staat als kraken. Maar dan wel kraken voor de goede zaak (er is te weinig woonruimte) en onder voorwaarden van oordeelkundig gebruik (het privé eigendom blijft in stand).

Het interessante is dat de politieke denkers die vaak worden aangehaald als grondleggers van het klassiek liberalisme (Hugo de Groot als grondlegger van de vrijheid van de zee, John Locke als grondlegger van het natuurlijke recht op vrijheid) in hun denken vanuit *common property* tot conclusies kwamen die je tegenwoordig meer bij socialisten of zelfs anarchisten verwacht.

Stadslandbouw

Nederland zit in een financiële en economische crisis. De huidige crisis in het vastgoed leidt tot veel leegstaande kantoren en nog meer braakliggende terreinen, in de stad en ook om de stad. Zowel publieke als private partijen, zowel gemeenten als projectontwikkelaars, hebben veel te veel vastgoed in eigendom dat ze momenteel niet gebruiken, en misschien op langere termijn ook niet meer zullen gebruiken. Maar er zijn mensen die daar nog wel iets mee kunnen, ook al kun-

s liberaal ideaal

nen ze de vastgoedprijs die er voor staat niet betalen. Hier wijkt het (op niet altijd even duidelijke gronden) geaccumuleerde privé en publiek eigendom voor het klassiek liberale gemeenschappelijke eigendom. Mensen die om ruimte verlegen zitten nemen weer bezit van leegstaande gebouwen, mensen die om grond verlegen zitten, nemen bezit van braakliggende terreinen. Projectontwikkelaars en gemeenten die zelf toch niets met hun eigendom kunnen doen, laten dit toe, juichen het zelfs toe. Baat het niet, dan schaadt het niet. En misschien is het tijdelijk gebruik een opmaat tot een meer blijvende stapsgewijze gebiedsontwikkeling.

Stadslandbouw, het telen van voedsel in of nabij de stad, voor de stad, en met gebruikmaking van on(der)-benutte hulpbronnen van de stad, is wereldwijd in opkomst, ook in Nederland. In grote metropolen in de derde wereld heeft stadslandbouw altijd bestaan. Mensen trekken immers van het platteland naar de stad in de hoop op een beter leven, en als dat op zich laat wachten valt men terug op een veelbeproefde overlevingsstrategie: zelf voedsel verbouwen op onbenutte gronden in de stad. Nu de crisis in het Westen toeslaat, zien we ook daar stadslandbouw opkomen, soms als overlevingsstrategie (in het Amerikaanse Detroit), soms om greep op een geïndustrialiseerd en geglobaliseerd voedselsysteem terug te winnen. De braakliggende terreinen en lege gebouwen zijn in feite de woeste gronden die in gemeenschappelijk eigendom van ons allemaal zijn, en die je je kunt toe-eigenen door er groente op te verbouwen. Het is opmerkelijk dat juist een partij als GroenLinks zich identificeert met de *guerilla gardening* beweging. Een beweging die ontstaan is in New York en die bloemen zaaide en struiken plantte op ongebruikte bouwkvelds, om de verpaupering tegen te gaan. *Reclaiming the commons*, het is een diep gewortelde klassiek liberale gedachte met een christendemocratisch aura in een eigentijds sociaal progressief jasje. Ik vind het fascinerend.

Vrijhandel

Maar het zou nog mooier zijn als een partij als Groen Links zich niet alleen identificeert met de actiegerichte voorhoede, die op in het oog springende publieke locaties ludieke interventies pleegt, maar het gedachtegoed van de *commons* ook diepgaander tot zich door zou laten dringen. De *commons* staan voor een model waarbij de burger optreedt als mede eigenaar van het gemeenschappelijke. Hij of zij is niet slechts consument van handelswaar en evenmin alleen cliënt

van overheidsdiensten. Eigenaar zijn komt met rechten (je hebt zonder meer toegang), maar ook met plichten (je bent medeverantwoordelijk voor het in stand houden van het eigendom).

Voor het voedselsysteem betekent dit een directere relatie tussen consumenten en producenten, en het inperken van de vrije handel tot die domeinen waar de bestaanszekerheden van boeren én burgers niet worden aangetast. Deze uitgangspositie wordt vaak aangeduid met het begrip voedselsoevereiniteit. Vrijhandel staat in dit geval daadwerkelijk voor handel uit vrije wil. Dat is ook de oorspronkelijke betekenis van dit begrip, lees Hugo de Groot er maar op na. Het is moeilijk voor te stellen dat boeren in ontwikkelingslanden uit vrije wil hun grond opgeven en in de fabriek gaan werken om exportdeviezen voor hun land te verdienen. Het is ook moeilijk voor te stellen dat deze boeren uit vrije wil hun schaarse hulpbronnen zoals water, eerst aanwenden om anderen te voeden en dan pas kijken wat er voor hen zelf overblijft. Maar ook dicht bij huis experimenteren boeren met een nieuwe verbinding met burgers en met de productie van duurzaam en lekker eten, betaalbaar voor iedereen. Een mooi voorbeeld is tuinder Gert Jan Janssen met de meente moestuin op de Hof van Twello. Samen met 25 mensen wordt er groente en fruit verbouwd zonder kunstmest of chemische bestrijdingsmiddelen. De grond krijgen ze gratis in bruikleen, mest en compost worden eveneens gratis ter beschikking gesteld. Op vijftig procent van de grond worden producten geteeld voor de boerderijwinkel van Janssen. De deelnemers krijgen de helft van de opbrengst. De andere helft van de grond mogen de tuinders, mede-eigenaren van de meent, zelf bebouwen. Dankzij dit systeem is het mogelijk een betaalbaar biologisch product aan te bieden, waarbij de mede tuinders zowel beloond worden voor hun inspanningen als ook zelf goed voorzien worden van vers voedsel.

Voor de stedelijke gebiedsontwikkeling betekenen de *commons* een andere manier van denken, waarmee nog maar net ervaring wordt opgedaan. Voorheen bepaalde in theorie de overheid, en in de praktijk veeleer de projectontwikkelaars, op basis van – zoals nu blijkt – vaak overspannen marktverwachtingen hoe een stadsuitbreiding of herontwikkeling vorm gegeven moest worden. In de nieuwe situatie is er veel meer aandacht voor de eindgebruiker (ketenomkering), wordt er voortgebouwd op wat reeds aanwezig is (organische ontwikkeling), en staat men open voor de inbreng vanuit een veel bredere en

gevarieerdere kring aan partijen (*open source*). Een dergelijke omslag kan met enige goede wil geïnterpreteerd worden als de terugkeer van de *commons* in gebiedsontwikkeling. We zijn met z'n allen medeverantwoordelijk voor het creëren van een goed woon- en leefklimaat. Maar dan moet wel gewaarborgd zijn dat de andere partijen ook daadwerkelijk invloed hebben op de ontwikkeling en dat hun bijdrage aan de ontwikkeling daadwerkelijk beloond wordt met een eigendomsrecht in het gezamenlijk opgebouwde gebiedskapitaal. Projectontwikkelaar Onni geeft in hartje Vancouver niet gebruikte bouwlocaties uit als moestuintjes voor buurtbewoners. Het initiatief is een enorm succes. Maar er is ook kritiek. Door de tijdelijke bestemmingsverandering (van kantoorlocatie naar openbaar groen) betaalt Onni veel minder onroerende zaakbelasting, waardoor de gemeenschap voor de kosten opdraait. Hier passen, de *commons* indachtig, goede onderhandelingen tussen publieke en private partijen over wie welke inspanningen levert en welke vergoeding daar dan tegenover staat. Op die manier kan vastgelopen gebiedsontwikkeling weer worden vlot getrokken of worden omgebogen, zodat het meer maatschappelijke waarde krijgt.

=

Literatuur

Hugo Grotius, [1608], *Mare Liberum, the freedom of the seas, or the right which belongs to the Dutch to take part in the East Indian trade*, 1916.

John Locke, [1698], *Two treatises of government*, Cambridge University Press 1967.

J.W. van der Schans, *Governance of marine resources: Conceptual clarifications and two case studies*, Eburon: Delft 2001.

J.W. van der Schans, "Agrarian Urbanism, de nieuwe Utopia? Een bedrijfskundige kijk op stadslandbouw", p. 50-53, in: Paul de Graaf, *Ruimte voor stadslandbouw in Rotterdam*, Eetbaar Rotterdam 2011.

Meente

www.hofvantwello.nl

Onni community gardens

http://www.youtube.com/watch?v=ft_Al_qTDb4&feature=related

http://www.youtube.com/watch?v=K384V_OqqI4

<http://www.nowpublic.com/world/those-community-gardens-are-fertile-tax-dodges>

'Gemeengoed?', riep onze vaste illustrator Herko van Eerden, 'wat een abstract rotwoord!' Hij knipte uit een wolkenkrans het centrale beeld van God weg, en maakte een sprookje waarin mensen spontaan delen wat ieder nodig heeft. Autarkisch, postkapitistisch. En een kind gaat er vandoor met de caravan.

Waterschappen?!

“Regeren is vooruitzien”, luidt een versleten cliché. Maar in de praktijk is regeren meestal vandaag een antwoord verzinnen op de problemen van gisteren en daarover morgen beslissen. Neem als voorbeeld de Amsterdamse stadsdelen: nog niet koud zijn ze met een beroep op bestuurskracht samengevoegd tot zeven grootschalige eenheden (gemiddeld meer dan 100.000

inwoners), of ze mogen van de regering niet meer. Terugdringen van bestuurlijke drukte heet dat. Geen stadsdeelraden meer en naar alle waarschijnlijkheid een stelsel van zeven stadsdeelkantoren, en elke wethouder van de centrale stad krijgt ook een stadsdeel in zijn/haar portefeuille. Daar is op zich zelf niet zoveel tegen, maar het was veel interessanter geweest als de eerder bestaande 15 stadsdeelkantoren voor de uitvoering van beleid en dienstverlening aan de burger op kleinere schaal beschikbaar waren gebleven. Anders gezegd: als voorzien was dat de stadsdeelraden opgeheven zouden worden was die opschaling naar zeven stadsdelen (met alle reorganisatiekosten van dien) waarschijnlijk achterwege gebleven.

In het kader van diezelfde terugdringing van bestuurlijke drukte staat het voortbestaan van de waterschappen op de tocht. In het regeerakkoord was al bedacht dat de gemeenteraden de bestuurders van de waterschappen moesten gaan kiezen. Maar in de Tweede Kamer tekent zich een meerderheid af voor het afschaffen van de waterschappen. Belangrijkste reden: een besparing van maar liefst 500 miljoen euro. Het grappige van bezuinigingen is vaak dat bij het schrappen van de kosten van een taak niet beseft wordt dat die taak in de meeste gevallen op een andere manier moet worden uitgevoerd en dan ook geld kost. Zo ook hier: bescherming tegen overstromingen en de zorg voor schoon en voldoende water zullen hoe dan ook nodig zijn, of dat nu door waterschappen of door provincies gebeurt. Per saldo is uitgerekend dat daardoor die bezuiniging niet veel meer zal bedragen dan 80 miljoen.

Maar veel belangrijker is om even te bedenken welke schoenen je bezig bent weg te gooien en wat je ervoor terug krijgt.

De waterschappen staan, met de meenten en marken (de zg. gemene gronden) en de gilden (de bescherming en ontwikkeling van beroepsgroepen), aan de wieg van de bestuurlijke en maatschappelijke inrichting van Nederland. Ze vormen een typisch voorbeeld van de *commons*: geen enkele individuele boer kon afwatering en bescherming tegen wateroverlast regelen, en dus moesten ze het samen doen. Kanalen graven, dijken leggen, windmolens bouwen en sluizen aanleggen, doe je met zijn allen. En zo zijn de waterschappen ontstaan, zo’n 900 jaar geleden. Een bestuursvorm gebaseerd op mensen die een direct belang hebben bij het beheersen van het water, die hun gebied door en door kennen, die weten waar de zwakke

plekken zitten, een vorm die model staat voor wat we later ‘polderen’ zijn gaan noemen, misschien wel Nederlands bekendste exportproduct.

Het is een bestuursvorm met eigen belastingheffing voor één specifiek doel: waterveiligheid. Dat dat geen overbodige luxe is, is onlangs weer gebleken toen in het Noorden de dijken dreigden te bezwijken en de waterschappen daar vrijwel direct de maatregelen konden treffen om een dergelijke ramp te keren. In de wereld wordt, met het oog op de gevolgen van de dreigende klimaatverandering, gekeken naar het voorbeeld van de waterschappen in Nederland (en her en der ook al lang toegepast), Nederlandse deskundigen zijn overal op de wereld te vinden om op grond van de ervaringen in Nederland andere landen bij te staan op het gebied van waterbescherming en –beheer. Die schoenen zijn helemaal niet oud, iedereen wil ze dragen!

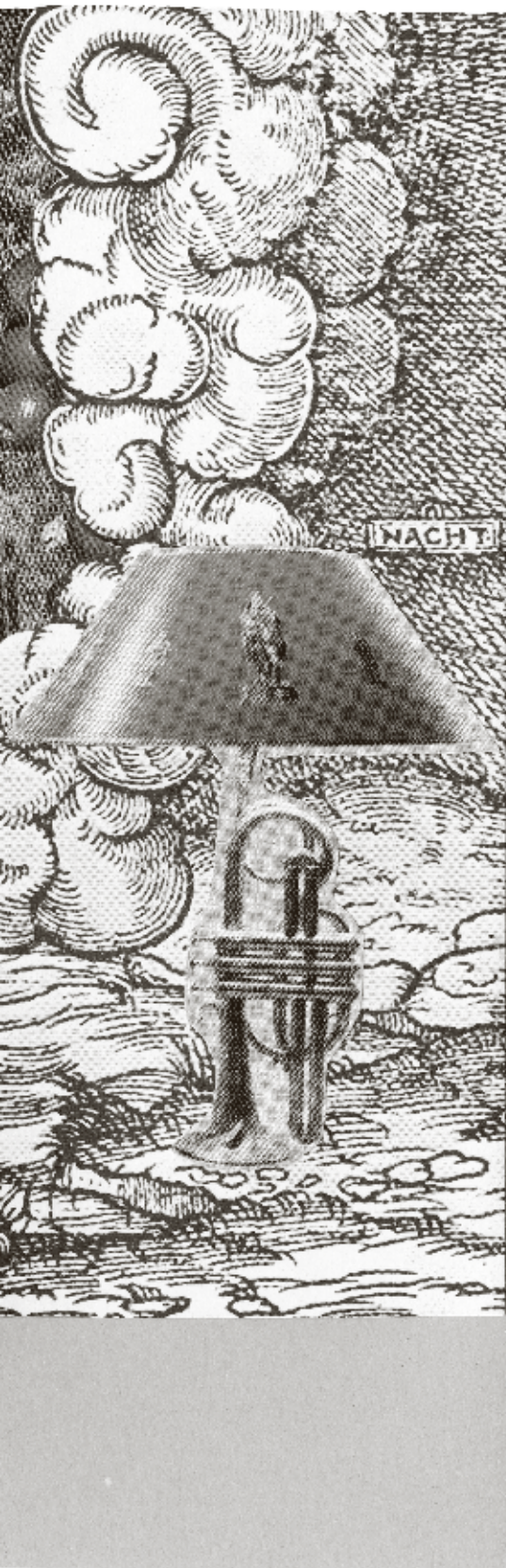
Dus gauw gekeken wat GroenLinks eigenlijk vindt: “De provincies en waterschappen kunnen worden samengevoegd tot een krachtig middenbestuur, dat bestaat uit maximaal zeven landsdelen”.

Tja, dat is nou jammer. Op zo’n moment zou je kunnen nadenken over een bestuursvorm, die zich bij uitstek leent voor een broodnodige vernieuwing in de richting van een moderne *common*, een vorm waarin belanghebbenden nieuwe vormen van directe zeggenschap en samenwerking aangaan om zich te organiseren op een groot gemeenschappelijk belang. Maar nee, er wordt toevlucht gezocht in die bezwerende non-taal die ontstaat als bestuurlijk denken losgezongen wordt van politieke en maatschappelijke visies. Een krachtig middenbestuur: ooit iemand horen pleiten voor een zwak middenbestuur?

In een tijd waarin op vele gebieden wordt gezocht naar nieuwe verhoudingen tussen burgers en overheid, waarin de overheid kleiner wil zijn, waarin allerlei vormen ontstaan van directe zeggenschap van burgers over zaken die hen rechtstreeks aangaan en waarin begrippen als ‘coöperatie’ en ‘onderlinge’ nieuwe betekenis krijgen, komt GroenLinks met oudbakken antwoorden op vermeende problemen. De Engelsen zeggen: ‘if it ain’t broke, don’t fix it’.

Ik zou zeggen: als het werkt, maak het dan toekomstbestendig. Inderdaad: dat is vooruitzien.

=

Biotechnologie,

Als gevolg van biotechnologie zijn planten en zaden geen gemeengoed meer, maar privé-eigendom van bedrijven en instituten. Kan dat anders?

Binnenkort vertrekt hij naar India om een workshop te organiseren over *open source* en *commons*. Guido Ruivenkamp doet aan de Universiteit Wageningen onderzoek naar de vraag of *open access*, toegang tot technologie in gemeenschappen kan bijdragen aan een duurzamer en rechtvaardiger samenleving. “Ik heb me altijd bezig gehouden met de maatschappelijk aspecten van nieuwe technologie. Het gaat er om biotechnologie op een andere manier in te zetten. Niet langer in dienst van de kapitalistische economie, waar winst van grote multinationale bedrijven centraal staat, maar ter ondersteuning van de lokale economie, zodat het doet waar het oorspronkelijk voor was bedoeld: de armoede bestrijden.”

Politieke codes

“Het is een ingewikkeld verhaal, dus laten we bij het begin beginnen,” aldus Guido Ruivenkamp. “In de eerste plaats moet je je bewust zijn van de betekenis van technologie. Technologie is geen waardevrij, neutraal instrument, zoals lange tijd werd gedacht. We zijn er steeds meer achter gekomen dat maatschappelijke verhoudingen worden geïncorporeerd in de technologieontwikkeling. Neem een simpel instrument als de schop: bij ons heeft die een bepaalde, afgeplatte vorm, maar in Peru is het een houweel, want de grond is daar droog. Technologie is dus niet neutraal, maar wordt gevormd door een context, en zeker niet alleen door de natuurlijke kenmerken, maar in toenemende mate ook door de politieke verhoudingen. Alles wat door mensen wordt gemaakt heeft een ingebouwde sociale code. Een beroemd voorbeeld van Langdon Winner is de brug van Long Island, waarmee New York werd verbonden met het park. Die brug had laaghangende zuilen waardoor auto's er wel doorheen konden en bussen niet. En de zwarte New Yorkers waren aangewezen op bruggen. Zij hadden dus geen toegang tot het park.

De vraag is dus hoe je andere bruggen kunt bouwen, en in het geval van mijn onderzoek: andere planten. Want ook plan-

ten zijn allang geen ‘natuurlijk’ verschijnsel meer. Ze zijn in de loop der tijd door technologische kennis veranderd, met het doel een hogere voedselopbrengst te krijgen. Daarbij zijn zij zo gemodificeerd, dat ze ook resistent zijn voor de pesticiden die door hetzelfde bedrijf worden geproduceerd als de planten. Deze eigenschappen en de belofte van een veel grotere opbrengst en verleiden boeren ertoe deze zaden te kopen. Maar het genetisch en chemisch gemodificeerde zaad is maar eenmaal te gebruiken, dus je kunt niet zoals vroeger een deel van de oogst als zaaigoed voor volgend jaar bewaren. De boeren worden afhankelijk van grote bedrijven die de nieuwe zaden en gewassen ontwikkelen en patenteren. Soms ontstaan hierdoor zelfs hongersnoden, omdat de prijs voor het zaaizaad plotseling stijgt en de armere boeren dat niet kunnen opbrengen. In ieder geval gaan er veel arme boeren failliet wanneer het zadenbedrijf besluit tot een prijsverhoging.

Daaraan zie je dat ook de ‘groene revolutie’ haar eigen politieke en sociale codes kent. In het kort komt het hier op neer: biotechnologie versterkt de controle die multinationals op afstand hebben over de gewassen en het zaaigoed. Het verplaatst de politiek van de parlementaire arena naar de wetenschap via politiserende producten. Dit zijn al vijftig jaar de kernpunten in het debat over biotechnologie. De vraag is hoe je andersoortige sociale relaties in de producten kunt opnemen en zo andere vormen van samenleven kunt creëren; kan technologie een katalysator zijn van andere sociale relaties dan die van ongelijkheid, monopolisering, etc?”

Losgekoppeld

In de twintigste eeuw is de landbouw ingrijpend veranderd. Ruivenkamp spreekt van deze omwenteling in termen van vervreemding: “Het Engelse woord *agriculture* laat duidelijk zien dat landbouw te maken heeft met cultuur. Van oudsher was er sprake van een hele specifieke lokale invulling van voedselproductie. Dat is geleidelijk aan verdwenen in de kapitalistische productie. Boeren hadden niet alleen de taak om de gemeenschap van voedsel te voorzien, maar zorgden ook voor de omgeving, de gewassen, de zaden en het land. Die taak is hen meer en meer uit handen genomen. De oude boerenkennis is vervangen door technische wetenschappelijke kennis, die binnen globale ketens verder is ontwikkeld en daardoor heel abstract is geworden. Het is heel

kenmerkend dat op een gegeven moment boeren – natuurlijk tegen betaling – moeten worden geïnformeerd hoe ze voedsel moeten verbouwen. De technologie heeft boeren vervreemd van hun oorspronkelijke rol en kennis. De wetenschappelijke informatie was natuurlijk gekoppeld aan economische belangen: de producten moesten worden losgemaakt van de lokale markt en verkocht op de globale markt. Dat leidde tot een enorme toename van opbrengsten en tegelijkertijd een enorme verarming van de regio's. De keuterboertjes werden boeren voor de wereldmarkt. Dat is misschien wel de grootste sociale omwenteling die zich in de geschiedenis heeft voorgedaan.”

Ruivenkamp onderscheidt drie processen in deze omwenteling, waarbij het boerenleven en de landbouwgewassen stap voor stap werden losgekoppeld van hun oorspronkelijke betekenis. In de eerste plaats vond een scheiding plaats tussen gewassen en hun natuurlijke omgeving, door ze steeds meer warmte- en koubestendig te maken, zodat ze overal verbouwd kunnen worden. “De gewassen werden als het ware bevrijd van hun natuurlijke kenmerken. Met rijst en maïs is dat al gebeurd, nu is men met druiven bezig. Die kun je nu al in Nederland verbouwen en binnenkort ook in Denemarken. Dit proces ging gepaard met een toename van productiviteit en efficiëntie. Maar tegelijkertijd ontstonden daardoor ook nieuwe concurrentieverhoudingen: als er steeds meer producenten een product kunnen verbouwen, dalen de prijzen.”

De tweede stap is het loskoppelen van het gewas van het voedselproduct. Dankzij de ontwikkeling van enzymen kan een gewas worden opgesplitst in componenten, zoals eiwitten, glucose en fructose. Die kunnen vervolgens weer met elkaar worden verbonden in een nieuw product. Ruivenkamp noemt margarine als voorbeeld: “Je produceert hetzelfde eindproduct, maar niet meer van melk, maar van plantaardige grondstoffen. Door dit opsplitsen in componenten worden landbouwgewassen steeds meer uitwisselbaar. Je kunt suiker nu niet meer alleen uit maïs en bieten halen, maar ook uit maïs en vele andere planten. We spreken hier van de flexibilisering van de gewassen. Dat biedt de mogelijkheid om frisdranken zoals coca cola steeds meer op basis van lokale producten te maken. Er ontstaat concurrentie tussen globale organisaties van productiesystemen, die van een afstand de lokale productie controleren.”

De laatste stap is de loskoppeling van het

maar dan anders

landbouwgewas en zijn functie als voedsel. Door de productie van ethanol kan suiker bijvoorbeeld worden gebruikt als benzine. Suiker is niet meer alleen een voedselproduct, maar ook een energieproduct, waardoor er een concurrentie tussen beide ontstaat. Ruivenkamp: "De markt bepaalt of een grondstof voor voedsel of voor energie wordt gebruikt. De discussie of je dit soort diepingrijpende beslissingen wel aan de markt moet overlaten, is mijns inziens zeer terecht."

"Dit is de politiek-economische inhoud van de biotechnologie en als er een ding duidelijk is, dan is het dat dit systeem niet functioneert. Er is een enorme hoeveelheid technologische en wetenschappelijke kennis, maar er zijn nog steeds heel veel mensen die geen toegang hebben tot voedsel. Mijn vraag is niet: kunnen we dit allemaal terugdringen, want dat is geen optie. Maar de vraag is wel: kun je die technologie een andere code meegeven?"

Gemeengoed

Ruivenkamp: "Biotechnologie zou de potentie van producten en hun regionaliteit moeten versterken, in plaats van ze tot bulkproduct te maken. Neem de Parmezaanse kaas in Italië: die wordt nog steeds vanuit hele specifieke kenmerken geproduceerd. Het gebeurt niet op een efficiënte, maar juist zeer arbeidsintensieve manier, hoewel de hele landbouwsector gebaseerd is op het verminderen van arbeid. Toch is het een topkaas die voor de lokale producent zeer winstgevend is. Bij veel producten is de afstand tussen producent en consument steeds groter geworden, door de loskoppeling van gewassen en lokale omstandigheden: de pastasaus van de Italianen komt uit Denemarken, terwijl hun eigen tomaten naar elders worden geëxporteerd. Maar er zijn overal pogingen dit te doorbreken: in de stadslandbouw zie je bijvoorbeeld dat het contact tussen consument en producent wordt hersteld, vaak zijn ze zelfs een en dezelfde persoon."

Ruivenkamp heeft een documentaire gemaakt van vier experimenten rondom biotechnologie ter ondersteuning van lokale boeren in India, Cuba, Equador en Ghana. In de film is te zien hoe met kleine labs op het platteland – soms bij boeren thuis – zinvolle technologie binnen het bereik van boeren komt. In Ghana is een populaire lokale maïssoort via veredeling verder ontwikkeld: er zijn eiwitten en mineralen ingekruist, en de maïs is niet gehybridiseerd, zodat een

deel van de oogst weer als zaad gebruikt kan worden en de boeren niet afhankelijk worden van de zaadleveranciers. Het maïs kreeg de naam *Opatampa*: goede moeder. Het wordt gebruikt in straatvoedsel en voor voedselprojecten op lagere scholen. Door de technologische ontwikkeling van deze maïs krijgen kinderen een maaltijd waar meer vitamines in zitten.

Ruivenkamp: "Door dit soort projecten geef je boeren de zorg voor de omgeving weer terug. Rechtvaardigheid en de plaats van arbeid in het productiesysteem staan centraal."

Een ander cruciaal punt is de strijd tegen de patenten. Technologische kennis is vaak ontoegankelijk omdat ze tot eigendom is gemaakt van een bedrijf of instituut. Ruivenkamp: "Het patenteren van gewassen en zaaigoed is het paard van Troje geweest. Vroeger was het ontwikkelen van zaaigoed een open proces. De resultaten van kruisingsprocessen werden doorgegeven en boeren experimenteerden daarmee voort. Dat mag nu niet meer. Daarom versterkt deze toe-eigening van kennis het effect van monopolisering en vergroot daarmee opnieuw de kloof tussen arm en rijk. Omdat mondiaal slechts drie of vier bedrijven de patenten op zaaigoed bezitten, begint hiertegen nu ook verzet te rijzen vanuit het bedrijfsleven. Die patenten remmen namelijk innovatie. Maar je moet nog een stap verder gaan. Wetenschappelijke informatie moet weer worden gekoppeld aan maatschappelijke kennis en doelen. Het is natuurlijk te gek dat politieke partijen totaal geen visie ontwikkelen op hoe nieuwe biotechnologische producten zoals zaaigoed onder publiek domein moet komen. Het gaat slechts over de vraag of patenten mogen ja of nee. Maar beide kampen zien patenten als een contract tussen uitvinder en de samenleving, zoals het ooit was. Dat klopt allang niet meer, want de producten zijn veranderd. Een patent geeft je nu het alleenrecht over de wijze waarop de productie georganiseerd wordt. Dat moet opgebroken worden. En dat is niet eens zo moeilijk. Je kunt eenvoudig de wetgeving veranderen. Nu krijg je een patent vanwege het industriële nut van een product, maar een linkse partij zou ervoor moeten pleiten dat dit criterium wordt veranderd in het sociale nut. Je verwijst zo direct naar de politisering van het product. En het sociale nut moet natuurlijk bepaald worden door krachten uit de maatschappij. Dan krijg je

een totaal ander debat rondom de eigendomsverhoudingen."

"Nog beter is een open productie, waarbij iedereen van de nieuwe kennis kan meeprofiteren. Er ontstaan de laatste jaren projecten waarin onderzoekers en instituten werken met *open source* toegang tot wetenschappelijke kennis. Dat komt mede doordat patenten te langzaam zijn: door de snelle ontwikkelingen is een uitvinding vaak alweer ingehaald door nieuwe kennis voordat er octrooi over is verkregen. Door mensen zelf toegang te geven tot kennis, kunnen zij die inzetten voor hun eigen lokale ontwikkeling. In de documentaire wordt getoond hoe boeren hun eigen pesticide maken van een extract van zaden van de neemboom, waardoor ze niet meer afhankelijk zijn van grote bedrijven. Steeds meer maatschappelijke organisaties organiseren zich rondom *commons* en *open source* technologie. Als we binnenkort naar India gaan willen we daar proberen droogte- en ziekteresistente rijstplanten te ontwikkelen in samenwerking met lokale boeren. Het is een poging om wetenschappelijke kennis gemeengoed te maken."

=

Guido Ruivenkamp, *Biotechnology in development – Experiences from the south*, Wageningen Academic Publishers, 2008.
Joris Tielens maakte de documentaire onder dezelfde titel. Zie ook www.wageningenacademic.com

zie ook
www.reclaimtheseeds.nl
www.kokopelli-seeds.com

ontwikkeling

Sloppenwijken ontstaan vaak door het bezetten en zonder toestemming bebouwen van grond. Legalisatie is een veelvoorkomende manier om sloppenwijken te bestrijden: door eigendomsrechten op de grond te verstrekken zouden bewoners uit hun misère kunnen komen. Ook bewoners zelf streven vaak naar individueel eigendom. Maar is dat wel de oplossing?

Volgens de Verenigde Naties woonden rond de millenniumwisseling ongeveer een miljard mensen in sloppenwijken. Deze wijken – die ook wel bekendstaan als *slums*, *favelas*, *bidonvilles*, *shantytowns* of *villas miseria* – worden doorgaans gekenmerkt door gebrekkige huisvesting en een slechte publieke infrastructuur, lage inkomens onder de bewoners en een hoge mate van ‘informeel’ of – volgens sommigen – ‘illegaal’ grondbezit. Zij vormen zo een fysieke manifestatie van stedelijke armoede. Sinds het begin van de huidige economische crisis blijkt dat het fenomeen van ‘verslopping’ zich niet beperkt tot ontwikkelingslanden. Ook in Europese steden zoals Madrid en Rome en in de Verenigde Staten zijn buurten ontstaan die dezelfde kenmerken hebben als sloppenwijken in de Derde Wereld.

De vraag is hoe het groeiende probleem van sloppenwijken en stedelijke armoede in de Derde Wereld het beste kan worden bestreden. De laatste jaren is er in het bijzonder aandacht geweest voor benaderingen die gericht zijn op het versterken van de zekerheid van grondbezit. In dit artikel beschrijven we op basis van onderzoek in twee Derde Wereldsteden, Buenos Aires (Argentinië) en Bandung (Indonesië) waarom bestaande benaderingen vaak tekortschieten om deze zekerheid te vestigen en bepleiten we een alternatieve aanpak. Door uit te gaan van twee zeer uiteenlopende contexten proberen we het algemene potentieel van deze alternatieve benadering te benadrukken. Eerst volgt echter een korte beschrijving van de ontstaansgeschiedenis van sloppenwijken in de Derde Wereld en de reacties van overheden op hun ontwikkeling in de afgelopen decennia.

Sloppenwijken en informaliteit zijn geen nieuwe fenomenen. De metropool op het zuidelijk halfrond van vandaag de dag is in zekere zin een kopie van de koloniale stad van weleer: de elite woonde in het bestrate en verlichte centrale deel van de stad en werklieden en horigen in de onverharde periferie. Gestage bevolkingsgroei in de twintigste eeuw in combinatie met industrialisatie, leidde in veel Derde wereldlanden tot een enorme trek naar de stad. Arme plattelandsmigranten die zich in de stad vestigden op zoek naar een beter leven, werden aanvankelijk door de autoriteiten met rust gelaten. De gedachte was dat de nieuwkomers vanzelf wel hun plek in de formele stad zouden vinden en de stap van illegale naar legale behuizing zouden maken.

Door de jaren heen werd duidelijk dat informaliteit niet vanzelf zou verdwijnen. Het nieuwe antwoord van overheden bestond niet zelden uit een (bijna letterlijke) botte bijl, zoals het platbulldozeren van wijken. Deze ‘beleidsoptie’ werd echter in toenemende mate onacceptabel geacht, in het bijzonder in (nieuwe) democratieën. Geleidelijk aan werden alternatieven ontwikkeld, zoals het verhuizen van sloppenwijkbewoners naar satellietsteden of sociale huisvestingsprojecten. Ontwikkelingsorganisaties als de Wereldbank begonnen op beperkte schaal te experimenteren met programma’s waarin wijken werden voorzien van basisvoorzieningen en bewoners het eigendomsrecht op de grond kregen. Zodra bewoners zich zeker zouden voelen van hun bezit, zouden zij zelf zorg dragen voor huisvesting, zo was de gedachte, en dat op een efficiëntere manier dan de sociale huisvestingsprogramma’s van overheden.

De meeste programma’s voldeden echter niet aan de verwachtingen. Programma’s waarin de sloppenwijkbewoners werden verhuisd naar perifere satellietsteden mislukten, omdat geen rekening werd gehouden met de sociale en arbeidsbehoeften van de populatie. De productie van huizen in de publieke sector bleef te beperkt om in de almaar toenemende vraag te voorzien. Ook andere programma’s waren te duur of te kleinschalig om een duurzame oplossing te vormen. Het bulldozeren van een wijk leidde er vooral toe dat het probleem in een ander deel van de stad weer de kop op stak. Informaliteit nam derhalve vrijwel zonder uitzondering toe in Latijns-Amerika, Afrika en Azië en groeide vaak tot ongekende proporties: in sommige steden is meer dan de helft

van de inwoners informeel gehuisvest.

Marktdenken

Tegen het einde van de jaren tachtig keerde het idee van legalisatie van informeel grondbezit in aangepaste vorm terug op de ontwikkelingsagenda. Echter waar eerder planologische en sociale overwegingen de boventoon voerden, domineerde nu de economische dimensie. Kort gezegd was de gedachte dat bewoners eigendomsrechten dienden te krijgen over hun informele bezit om te kunnen participeren in de formele economie. De onderliggende redenering was eenvoudig: waar in Westerse landen bezit van land en bedrijven nagenoeg ondenkbaar is zonder formeel eigendom, is bezit in ontwikkelingslanden vaak informeel. Als gevolg hiervan kan het kapitaal, dat besloten ligt in bezit, niet worden benut.

Aanhangers van deze ‘legalisatiehypothese’ nemen aan dat informele wijken vaak in een deplorabele staat verkeren doordat de vruchten van investeringen van bewoners niet adequaat worden beschermd. De onzekerheid van grondbezit zou verdwijnen met het verstrekken van eigendomsrechten, die niet alleen een prikkel vormen om te investeren, maar ook toegang zouden geven tot formeel krediet. Dergelijk krediet is niet alleen belangrijk voor investeringen in de eigen woning, maar ook voor het starten en uitbreiden van een onderneming. Er werd aangenomen dat de markt naast krediet ook voor infrastructuur en voorzieningen zou zorgdragen.

Qua ideologie correspondeerde de legalisatiebenadering met het marktdenken dat in bepaalde ontwikkelingskringen in de jaren negentig domineerde; zij werd al snel een centraal onderdeel van het beleid van ontwikkelingsorganisaties als de Wereldbank. Daar waar corrupte en bureaucratische overheden consistent ineffectief waren gebleken, zouden marktwerking, privatisering en deregulering tot economische groei leiden, zo was de veronderstelling. Voor overheden voorzag legalisatie in een relatief goedkope oplossing van hun informaliteitsproblematiek, waarmee ook electorale winst kon worden behaald. De investeringen zouden zich op termijn terugbetalen via belastingheffing onder de nieuwe groep grondeigenaren.

De legalisatiehypothese is in de afgelopen twee decennia in veel landen op grote schaal toegepast (Peru, Venezuela, Ghana, Egypte, Thailand), maar de gehoopte resultaten blijven grotendeels uit. Arme bewo-

door gedogen

ners komen meestal niet voor een lening in aanmerking, ook al beschikken ze over een eigendomsrecht, omdat ze geen formeel en stabiel inkomen hebben. Legalisatie blijkt zelfs tot nieuwe onzekerheid te kunnen leiden, namelijk op het moment dat nieuwe eigenaren de lasten van belasting, publieke voorzieningen en het afbetalen en registreren van hun grond niet kunnen dragen. Ook kan legalisatie leiden tot 'marktuitzetting': door legalisering neemt de commerciële waarde van de grond toe, waardoor arme sloppenwijkbewoners door mensen met meer draagkracht uit de markt worden gedrukt. Het op de markt brengen van grond leidt in dit geval dus tot een omgekeerd resultaat: in plaats van het vestigen van zekerheid voor bewoners, vergroot het de onzekerheid voor de meest kwetsbare groepen. Ten slotte zijn overheden zelf vaak niet consistent in hun beleid: legalisatie van de ene wijk gaat gepaard met uitzettingen in een andere, zonder dat daar duidelijke of legitieme redenen aan ten grondslag lijken te liggen.

We denken overigens dat een oplossing voor de problematiek, of in ieder geval een deel ervan, op termijn wel degelijk ligt in het toekennen van eigendomsrechten aan de bewoners van arme wijken, zodat deze als volwaardige burgers kunnen participeren in het formele systeem. Dit dient echter te geschieden op een andere manier dan wordt voorgesteld door de neoliberale legalisatiehypothese en te worden gecombineerd met een reeks extra maatregelen die zekerheid voor bewoners vergroten. We denken dat een 'Nederlandse' oplossing tegemoet kan komen aan zowel de wensen van overheden als de bewoners en de tekortkomingen van legalisatie kan omzeilen. Om dit te illustreren geven we nu twee korte beschrijvingen van twee typen informaliteit in twee zeer verschillende steden: Buenos Aires en Bandung, alvorens op grond van deze ervaringen een oplossing te suggereren.

Buenos Aires: zekerheid door landinvasies

Hoe is 'de arme burger' in Buenos Aires omgegaan met een overheid die niet in staat is gebleken om in een van zijn primaire levensbehoeften te voorzien en zelf niet in staat is huisvesting te organiseren via de markt? Net als in een aantal andere Latijns-Amerikaanse metropolen zoals Lima en Rio de Janeiro zijn burgers in Argentinië's hoofdstad zich gaan organiseren in groepen, vaak

met ondersteuning van een NGO of de kerk, om vervolgens collectief land te bezetten. In Buenos Aires ontstonden de eerste landinvasies tijdens de laatste, en verreweg meest bloedige, dictatuur (1976-1983). Deze reduceerde de *slum* populatie in de meer centrale delen van de stad binnen een jaar van meer dan tweehonderdduizend tot rond de tienduizend. Bewoners van deze wijken zochten hun heil in georganiseerde landinvasies in de urbane periferie om zo beter weerstand te kunnen bieden tegen een repressieve overheid.

Landinvasies worden meestal uitgevoerd door enkele tientallen tot honderden families, die 's nachts of in het weekend collectief een stuk land bezetten. De straten en percelen zijn qua dimensies in overeenstemming met wetgeving waardoor de officiële stad als het ware wordt gekopieerd door de squatters. Vaak is de eerste respons van de autoriteiten één of meer pogingen tot uitzetting. Als de squatters in staat blijken deze af te wenden is er een eerste stap van zekerheid bereikt. Water en elektriciteit worden afgetapt van officiële netwerken (of, in het geval van water, uit de grond gepompt) en in afwezigheid van de staat ontwikkelen bewoners, met wisselend succes, een eigen informeel systeem van eigendomsrechten, instituties, en een informele grondmarkt. Deze landinvasies onderhouden een ambigue relatie met het officiële rechtssysteem. Door middel van strategieën van verzet tegen uitzetting enerzijds en aanpassing aan het officiële systeem anderzijds, zijn landinvasies op de lange termijn (periodes van twintig jaar of langer zijn eerder regel dan uitzondering) vaak in staat hun legaliteit te vestigen.

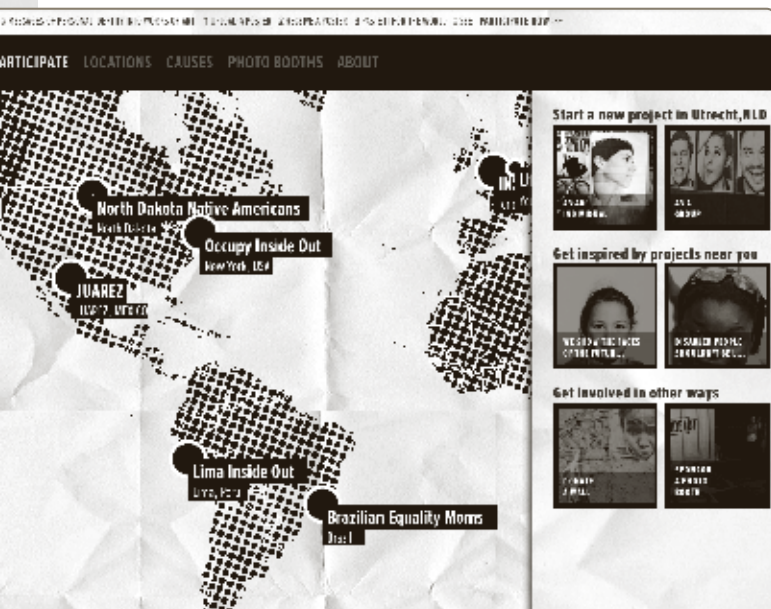
Het doel van een landinvasie is paradoxaal genoeg uiteindelijk toegang te krijgen tot een systeem dat eigenlijk die toegang heeft geweigerd. Dit lukt door middel van collectieve strategieën van verzet en aanpassing, die veel tijd en moeite vergen. Het model is verre van ideaal. Voorzieningen zijn 'gratis' maar gebrekkig (kinderen sterven bijvoorbeeld door het drinken van vervuild water); de staat legitimeert haar afwezigheid door de illegaliteit van de bezetting te benadrukken, waardoor criminelen vrij spel krijgen; initiatieven van de bewoners worden gecorrumpeerd door politieke coöptatie; en de onzekerheid in afwezigheid van geldige titel of zelfs officiële erkenning drukt impulsen van burgers om te investeren in wijk en woning.

De praktijk van landinvasies leert ons

In december 2011 installeerde Medellín de eerste roltrap in een sloppenwijk. 12.000 mensen die voorheen elke dag 350 treden moesten afdalen om in de stad aan het werk te gaan, winnen nu tijd en energie. (foto: AFP, Ralu Arboleda)

Links: geen technische interventie zoals in Medellín, maar een culturele: portretten van sloppenbewoners in Brazilië op de trappen en daken van hun eigen favela.

Dit door de Franse fotograaf JR opgezette project krijgt een wereldwijd vervolg met www.insideoutproject.net. De site roept je op om in je eigen omgeving een soortgelijk cultureel project op te zetten.

dat individueel eigendom nagenoeg zonder uitzondering het doel is waar bewoners op termijn naar streven. De meesten zien dit als de bekroning van een jarenlange inspanning en het bewijs echt deel uit te maken van het systeem en derhalve volwaardige burgers te zijn. Tegelijkertijd blijkt dat de gehoopte infrastructuur en voorzieningen na legalisatie meestal niet worden gerealiseerd en dat gelegaliseerde huishoudens niet meer toegang tot krediet hebben dan 'informelen'.

Bandung: zekerheid door verbeteringsprogramma's

Ook in Indonesië bezetten vele arme stadbewoners bij gebrek aan formele alternatieven grond van de staat of private eigenaren. De meeste kampongs – de traditionele arme wijken in de Indonesische stad – zijn in de loop van tientallen jaren gegroeid. De basis werd gelegd in de jaren vijftig, toen velen vanwege conflicten op het platteland naar de stad vluchtten. De arbeidsmigratie die vanaf de jaren zeventig een hoge vlucht nam, transformeerde nederzettingen met een vaak nog landelijk karakter tot overvolle stadswijken.

De staat hield zich aanvankelijk afzijdig; in de eerste jaren na de onafhankelijkheid bleek het overheidsapparaat eenvoudigweg niet opgewassen tegen de grote instroom van migranten en de gevolgen daarvan. Pas eind jaren zeventig begon de overheid zich actief met de situatie in kampongs te bemoeien. Veel buurten werden in het belang van 'ontwikkeling' ontruimd. In andere werden daarentegen kampongverbeteringsprogramma's geïnitieerd, die de infrastructuur in deze wijken beoogden te verbeteren. In latere jaren werd er ook microkrediet verstrekt. Deze maatregelen bleken een stimulans voor bewoners om in hun eigen huisvesting te investeren; kampongs kregen geleidelijk aan een meer permanent karakter. In dezelfde tijd werden de wijken ook vaak administratief erkend. De meeste bewoners betalen inmiddels grondbelasting - ook als ze geen eigendomstitel hebben.

Halverwege de jaren negentig is Indonesië begonnen met grootschalige legalisatieprogramma's. Honderdduizenden

arme stadsbewoners hebben zo tegen een zeer laag tarief een eigendomstitel op grond gekregen. Hoewel een eigendomstitel op papier behoorlijk wat zekerheid genereert, blijkt een dergelijk document in de praktijk minder bescherming te bieden. Als de overheid of projectontwikkelaars grond nodig hebben, bijvoorbeeld voor de realisatie van infrastructuur of de bouw van een *shopping mall*, dan zullen zij hoe dan ook tot uitzetting overgaan. Bij het bepalen van de hoogte van de compensatie bij dergelijke uitzettingen blijken andere factoren dan de juridische status van de grond, zoals de mate waarin politieke actoren gemobiliseerd kunnen worden, vaak belangrijker.

Doordat de overheid maatregelen neemt om de situatie in kampongs te verbeteren, hebben mensen een behoorlijk sterk gevoel van zekerheid van grondbezit. Voorts blijkt dat bewoners die weliswaar geen eigendomsrecht hebben, maar wel een ander officieel document dat hun claim op grond op enigerlei wijze valideert, qua investering in de woning weinig onderdoen voor hun burens die wel een eigendomsrecht hebben. Kennelijk geeft niet zozeer de eigendomstitel, maar veeleer de officiële erkenning mensen een gevoel van zekerheid op basis waarvan zij in huisvesting durven te investeren.

Gedogen

Wat hebben de situatie in Bandung en de situatie in Buenos Aires met elkaar gemeen? In beide gevallen laat de overheid sloppenwijkbewoners, eventueel na aanvankelijke pogingen tot uitzetting, uiteindelijk met rust. Hierdoor hebben bewoners enige zekerheid die hen de prikkel geeft te investeren in hun huis. In beide gevallen blijkt dat gepercipieerde zekerheid een fundamentele factor is voor investeringen. Hoe meer zekerheid, hoe groter de investering en dus hoe sneller een wijk ontwikkelt en dus de leefomstandigheden van bewoners verbeteren. Tegelijkertijd leidt een eigendomstitel niet per definitie tot meer zekerheid van grondbezit. Ook blijkt na legalisatie de markt niet als vanzelf voor 'publieke' voorzieningen zorg te dragen of krediet voor bewoners mogelijk te maken.

Het probleem van de legalisatiehypothesen ligt dus enerzijds in het overschatten van de positieve gevolgen van het simpelweg registreren van grond en uitdelen van eigendomstitels en anderzijds in het onderschatten van de secundaire negatieve effecten die legalisatie voor bewoners met zich mee kan brengen. Om woonzekerheid te vestigen lijkt een veelbelovender optie het versterken van de feitelijke zekerheid van sloppenwijkbewoners. Deze benadering is relatief eenvoudig te realiseren, terwijl de negatieve effecten van legalisatie zoveel mogelijk worden vermeden.

Hoe deze zekerheid te vergroten? Hiervoor kunnen we inspiratie opdoen bij een typisch Nederlandse praktijk: gedogen. De feitelijke zekerheid van sloppenwijkbewoners kan worden versterkt door middel van zogenaamde gedoogbeschikkingen. De overheid zegt op basis van deze beschikkingen toe gedurende een bepaalde periode niet handhavend op te zullen treden tegen informeel grondbezit en –gebruik. Dit is zoals eerder besproken ook vaak al de feitelijke situatie, die in dit geval dus officieel wordt erkend. Hierdoor kan een wijk een zekere status en rechten ontlenen en wordt de angst dat de overheid op een dag toch besluit om tot uitzetting over te gaan weggenomen. Ook voor overheden bieden gedoogbeschikkingen voordelen, doordat ze hieraan voorwaarden kunnen verbinden. Zo zouden sloppenwijkbewoners kunnen worden verplicht om hun huisvesting verder te verbeteren en op termijn, en indien ze hier toe de mogelijkheden hebben, de benodigde vergunningen aan te vragen. Hiermee krijgt de overheid meer grip op de situatie in sloppenwijken en ontstaat ook zicht op legalisatie. Door een gedoogbeleid te combineren met microkredietprogramma's, die overigens al in veel ontwikkelingslanden bestaan, kunnen sloppenwijkbewoners ook zonder eigendomstitel geld lenen.

Zodra sloppenwijken geconsolideerd zijn en de waarde van woningen is gestegen, kan worden overgegaan tot legalisatie. Al biedt dit misschien niet eens meer zekerheid, veel sloppenwijkbewoners streven uiteindelijk toch naar het hebben van eigendomstitels; zij voelen zich zo 'erkend' als volwaardige burgers van een stad.

=

Bureau de Helling

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

www.
bureaudehelling.nl

Het devies van GroenLinks luidt: geen dingen vergaren, maar persoonlijke ontwikkeling binnen ecologische grenzen. De toekomst zal groen worden, of niet worden. Van de Duitse Grünen leren we dat het geduldig herhalen van deze boodschap cruciaal is voor succes. Maar hoe komen we daar? Wat vinden we van de consumptiemaatschappij? Hebben we een *Green New Deal* nodig? Op onze website wordt het debat over deze vragen gesteld. U kunt zich er ook aanmelden voor een maandelijkse nieuwsbrief, om van alles wat verschijnt op de hoogte te blijven. Ook voor een actuele agenda kunt u hier terecht.

De afgelopen tijd stonden twee debatten centraal. Ga naar de website voor de artikelen.

Religieuze
tolerantie

Erica Meijers:
De nieuwe onverdraagzaamheid van links

Links weet zich geen raad met religie. Orthodoxie en fundamentalisme worden met elkaar verward, met als gevolg dat links uiterst vatbaar is voor populistische beelden van islam en religie.

August Hans den Boef:
Voor de orthodoxen zijn wij de barbaren

Juist omdat links-liberalen willen samenwerken met seculiere gelovigen die hun politieke ideeën delen, zouden zij zich helder en ondubbelzinnig moeten distantiëren van de orthodoxie. Een reactie op Erica Meijers.

Tofik Dibi en Joost Röselaers:
Tussen letter en geest

Moed is nodig om religieuze autoriteiten die zich baseren op de letter van de wet te trotseren en zelfstandig te zoeken naar de vrijheid van de geest.

En verder:

Marcel Poorthuis:
Dwars denken. Een reactie op August Hans den Boef

Ruud Ganzevoort:
Mens, dier en religie

Chris Aalberts:
Armoedige triomf op de weigerambtenaar

Duurzame
economie

Pepijn Vloemans:
Het verhaal achter de spullen

De afgelopen vijftig jaar hebben we gespeeld met olie en met spullen. We hebben daarvan genoten, het heeft de verveling verdreven. Maar nu is de consumptiemaatschappij onze laatste horizon geworden.

Wijnand Duyvendak:
Green New Deal

'Nooit meer Eurocrisis? Groene partijen hebben de oplossing: de *Green New Deal*', stelt GroenLinks. Het is een ambitieuze claim. Is de *Green New Deal* inderdaad de oplossing?

Bas Eickhout en Martijn van der Linden:

Ontgroei de groei

Wat is het grote verhaal van GroenLinks over de groene economie? Is er een coherent verhaal dat verder gaat dan zonnepanelen en windmolens? Een verslag door Simon Otjes.

En verder:

Katinka Eikelenboom:
De Helling Leest: Einde aan de groei

Noortje Thijssen:
De Helling Eet: De culinaire werkplaats

Green
European Journal

De Green European Foundation, de Europese denktank voor Groene partijen, heeft een Engelstalig online magazine gelanceerd: *Green European Journal*. Het blad wil het politieke debat op Europees niveau stimuleren en daaraan zelf een bijdrage leveren. Door de vertaling van artikelen uit andere landen worden ze toegankelijk voor iedereen. Het is de bedoeling dat het blad in de loop der tijd meertalig wordt. Het eerste nummer analyseert groene antwoorden op de economische en democratische crisis in Europa. Zie: <http://www.green-europeanjournal.eu/>

Congres
over de commons

Kunnen de commons welvaart een nieuwe invulling geven? Om op die vraag een antwoord te geven, organiseerden de Vlaamse denktank Oikos i.s.m. met denktank Etopia en de Green European Foundation een internationaal congres op 9 maart. Experts als Tine de Moor (Universiteit van Utrecht) en Tom Dedeurwaerdere (Katholieke Universiteit Leuven) hielden inleidingen en in workshops werd dieper ingegaan op verschillende domeinen waar de commons van grote betekenis zijn: kennis, ecologische infrastructuur, collectieve productie en consumptie, financiën en economie en genetisch erfgoed. Informatie over de resultaten en toegang tot ander leesmateriaal is te vinden op www.oikos.be.

Bureau de Helling
Postbus 8008
3503 RA Utrecht
030-23 999 000
www.bureaudehelling.nl

RAAD VAN ADVIES
Dirk Holemans
Lot van Hooijdonk
Henrike Karreman
Thomas Mertens
Tof Thissen

MEDEWERKERS
Dick Pels · DIRECTEUR
Anne de Boer
Katinka Eikelenboom
Erica Meijers
Simon Otjes
Gerrit Pas
Noortje Thijssen
Pepijn Vloemans

leven

Toen ik net in het buitenland woonde, trof het me hoe verwend Nederland overkwam. De mensen waren boos over files en immigratie en over nog allerlei dingen die dingetjes leken. Ik bewoog me in een land waarin mensen drinkwater uit de put halen. Wat nou 'in de steek gelaten door de elite' en andere drama's waar Nederlanders in de 'slechte' wijken mee te kampen zouden hebben? Na een tijdje merkte ik dat mijn opvatting over Nederland die van expats was: niet het product van afstandelijke waarneming, maar van het leven tussen vliegvelden.

Ik veranderde van mening. Tenslotte, zo leert onder andere de Franse socioloog Pierre Bourdieu, kun je je ook in redelijke welvaart nog vernederd voelen en vernedering doet altijd pijn. Zo krijgt de verontwaardiging die Nederlanders voelen wanneer een woningbouwbestuurder er met de poet vandoor gaat, of wanneer er zonder overleg geld naar Griekenland gaat, een zelfstandige dimensie. Van een afstandje leed ik weer met de Nederlanders mee en wanneer ik expats zag, trok ik opgewekt van leer.

Nu er in Rusland net presidentsverkiezingen achter de rug zijn, neig ik weer naar mijn oude opvatting, nu geschoond van gedoe rond eerlijk delen van geld of het leefbaar houden van de buurt. Op een dieper niveau zijn Nederlanders extreem verwend. Ik sprak allerlei Russen

die voor het eerst sinds lange tijd weer gingen stemmen. Omdat ze gezien hadden hoezeer er gefraudeerd werd bij de parlementsverkiezingen. Omdat ze een van de tegenkandidaten van Poetin een handje wilde helpen. Of juist omdat ze Poetin in het zadel wilde houden. Wat hen verbond was een terugkerende, diepe onzekerheid die in Nederland niet verwoord wordt. Wanneer je niet weet of je morgen je baan nog hebt, is dat tamelijk bedreigend. Maar het kan erger. Tussen neus en lippen door vertelden mensen hier dat er misschien weer een avondklok komt, of dat er meer oppositiekandidaten in de gevangenis zullen verdwijnen, of dat de grenzen van het land weer dicht zullen gaan, of dat er militaire scherpschutters naar Moskou zijn gekomen, voor als het misgaat.

De angstbeelden komen er vaak luchtig uit en klinken zelden reëel. Maar doordat ze denkbaar zijn, werkt de dictatuur. Anders haalde de in-en-in corrupte Poetin geen meerderheid. Geen angst voor systematisch geweld: dat is de welvaart van de Nederlanders. Het is niet vergelijkbaar met, noem eens een terechte ergernis, onder de duim zitten van een aanmatigende bureaucratie die op eigen gezag de euro invoert. Leven zonder geschiedenis is een luxe. Expats vinden dit hopelijk een te lange mening.

=

MENNO HURENKAMP UIT MOSKOU

zonder geschiedenis

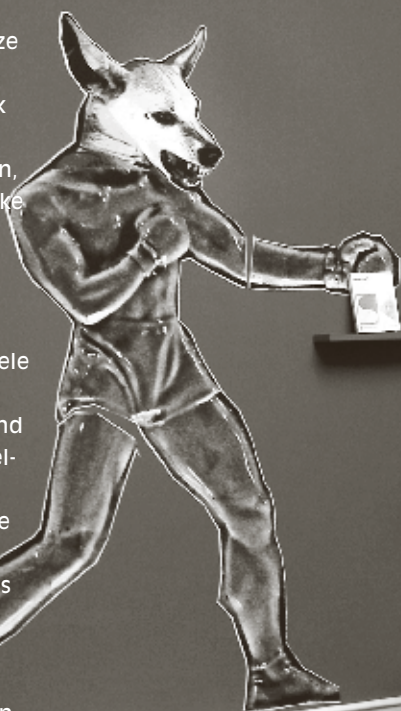
Gemeengoed – welvaart door delen

Silke Helfrich, Reiner Kuhlen,
Wolfgang Sachs en Christian
Siefkes.

Deze nieuwe uitgave van Bureau de Helling en de Belgische denktank Oikos is de Nederlandse vertaling van een brochure van de Duitse Heinrich Böll Stiftung, die ook in het Engels en Frans is verschenen. Goederen en hulpbronnen die collectief worden gebruikt en beheerd zijn de ruggengraat van een goed functionerende samenleving. Die gemeenschapsgoederen vormen de infrastructuur, het erfgoed, de identiteit en de cultuur van een gemeenschap of natie. Voor GroenLinks en andere groene partijen is het denken over deze collectieve goederen van cruciaal belang. De klimaatpolitiek richt zich op de bescherming van lucht, water, grond, bossen, weiden en de stedelijke publieke ruimte. De moderne kennis-samenleving met zijn digitale netwerken en universele verspreidingsmogelijkheden zet steeds meer druk op traditionele vormen van cultureel eigendom. Dit boekje laat aan de hand van tal van sprekende voorbeelden zien dat we ons opnieuw bewust moeten worden van de waarde van gemeengoed en van publieke instituties. Wat als openbare ruimten niet langer worden geprivatiseerd door reclame, lawaai, auto's en parkeerplaatsen? Wat als kennis en cultuur gratis ter beschikking staan en commercieel gebruik ervan een uitzondering is? Welke regels en instituties zijn het meest geschikt om gemeengoed te beheren?

Het boekje is verkrijgbaar via www.bureaudehelling.nl. Voor het Duitse origineel zie: <http://www.boell.de/wirtschaftso-ziales/wirtschaft/wirtschaft-gemeingueter-commons-allmen-de-8788.html>

Dick Pels

Juliet Schor

Plenitude: The New Economics of True Wealth

Penguin Press 2010

Als econoom en docent sociologie in Boston buigt Juliet Schor zich over alternatieven in de huidige economische en ecologische crisis. De BAU (*business as usual*) economie zal steeds minder werk, inkomen en welvaart brengen en pleegt bovendien roofoverval op onze planeet. Daarom moeten we niet meer alle kaarten op werk in deze BAU economie zetten, maar onze tijd besteden aan het creëren van andere bronnen voor welvaart, groene technologie en een andere leefstijl. Dat geldt ook voor individuele huishoudens: ga minder werken op de conventionele arbeidsmarkt en besteed meer tijd aan het opbouwen van een eigen economisch en sociaal netwerk. Innovatie begint doorgaans op kleine schaal, aldus Schor. De vernieuwing van de economie speelt zich op dit moment in kleine ondernemingen af. Daarbij hoort een politiek van decentralisering, die burgers de ruimte geeft om eigen initiatieven op te zetten. Schors alternatieve systeem berust op vier pijlers: tijd, een hoge mate van zelfbeheer door de inzet van groene technologie, een bewust consumptiegedrag en sociale verbinding, want relaties behoeven je in tijden van nood.

Erica Meijers

Er is een grote hoeveelheid boeken en websites over de *commons*. Hier een klein lijstje om mee te beginnen, met drie klassieke teksten en enkele internationale websites.

Garrett Hardin, "The Tragedy of the Commons", In: *Science*, 13 december 1968.

Elinor Ostrom, *Governing The Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge U.P. 1990

Een kort YouTube-filmpje met prof. Elinor Ostrom:
How do you define the commons? <http://www.youtube.com/watch?v=aXzbcgJ9F54>

verder

Rachel Botsman en Roo Rogers

**What's Mine is Yours.
*How Collaborative
Consumption is
Changing the Way
We Live.***

Londen: Collins 2011

Autodelen, fietsdelen, ruilbeurzen voor tweedehands kleding, voor kinderspeelgoed, boeken en dvd's, websites voor het delen van gereedschap, *couch surfing*, huizenruil in de vakantie, samen huren van landbouwgrond en volkstuinjes, samenhuizen van bejaarden en niet-zo-bejaarden, sociaal bankieren, *crowdfunding*: er is een hele nieuwe economie van ruilen, delen en samen doen in opkomst. Een nieuwe coöperatieve beweging, zowel in als buiten de markt, die zich richt tegen de weggooi-economie, het hyperconsumentisme en het bezitterige individualisme. Mensen vinden het steeds belangrijker om toegang te hebben tot functies, diensten en belevenissen dan om dingen in eigendom te hebben: ze willen niet zozeer de boor als wel het gat in de muur, niet de auto maar het ritje om familie te bezoeken. *Collaborative consumption* bestrijdt het inefficiënte nietsdoen van dingen (auto's die 23 uur per dag voor de deur staan, gereedschap dat tien minuten per jaar wordt gebruikt) en getuigt van een nieuw geloof in de waarde van 'gemeengoed', samenwerking en duurzaamheid. Internet is daarbij cruciaal. Het schept een kritische massa voor ruil en gebruik, vergt een minimum aan transactiekosten en bureaucratie, en wekt voldoende vertrouwen in vreemde mensen (via consumenten-recensies) om vormen van coöperatie mogelijk te maken die niet ten koste gaan van individualisme.

Dick Pels

Andre Gorz

**De markt voorbij.
Voor een heden-
daagse politieke
ecologie, *Oikos* en
*Socialisme 2***

Leuven 2012

Samengesteld door Johnny
Lenaerts en Roger Jacobs

In 1983 schreef de Franse denker André Gorz: "We bevinden ons aan het begin van een mondiale economische crisis die nog decennia zal duren. Het ergste moet nog komen: de financiële ineenstorting van grote banken, waarschijnlijk ook van landen. (...) Zo kan het niet meer verder. We zullen grote beproevingen te verduren krijgen. Laten we daarom ernstig nadenken over radicale alternatieven". En dat is precies wat hij zijn hele leven, tot hij samen met zijn vrouw in 2007 voor de dood koos, heeft gedaan. De Vlaamse Denktank Oikos vertaalde belangrijke delen van zijn werk opnieuw voor het Nederlandse taalgebied. Het ging Gorz steeds om de bevrijding van het individu, maar hij deed dat door zich af te vragen welke ruimte het individu werkelijk heeft binnen het kapitalisme, de eigendoms- en arbeidsverhoudingen. Als een van de eersten hield hij zich ook bezig met ecologische en digitale vraagstukken. Juist zijn aandacht voor de plaats van de individuele burger en zijn gemeenschap naast markt en staat, maakt hem vandaag weer tot een actueel denker. In de bundel *Is Gorz* laatste boek *Ecologica* (2008) volledig opgenomen, maar ook interviews, artikelen en delen van zijn boeken over arbeid en socialisme. Bestellen kan door een mailtje naar info@oikos.be of via www.oikos.be

Erica Meijers

Antoni Negri, Michael Hardt, *Common Wealth*, Belknap Press of Harvard University Press 2009Website van het instituut van Tine de Moor: <http://www.collective-action.info>Internationaal tijdschrift over de commons: <http://www.thecommonsjournal.org>Digitale bibliotheek over de commons: <http://dlc.dlib.indiana.edu/dlc>Alles rondom open source en auteursrechten: <http://creativecommons.nl>Chito Delat?:
'Reading Room'
(zie p. 46)

lezen

Terugkeer naar het

communisme

De Sloveense filosoof Slavoj Žižek is een van de felste critici van het kapitalisme en pleit voor de terugkeer van de gemeenschappelijkheid. Een recensie.

‘Ze zeggen dat jullie dromers zijn.

Maar de echte dromers zijn diegenen die denken dat dingen eeuwig zo kunnen doorgaan’ vertelt Slavoj Žižek aan de betogers van Occupy, verzameld in Zuccotti Park. De *human microphone* verspreidt zijn boodschap. De Sloveen is een denker met een missie: overal waar hij ideologische verblinding ziet, voelt hij zich genooddaakt om deze met veel verbaal geweld door te prikken. Zelfs de Occupy betogers worden gewaarschuwd: ‘Word maar niet te verliefd op jezelf’. Zijn wilde stijl van denken kwam Žižek regelmatig op verwijt te staan dat hij filosofie ‘sloganiseert’, of ‘kretologie’ bedrijft. Maar dat kan zijn populariteit niet deren. Al enige jaren heeft Žižek een ware cultstatus bereikt. Zijn lezing in Nijmegen afgelopen najaar was in een mum van tijd uitverkocht. Met Occupy dreigt zijn populariteit messianistische proporties aan te nemen, tot zijn eigen ongenoegen.

Žižek blinkt uit in politiek incorrect denken. In de jaren negentig fulmineerde hij tegen het liberale idee van multiculturele tolerantie. Volgens hem is dit slechts een masker geweest, een instrument waarmee het Westen de eigen superioriteit bevestigde: ‘kijk ons toch tolerant zijn’. Na een flinke stapel boeken die de populaire cultuur fileren met een flinke dosis Lacan, afgewisseld met beschouwingen over totalitarisme, vestigt Žižek de laatste jaren zijn aandacht steeds meer op het kapitalisme en heeft hij zichzelf als ‘radicaal communist’ heruitgevonden. Onlangs verscheen bij Boom in Nederlandse vertaling zijn *Eerst als tragedie, dan als klucht*, een boek waarin hij een radicale terugkeer naar het communisme bepleit.

Natuurlijk is Žižek zich bewust van het feit dat communisme in de huidige politieke constellatie diep verguisd is. Niemand kan het woord in de mond nemen zonder onmiddellijk

lijk de meest nare associaties op te roepen: Goelag, het verlies van elke burgerlijke vrijheid, de tirannie van apparatsjiks, de overheid die de ene helft van de bevolking de andere helft laat bespioneren. Desgevraagd verklaart Žižek dat hij natuurlijk niet terug naar Stalin wil – ‘ik ben toch geen idioot?’. Maar met dezelfde verve grapt hij ook dat zijn reactionaire tegenstanders naar heropvoedingskampen moeten worden gestuurd. Toch is de voorgestelde terugkeer naar het communisme meer dan een provocatie. Ten eerste: Žižek meent het echt. Ten tweede: voor Žižek is de reden dat communisme zo wordt geheld niet louter historisch. Hij ziet het eerder als een symptoom van deze tijd: blijkbaar zit iets in het communisme dat we vanuit de huidige denkkaders niet kunnen velen. Juist daarom moeten we naar het communisme terugkeren, want daar ligt een kans om met het dominante denken te breken.

Voor Žižek lijkt het geen twijfel dat de huidige politieke logica aan een radicale herziening toe is. De liberale democratie en het neoliberalisme zijn volgens Žižek *de facto* failliet. Na de aanslagen op de *Twin Towers* heeft het neoliberalisme als politieke theorie afgedaan. De droom van politiek als pragmatisch bestuur bleek al gauw te verworpen tot een politieke agenda die door geweld, controle en veiligheid werd gedomineerd. Met de economische crisis in 2008 stierf neoliberalisme als economisch model. Het kon immers geen oplossingen voor de crisis bieden, politiek ingrijpen bleek noodzakelijk om de markt te redden. Het merkwaardige is, aldus Žižek, dat het neoliberalisme dood is, maar niet kan sterven: ondanks de proporties van beide crisissen, denken we nog steeds binnen de kaders van het neoliberalisme, en zoeken naar oplossingen in aanpassingen van de parameters van het bestaande systeem. Daar is ideologie aan het werk, stelt Žižek, en de grootste overwinning van het kapitalisme is dat het ons de verbeeldingskracht heeft ontnomen: wij durven zelfs niet van een alternatief te dromen. Maar wat zich als pragmatisch realisme voordoet, is in de ogen van Žižek niets anders dan de heersende

utopie. De onbetwiste hegemonie van het kapitalisme herbergt in feite de utopische kern van kapitalistische ideologie.

De neoliberale ideologie hindert ons zicht op de reële problemen. Volgens Žižek stevenen we af op een complete economische, ecologische, biogenetische en sociale ramp. De Westerse (en in toenemende mate, Aziatische) welvaart berust op uitbuiting van arme landen; de grondstoffen raken uitgeput en het milieu vervuild; biogenetica heeft van onze eigen genen een verhandelbaar product gemaakt en *last but not least* ontstaan er nieuwe vormen van apartheid: steeds meer mensen raken uitgesloten van het sociale leven en leiden een marginaal bestaan in de getto's, *banlieus*, sloppenwijken of vluchtelingenkampen. Wij naderen een nulpunt, concludeert Žižek, en moeten eens beseffen dat wat we nu doen ontoereikend is om de ramp af te wenden. Hybride auto's en een verhoogde accijns op benzine, bijvoorbeeld, zullen de milieuproblematiek echt niet oplossen. Terwijl we denken dat alle beetjes helpen, vergeten we dat de beetjes op dit moment gewoon niet volstaan: we hebben zwaarder geschut nodig.

Gemeengoed

Dat zwaardere geschut ziet Žižek in een radicale omwenteling van onze verhouding tot de staat, de publieke ruimte, de natuur, tot onze eigen genen. Wij moeten ons weer bewust worden van de gedeelde substantie van ons sociale bestaan, en gezamenlijk zorg dragen voor wat Žižek de *commons* noemt: het gemeengoed. Dat is het punt waar Žižek “Welcome, comrade communism!” uitroept. Het verschil tussen communisme en kapitalisme is volgens Žižek dat kapitalisme het gemeenschappelijke heeft geprivatiseerd. Binnen de neoliberale ideologie is er bijvoorbeeld geen alternatief voor de exploitatie van de natuur. Wij kunnen alleen meer of minder exploiteren, in beide gevallen wordt de natuur gekapitaliseerd. Wij zien de natuur niet als iets gemeenschappelijks: een habitat die we met zijn allen delen. In politiek opzicht doet kapitalisme zich voor of als

Unizmes?

de Europese sociaal-democratie, dat Žižek "Capitalism with a human face" noemt, of als de Aziatische autoritaire variant. Žižek schuwt het overdrijven niet, wanneer hij stelt dat hun onderlinge verschillen betrekkelijk zijn. In beide gevallen wordt politiek volgens hem gereduceerd tot onderhandelen over privé-belangen. Scherp wordt zijn analyse wel, wanneer hij stelt dat de politieke strijd altijd moet gaan om de uitgesloten. Om een Nederlands voorbeeld te geven dat naadloos in Žižeks betoog past: recent zijn vrachtwagenchauffeurs in opstand gekomen tegen het inhuren van Polen die voor lagere lonen willen werken. Vanuit communistisch oogpunt voeren zij de verkeerde strijd, want die begint pas wanneer de Nederlandse en de Poolse vrachtwagenchauffeurs beseffen dat ze met zijn allen in een geglobaliseerd kapitalistisch systeem zitten dat hen dwingt met elkaar te concurreren.

Hoe moet dat dan in de praktijk in zijn werk gaan, weer zorg dragen voor het gemeenschappelijke? Helaas biedt Žižek geen blauwdruk. Hij is een stuk stilliger en helderder wanneer hij beschrijft wat we niet moeten doen, dan in een uitwerking van een alternatief. Wij moeten niet terug naar het communisme of socialisme dat ooit heeft bestaan, stelt hij, en we moeten ook niet redeneren dat communisme ook wat goede dingen heeft bereikt, waarop we nu kunnen voortborduren.

Dissidentendromen

Wat Žižek voorstelt, is dat we letterlijk terug naar het beginpunt keren, en communisme voor deze tijd opnieuw doordenken. Een voorbeeld ziet hij in Victor Kravchenko, een Sovjet-diplomaat die in 1944 naar New York vluchtte en daar een beroemd boek schreef: *Ik verkoos de vrijheid*. Het was een persoonlijk verslag van de verschrikkingen van het stalinisme en Kravchenko beschreef tot in de gruwelijke details de hongersnood waartoe de collectivisatie van de landbouwgrond had geleid. Zelf had hij in de jaren dertig deelgenomen aan die collectivisatie; hij had de Sovjet-Unie gedesillusioneerd verlaten. Maar Kravchenko beleefde een

tweede ontgoocheling. De McCartyaanse jacht op communisten waarmee hij in de Verenigde Staten kennismakte, deed dat land wat hem betreft meer op stalinistisch Rusland lijken dan het daadwerkelijk stalinisme bestreed. De liberale democratie bleek in het echt een stuk minder vrij en een stuk minder rechtvaardig dan in zijn dissidentendromen. Kravchenko schreef een veel minder populair vervolg op zijn biografie: *Ik verkoos de rechtvaardigheid*, en ging op zoek naar een nieuwe samenlevingsvorm. Zijn zoektocht bracht hem naar Bolivia, waar hij arme boeren steunde en syndicalistische collectieven hielp organiseren. Kravchenko's verhaal eindigt tragisch. Verpletterd door het mislukken van ook deze pogingen, trekt hij zich terug en pleegt uiteindelijk zelfmoord.

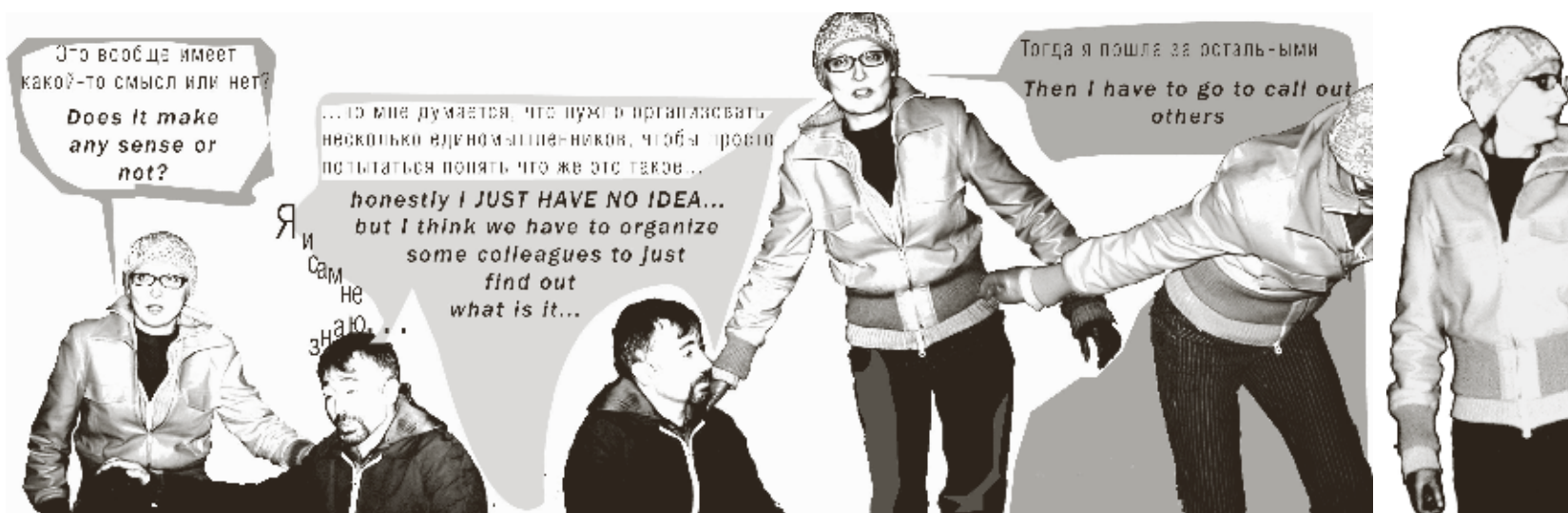
Ondanks de tragische afloop heeft het verhaal van Kravchenko een voorbeeldfunctie, meent Žižek. Hij had de moed om tegen alle verwachtingen in te handelen. Zijn pogingen om in Bolivia een alternatief politiek organisatie-model te vinden zijn niet utopisch, maar een anti-utopische geste bij uitstek. Zonder nu iets op de moed van Kravchenko te willen afdingen, blijft de vraag echter staan wat een dergelijke radicale anti-utopische daad voor de meeste inwoners van de Westerse liberale democratieën zou inhouden. Žižek licht een tipje van de sluier op, wanneer hij stelt dat een breuk met de bestaande orde niet gezocht moet worden in een vorm van politiek activisme, maar juist in een terugtrekking uit het hegemoniale veld. De neoliberale trein raast in volle vaart op een afgrond af, en de politieke taak is nu om die trein te stoppen. We moeten, kortom, aan de noodrem trekken, en ons minder zorgen maken over de vraag hoe een nieuwe politieke beweging te ontketen. Voorop staat nu de zorg hoe we de huidige overheersende kapitalistische beweging kunnen onderbreken. Žižek constateert dat de oude marxistische verhouding tussen de hegemoniale en de revolutionaire krachten grondig is getransformeerd. Omwenteling is een onderdeel van het kapitalistische systeem geworden, en ook al is dit geen permanente revolutie, het resulteert wel in een per-

manente noodtoestand. Een politiek activisme dat de vastgeroeste verhoudingen tracht te doorbreken, en met urgentie verandering wilde forceren, werkt niet meer. Daarom ziet Žižek een politiek alternatief in een radicale terugtrekking, in weigering. Dat is weliswaar een interessante gedachte, maar het verband met communisme wordt er niet duidelijker op. Wat heeft weigering precies te maken met de zorg voor het gemeenschappelijke?

Terug bij af

Een gemis van *Eerst als tragedie, dan als klucht*, is dat de contouren van Žižeks project te difuus blijven. Het probleem is niet zozeer dat Žižeks betoog te abstract is en te weinig aansluiting op de politieke praktijk biedt, maar eerder dat juist op het theoretische niveau Žižek onvoldoende afbakent wat hij onder communisme verstaat. Zo zou het boek veel aan kracht winnen wanneer Žižek zich zou verhouden tot republicanisme of anarchisme. Klassiek republicanisme stelt de publieke zaak boven privé-belangen, en biedt zo ook een aanknopingspunt voor kritiek op het neoliberalisme. Recent is, bijvoorbeeld, een dergelijke kritiek ontwikkeld door Philip Pettit. In zijn boek *The political philosophy in public life* vertaalt hij een republikeinse filosofie naar een linkse politieke agenda. Waarom zou communisme een politiek alternatief zijn en republicanisme niet? Op die vraag blijft Žižek het antwoord schuldig. Ook blijft Žižek uiterst ambigu als het gaat om de rol van de staat in de herbronning van het communisme. Hij is zeker geen voorstander van een terugdringing of beperking van de staatsmacht – dat laat hij graag over aan de liberalen – maar wel stelt hij dat de staatsmacht in haar functioneren, in haar relatie met de basis, radicaal veranderd zou moeten worden. Zou de staat dan, in plaats van autoritair, iets gemeenschappelijks moeten worden? Maar zijn we dan niet terug bij af, en ditmaal bij de anarchistische these beland?

=
Slavoj Žižek, *Eerst als tragedie, dan als klucht*, Boom: Amsterdam 2011.

Chto Delat

По какой причине мы определяем себя как ОБЩЕСТВО?

Если один недостаточно силен, и один человек — он не может быть обществом. Если один человек — он не может быть обществом. Если один человек — он не может быть обществом.

How do we mark ourselves as a COMMUNITY?

Может коллектив это просто общий признак для решения частных проблем?

Maybe a collective is just common reason to solve their personal problems?

Хотя...

...иногда коллектив это просто способ решить свои проблемы.

But otherwise it seems that being in common is just another way to have much more problems

If one is not powerful or talented enough he trying to pile up a dunghill of partners, that together are more interesting... Is that so?

BANG!!! CRASH!!! CRACK!!!

Может быть это ощущение СЛАБОСТИ, когда ты понимаешь, что один ты слаб... или...

Maybe there's also a feeling of weakness when you understand that alone, you can't actually...

or weakness

Chto Delat? (Wat te doen?) is een Russisch collectief van kunstenaars, filosofen en schrijvers en een platform op internet. Het werd in 2003 in Petersburg opgericht om het toen opkomende activisme te ondersteunen met politieke theorie en kunst. Chto Delat? neemt de originele communistische idealen kritisch onder de loep en test ze voor hun bruikbaarheid in de 21e eeuw.

Het werk op deze pagina's is afkomstig uit de tentoonstelling 'Lessons of discontent' in de kunsthall van Baden-Baden in 2011.

Links: een perestrojka-tijdlijn met een perestrojka-jurk.

Linksboven: pedagogische vlaggen

Rechts: de leeszaal

Rechtsboven: een installatie die reflecteert op 'de Russische ziel'.

Onder: een strip uit hun manifest uit 2005, een discussie over collectiviteit.

Betrokken kunstenaars: Tsaplya, Gluklya, Nikolay Oleynikov and Dmitry Vilensky.

www.chtodelat.org

